

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra Psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**KULTURNÍ INTEGRACE A UTVÁŘENÍ IDENTITY MLADÝCH
OSOB S MIGRAČNÍ ZKUŠENOSTÍ**

**CULTURAL INTEGRATION AND IDENTITY FORMATION OF
YOUNG PEOPLE WITH MIGRATION EXPERIENCE**

Nad'a Kabancová

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Machovcová, Ph.D.

Studijní program: Psychologie

Studijní obor: Psychologie a speciální pedagogika

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Kulturní integrace a utváření identity mladých osob s migrační zkušeností vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 14. 7. 2017

.....

podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce, Mgr. Kateřině Machovcové, Ph.D., za její trpělivost, vstřícnost a odborné vedení mé práce. Dále chci velice poděkovat svým respondentům, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout, za jejich nemalý věnovaný čas a velkou otevřenost. Nakonec patří také velké díky mojí sestře za korektury a cennou podporu při psaní této práce.

ANOTACE

Tato práce si klade za cíl prozkoumat, jakým způsobem se podílí migrační zkušenost a míra kulturní integrace mladých osob na utváření jejich identity. Práce je zaměřena na zkoumání specifík vývoje sebepojetí u jedenapůlté generace mladých imigrantů z Ukrajiny. Je členěna na teoretickou a praktickou část. Teoretická část se věnuje zejména přiblížení tématu identity, a to jak osobní, tak etnické, a tématu psychologické akulturace a adaptace. Praktická část prezentuje kvalitativní výzkum, založený na provedení a analýze čtyř polostrukturovaných rozhovorů s respondenty zmíněného vzorku.

KLÍČOVÁ SLOVA

Identita, etnická identita, adaptace, akulturace, integrace, migrace.

ANNOTATION

The aim of this study is to examine how the migration experience and the degree of cultural integration of young people contribute to the formation of their identity. The thesis is focused on a research of the development of the self-concept of the one-and-a-half generation of young immigrants from the Ukraine. It is divided into a theoretical and practical part. The theoretical part deals especially with the definition of the topic of identity, both personal and ethnic, and the topic of the psychological aculturation and adaptation. The practical part presents a qualitative research based on an implementation and further analysis of four semi-structured interviews with the respondents of the sample mentioned above.

KEYWORDS

Identity, Ethnic Identity, Adaptation, Aculturation, Integration, Migration.

Obsah

1	ÚVOD.....	7
2	IDENTITA	8
2.1	Identita – vymezení pojmu	8
2.2	Vývojový pohled na identitu.....	10
2.3	Teorie sociální identity	11
2.4	Etnická identita	13
2.5	Období vynořující se dospělosti a identita.....	16
3	AKULTURACE	18
3.1	Psychologická akulturace.....	18
3.2	Akulturační strategie a adaptace	19
3.3	Akulturační stres	21
4	IDENTITA A MIGRACE	22
4.1	Migrace	22
4.2	Integrace a asimilace.....	22
4.3	Adaptace a faktory, které ji ovlivňují	23
4.4	Výzkumy identity u migrantů	24
5	UKRAJINSKÁ KOMUNITA V ČR	26
5.1	Okolnosti migrace.....	26
5.2	Charakteristiky ukrajinské komunity v ČR	27
5.3	Volyňští Češi.....	28
5.4	Jedna a půltá generace migrantů	29
6	METODOLOGIE	31
6.1	Cíl výzkumu a výzkumné otázky.....	31
6.2	Výzkumný soubor.....	32

6.3	Metoda sběru dat.....	34
6.4	Metoda analýzy dat.....	35
6.5	Etické otázky výzkumu.....	37
7	VÝSLEDKY A INTERPRETACE	38
7.1	Migrační zkušenost	40
7.1.1	Dvojí život na Ukrajině	40
7.1.2	Okolnosti migrace	42
7.1.3	Imigrace jako životní mezník	45
7.2	Školní socializace jako důležitý aspekt utváření sebepojetí	46
7.2.1	Rozčarování – fáze vzdoru	46
7.2.2	Izolace – jazyk jako bariéra	48
7.2.3	„Stejnost“ jako žádoucí hodnota.....	51
7.2.4	Princip slabší prohrává	52
7.3	Interpersonální vztahy.....	58
7.3.1	Navazování vztahů	59
7.3.2	Rodinné vztahy	62
7.3.3	Přátelské vztahy.....	66
7.3.4	Partnerské vztahy.....	67
7.4	Aspekty konstruování etnické identity	69
7.4.1	Vztah k Ukrajině vs. České republice	69
7.4.2	Zformované stereotypy a stereotypy druhých	71
7.4.3	Ne/Úplnost.....	75
7.4.4	„Trojí identita“.....	78
7.5	Osobní identita.....	79
7.5.1	Hledání sebe sama	80

7.5.2	Subjektivní vnímání smyslu migrace	80
7.5.3	Plány do budoucna	81
7.6	Zodpovězení výzkumných otázek	82
7.7	Diskuze	86
8	ZÁVĚR.....	89
9	SEZNAM LITERATURY.....	91
10	SEZNAM PŘÍLOH	97

1 ÚVOD

Migrace, adaptace na nové kulturní prostředí a následný život v nové zemi se vyznačují mnohými specifikami v psychice migranta, která stojí za probádání. Přímá migrační zkušenost je významným životním milníkem, který může mít velký dopad jak na etnickou, tak na osobní identitu imigranta. Ve své práci si kladu za cíl tyto záležitosti prozkoumat.

Práce je standardně rozdělena na teoretickou a empirickou část. Teoretická část je věnována zejména přiblížení tématu identity, zaměřuji se v ní na četné teoretické přístupy a možné pohledy na osobní i etnickou identitu. Dále se zaměřuji na koncept akulturace, jenž se určitým způsobem podílí právě na utváření etnické identity a celkového sebepojetí osob s migrační zkušeností. Pozornost věnuji i souvisejícím tématům, jako je integrace a asimilace do nového prostředí a další. Také přiblížím specifika ukrajinské komunity v České republice, neboť je to nezbytné pro lepší pochopení okolností, zkoumaných v empirické části práce.

V empirické části prezentuji svůj vlastní výzkum zacílený na jedenapůltou generaci mladých imigrantů z Ukrajiny. Kladu si zde základní otázku, a sice jakým způsobem se podílí migrační zkušenost a míra kulturní integrace těchto osob na utváření jejich identity. Prostřednictvím analýzy čtyř polostrukturovaných hloubkových rozhovorů se na tuto otázku snažím odpovědět. Mým cílem je přiblížit, jak tyto osoby prožívaly okolnosti migrace, co jim působilo největší potíže a co jim naopak pomáhalo při adaptaci na nové prostředí, jak se vyvíjely jejich interpersonální vztahy v novém domově apod. Práce by měla osvětlit, jaká specifika má vyrůstání na pomezí dvou kultur a jak tato skutečnost ovlivňuje konstruování etnické identity i celkového sebepojetí dotyčných osob.

Toto téma jsem si zvolila, neboť mě velmi zajímá a je mi velice blízké. Výzkum jsem zacílila na mladé osoby pocházející z Ukrajiny, neboť se jedná o výzkumný vzorek, do kterého sama zapadám. Mám zmíněnou migrační zkušenost - s rodinou jsem se přistěhovala do Čech ve věku dvou let, přičemž moje matka je volyňská Češka a otec Ukrajinec. Domnívám se, že tato skutečnost může přispět ke snadnější orientaci mě, jako tazatele, v jimi zmiňovaných tématech.

TEORETICKÁ ČÁST

2 IDENTITA

2.1 Identita – vymezení pojmu

Identita je v poslední době často užívaným pojmem, který se stal předmětem zájmu mnoha věd. Přesto je identita pojmem primárně psychologickým, a tak k ní budu také přistupovat. Pojetí identity je pro mou práci zásadní. Pojem prostupuje celým svým výzkumem, takže v empirické části této práce se k němu budu často vracet.

Slovem identita rozumíme to, kým jsme. Jednou z nejčastějších definic tohoto pojmu je právě to, že identita je odpovědí na otázku „Kdo jsme?“. Nabízí se velká spousta pohledů, z kterých se dá na téma identity dívat, a možností, skrze které se můžeme identifikovat. Může to být identita na základě genderových rolí, sexuální orientace, nebo také na základě národnosti, tedy etnická identita.

Koncepty identity můžeme dělit na slabé a silné (Bačová, 2008). Přičemž „silné“ koncepce jsou založeny na definování identity na základě její stejnosti v čase, tedy na základě jejího původního významu. „Slabé“ nevnímají identitu jako nutně konstantní, ale naopak měnící se podle různých okolností. Brubaker a Cooper (2000) v této souvislosti navrhuji alternativní termíny jako je identifikace nebo kategorizace, které pojímají jako procesy, které zahrnují důležité otázky týkající se identity spojené s určitými kontexty.

V současnosti identitou vyjadřujeme více charakteristik současně – „autenticitu – integritu – kontinuitu – relativní stejnost v čase – sebedefinování – definování jinými – odlišnost od jiných – uvědomění si odlišnosti – afiliaci s lidskými společenstvími“ (Bačová, 2008, s. 110). Identita je také pojmem, kterým vysvětlujeme a obhajujeme chování lidí – poukazujeme na identitu naší, nebo druhých, když vysvětlujeme, proč jednáme tím či oním způsobem.

V současné době se také často mluví o pojmech jako je „hledání identity“ nebo „krize identity“. K tomu, abychom se svou identitou mohli zabývat, je nutná určitá úroveň a schopnost sebereflexe, tedy uvědomění si sebe sama. Zvýšenou míru sebereflexe zaznamenáváme v období adolescence, kdy se téma identity aktivně objevuje. Dále hraje identita zásadní roli v období tzv. vynořující se dospělosti, typické prostorem pro

objevování a rozhodování, které se v poslední době dostalo do zájmu odborníků i veřejnosti.

U sebereflexe, která je pro poznání naší identity nezbytná je důležité zdůraznit její dvojakost. Jak uvádí Macek (2008), dualita sebereflexe se dá výstižně vyjádřit v jednoduché větě „Já jsem si vědom sám sebe“ (Macek, 2008, s. 90). Jsem to tedy Já, jako ten, kdo si je vědom sám sebe, kdo poznává, pro které se v angličtině užívá termín „I“ již z terminologie W. Jamese. A na straně druhé jsem Já jako předmět poznávání, které obsahuje představu o sobě samém, hodnotící složku a tak dále, pro které je určen anglický termín „Me“. Systém uvědomování si sama sebe zahrnuje tři složky (Macek, 2003) – kognitivní, afektivní a konativní, jejichž prostředky jsou sebepojetí, sebehodnocení a seberegulace.

Podle Bačové (1997) můžeme identitu vymezit ze tří hledisek – intrapersonální, interpersonální a sociální. Sociální rámec označuje naši příslušnost k sociálním skupinám, do kterých jsme zařazováni, nebo se sami hlásíme, interpersonální rámec zahrnuje naše vztahy s ostatními. Je to určitá identifikace skrze sociální role, které jsou naší součástí. Rovina intrapersonální je nejúžší a týká se jen nás samých. Jedná se o uvědomění si své vlastní autenticity vzhledem k hodnotám, které uznáváme a kterými se řídíme.

Ve vědomí jedinečnosti a odlišnosti od druhých se prolíná osobní identita s identitou sociální, u které oproti identitě osobní odpovídáme hlavně na otázku, kam patřím? (Macek, 2006). Oosterwegelová tvrdí, (cit. dle Macek, 2006) že se každý jedinec snaží najít rovnováhu mezi pocitem jedinečnosti a zároveň sociální příslušností. Pocit sounáležitosti, či sociální příslušnosti, se skupinou je důležitý i z hlediska pocitu bezpečí.

Bačová (1996) rozlišuje také mezi „subjektivní“ a „objektivní“ identitou. Kdy do objektivní identity je řazeno to, jak nás definují druhí, kdežto subjektivní identitou je naše vlastní přesvědčení o sobě. Nedá se ale říci, že by tato dvě pojetí nebyly vzájemně provázány, protože naše přesvědčení o sobě jsou vždy ovlivněna i tím, co si o nás myslí druhí.

Na identitu můžeme pohlížet také z hlediska jejích komponent, které popisuje Liebkind (1984). Ty mohou být dané, dosažené, nebo osvojené, přičemž dané komponenty identity se dají považovat za nedobrovolné. Jedná se tedy o ty aspekty, jež nemůžeme ovlivnit, kterými mohou být např. pohlaví, místo narození nebo barva kůže. Dosažené

komponenty se týkají našich dobrovolných znaků, jako může být různé členství ve skupinách. Osvojené komponenty se týkají toho, co jsme si sami osvojili za své v interakci s jinými lidmi. Řazení do komponent ale není vždy jednoznačné a striktní. Např. etnicita je kategorií, která je na jednu stranu dána místem, kde jsme se narodili, na druhou stranu je však dosažená ve smyslu, že se můžeme sami rozhodnout, jakou jí budeme připisovat důležitost (Miklasová, 2006, s. 3).

2.2 Vývojový pohled na identitu

V poslední době je vidět obecně větší soustředění na hodnotu vlastního Já a sebereflexe v našem životě. Současné teorie celoživotního utváření (life-span development) kladou velký důraz na osobní sebezrovoj a sebeutváření. Často navazují na epigenetickou teorii Erika H. Eriksona, který se zabýval životními vývojovými fázemi probíhajícími nejen v dětství, ale v průběhu celého života, tedy až do stáří. McAdams upozorňuje, že lidé si dnes vytvářejí osobní perspektivu toho, čeho a jak by chtěli dosáhnout a na základě toho se snaží to realizovat (Macek, 2006). Dosažení identity podle Macka (2006) znamená dosažení pocitu vlastní jedinečnosti a celistvosti, integrovat své pocity a zkušenosti do smysluplného celku.

Jak uvádí Burke a Stets (1999), v širším pojetí osobnostního vývoje se naše identita formuje spojením identifikací z dětství, současných identifikací a základních životních voleb (commitments). To je aktuálním tématem i pro respondenty v mém výzkumu, kteří jsou momentálně ve fázi přijímání rozhodnutí a závazků. Autoři mluví o závazcích, které souvisejí s přijetím zodpovědnosti a důvěry ve smysl vlastního rozhodnutí. Je to jistá životní investice spojená s přijetím důsledků svého rozhodnutí. Dá se na to ale dívat také jako na určitou neochotu vymýšlení způsobů, jak něčeho dosáhnout.

S pojmem závazek (commitment), ke kterému přidává i pojem krize (později explorace - exploration, crisis), pracuje ve své teorii „ego identity“ i vývojový psycholog James E. Marcia, který volně navázal na E. Eriksona. Krizí (explorací) myslí autor proces aktivního hledání a objevování (při nějakých pochybnostech o definovaných hodnotách). Závazkem je myšleno určité rozhodnutí se pro určitou alternativu nebo jednání, jedná se o určitý výběr osobních cílů a hodnot. Podle přítomnosti, či nepřítomnosti závazku či explorace Marcia (1966) rozlišuje čtyři styly identity. Rozptýlenou, či difúzní identitou

(identity diffusion) autor nazývá stav, při kterém se u osoby nevyskytuje ani objevování - krize, ani závazek. Takový jedinec se moc nezajímá o svou budoucnost a žije spíše přítomností – nemá potřebu se nijak zakotvovat, často mění své názory a dá se jednoduše ovlivnit, záleží na skupině, ve které je momentálně členem. Dalším stavem, který Marcia popisuje, je předčasně uzavřená identita (foreclosure), která je založena na přijetí závazku, avšak bez předchozího objevování a kritického hodnocení. Jde o nekritickou identifikaci se vzory, či postoji, bez vznášení jakýchkoli pochybností – tedy jakási slepá důvěra. Protikladnou variantou je stav moratoria (moratorium), ve kterém je přítomna krize, ale pro změnu chybí samotné konečné rozhodnutí, závazek. Pro tento identitní stav je typická otevřenost vůči novým zkušenostem, neustálé hledání, objevování zájmů a možností, i jistá sebereflexe. Stále jsou však přítomny jisté pochybnosti, a tak se vše odehrává spíše v přítomnosti, než s myšlenkou do budoucna. Ideálním stavem je stav dosažení identity (identity achievement), ve kterém osoba zároveň aktivně a kriticky hledá možnosti a zároveň přijímá závazky a zodpovědnost za svá rozhodnutí. V tomto stavu již vše – to, co bylo, je a bude – dává logický smysl a dostavuje se integrita. Macek (2006) upozorňuje, že každý tento status má svou zdravou i patologickou podobu.

Dřívější vývojové pohledy chápaly identitu jako vývojový úkol, který je důležitý v období adolescence a tehdy je třeba ho dostat. V současné době ale psychologie celoživotního utváření (life-span psychology) nepojímá identitu jako neměnný stav, ale jako osobní proces, který sice naplno startuje v adolescenci, ale pokračuje dále v průběhu života. Ten může být ovlivněn mnoha zkušenostmi nebo různými krizemi, které často vedou k přehodnocení postojů a představ o sobě a svém dalším směřování, tedy k procesu redefinice sebe sama (McAdams, Josselson, Lieblich, 2001).

2.3 Teorie sociální identity

Jak už bylo řečeno, jelikož se identita utváří pod vlivem interpersonálních vztahů, téměř vždy obsahuje také propojení mezi společností a jednotlivcem. Teorie sociální identity jsem vyčlenila do zvláštní skupiny, jelikož se zabývají identitou z trochu jiné perspektivy, a sice z hlediska skupinových a meziskupinových dějů, které jsou pro mou práci velice důležité a je nezbytné je zmínit.

Henri Tajfel v 70. letech minulého století společně s J. C. Turnerem a dalšími spolupracovníky zkoumal, jak prožívají jednotlivci příslušnost ke společenským celkům a na základě svého výzkumu vytvořil dodnes uznávanou teorii sociální identity. Rozlišoval osobní a sociální identitu, přičemž osobní identitu chápal jako přesvědčení o svých kvalitách a vlastnostech jako jednotlivce, kdežto sociální identitu definoval jako aspekt sebepojetí jedince, který je odvozen od jeho členství ve skupině, spolu se zahrnutím hodnot a emočních významů, které k danému členství náleží (Turner, 1999, s. 8). Sociální identita je základem skupinového chování. Teorie je založena na výzkumu modelu minimální skupiny (minimal group paradigm), jenž spočíval v náhodném přiřazení lidí do skupin. Díky tomu následně výzkumníci zjistili, že při sociálním srovnávání dochází k tomu, že jedinec vnímá svou členskou skupinu (ingroup) pozitivněji než cizí (outgroup) a vždy se k ní přiklání, čemuž se říká fenomén „in-group favoritism“. Tento fenomén je ale kulturně specifický. Existují kultury, které naopak lépe hodnotí „ty druhé“ – projevují štědrost jako vyjádření svého statusu. To se prokázalo i v samotném experimentu „minimal group“, kdy účastníci přidělovali všem stejně bodů (nezávisle na členství ve skupině), nebo dokonce více bodů „těm druhým“.

Na tomto základě se tedy dle autorů vytvořila u jedinců sociální identita a bylo zjištěno, že člověk má potřebu udržet si tuto sociální identitu v pozitivní formě, stejně tak, jako je to s identitou osobní. Na základě toho se vytvářejí různé strategie k udržení vysokého skupinového hodnocení. Těmi může být právě přisuzování lepších charakteristik vlastní skupině, nebo hodnocení vlastní skupiny jako prestižnější v porovnání s jinými skupinami (Turner, 1999).

Na Tajfelovu teorii sociální identity navázal John C. Turner svou teorií sebekategorizace (sociální kategorizace). Teorie říká, že si lidé strukturují své sociální prostředí tak, že vlastní členskou skupinu odlišují od cizí skupiny, přičemž mezi těmito dvěma skupinami zdůrazňují rozdíly a naopak podobnosti uvnitř skupiny vlastní. Také se zjistilo, že identifikace se skupinou se zvyšuje v případech, kdy její členové vnímají konflikt se skupinou jinou. Jedná se o situace, kdy pocity sounáležitosti se skupinou a sebedefinice skrz členství v ní potlačuje individualitu. Určitou formou sociální kategorizace může být třeba i národní či etnická identita. Ta se stejně tak často projevuje větší soudržností a zdůrazňováním specifík a pozitiv vlastního národa a na druhé straně odlišností od národů

jiných. Příkladem jevu identifikace se skupinou v případě konfliktu s jinou, může být zase extrémně intenzivně pocíťovaná národní identita v době konfliktu mezi dvěma nebo více národy, což může konflikt ještě vyostřit (Turner, 1999).

Teorie sociální identity má tedy velký vliv na pochopení skupinových procesů a vztahu mezi jednotlivcem a skupinou, ale také předsudků či stereotypů. Je ale důležité si také uvědomit, že to, že jsou jedinci součástí nějaké kategorie, ještě neznamená, že to považují za nějak zvlášť významný aspekt své identity. Stejná příslušnost může pro různé osoby znamenat něco úplně jiného (Jenkins, 1996).

2.4 Etnická identita

Pojem etnikum pochází z řeckého slova ‚ethnos‘, které znamená kmen, či národ. Často se zaměňuje s termínem etnická skupina, pro jejich téměř shodný význam. V naší terminologii je ale v těchto termínech lehké významové rozlišení – etnikum obvykle označuje společenství na úrovni národa, kdežto etnická skupina se týká těch společenství, která na národní úrovni nevystupují - např. Romové v ČR (Průcha, 2007). S pojmem etnikum jsou nutně spojeny i pojmy jako etnická příslušnost, či etnická identita. Tomu se také budu v této kapitole věnovat, jelikož je to zásadní i pro porozumění mé výzkumné části práce.

Jednou z nejdůležitějších psychických potřeb člověka je potřeba někam patřit - přináležet k určitému společenství, být jím přijat a pozitivně hodnocen. Tato potřeba je základem naší skupinové identity (Vágnerová, 2004). Co se týče naší etnické identity, její vědomí vychází z pocitu přináležení k určité etnické skupině. Ten se utváří na základě společně sdílených složek etnicity nebo národního původu s dalšími osobami. Naše vědomí etnické identity je souhrnem určitých postojů a názorů na původ, historický osud, postavení, povahu vlastního etnika a na jeho místo mezi ostatními etniky (Brouček et al., 1991). Brouček rozlišuje objektivní a subjektivní komponenty etnicity, přičemž do objektivních se řadí např. jazyk či teritorium, kdežto do subjektivních patří hodnotový systém, tradice, zvyklosti a jiné.

Etnická identita, čili etnické vědomí, v sobě zahrnuje dvě složky – kognitivní a emocionální (Průcha, 2007). Kognitivní složka obsahuje znalosti a názory jedinců týkající

se původu, odlišností atd. Tato složka je sycena např. školní výukou. Emocionální služka zahrnuje subjektivní stavy a pocity vztahující se k vlastnímu etniku (např. starost, lítost, hrdost apod.) Tato složka může často překrývat složku kognitivní (např. při významných událostech).

Tématem etnické identity se v nám blízkém prostředí zabývá např. Viera Bačová, ze které jsem ve své práci také značně čerpala. Bačová (2003) přistupuje k etnické identitě jako k sociálně vytvořenému konstrukt – nahlíží na ni v rámci sociálně konstruktivistického paradigmatu. Etnická identita je podle ní snaha o sebedefinování osoby jako člena etnických společenstev. O to osoba aktivně usiluje tím, že se snaží: „1. najít a definovat svoje místo v příbězích a dějích skupin a společenství, do kterých patří (...) 2. dát smysl svým činům a smýšlení v kontextu minulého, současného a budoucího dění“ (Bačová, 2003b, s. 234). Bačová (2003) zdůrazňuje, že se jedná o celostní zkušenost osoby, proto je obtížné ji objektivně měřit. Otázka „Kdo jsi a kam patříš?“ v sobě zahrnuje velkou spoustu hledisek, přes které se na ni dá nahlížet a tak jí není možné porozumět bez hlubokého poznání sociálního kontextu.

Bačová zmiňuje to, že mimo víru ve společný původ je pro vytvoření etnické identity nutná také existence těch, vůči kterým se členové určitého etnika mohou vymezit. Otázka etnické identity se tedy jedinci obvykle vynoří až při setkání s odlišnou kulturou (Bačová, 1996). V heterogenních společnostech je logicky otázka etnické identity výraznější, ale vždy záleží na kontextu – někde se tyto rozdíly zdůrazňují, v některých naopak. Například v extrémně heterogenní společnosti se etnická identita může stát natolik všední záležitostí, že tudíž není nutné se nad tím zamýšlet (Bačová, 1996).

Na etnickou identitu se můžeme dívat ze dvou základních teoretických přístupů – tj. primordialistický a instrumentalistický, jinými slovy esencialistický a kontextuální pohled. Primordialismus stojí na takovém základě, že identita je vrozená a neměnná, zatímco instrumentalismus zastává názor, že etnickou identitu si člověk může svobodně zvolit podle svých přesvědčení (Bačová, 2000).

Česká psycholožka Dana Bittnerová (2005) nabízí rozlišení identity na deklarovanou a žitou. Deklarovanou identitou rozumí uvědomovanou příslušnost ke konkrétní sociální skupině pomocí charakteristických znaků, jako je např. jazyk. Identita žitá oproti tomu funguje na základě vnitřní reflexe a je prožívaná v každodenním kontaktu.

Týká se např. různých kulturních střetů, při kterých dochází k opakovanému potvrzování vlastní jinakosti.

Na základě těchto dvou poloh reflexe vlastní etnické identity byl u nás na začátku tohoto století koncipován výzkum, jehož klíčovým cílem bylo zmapování konstrukce skupinové identity příslušníků národnostních menšin a imigračních skupin. Výzkum byl prováděn na 13 imigračních skupinách, mezi kterými byli i Ukrajinci, kteří jsou součástí mého výzkumu. Konstrukce jejich skupinové identity se posuzovala na základě několika faktorů. Jednalo se např. o stav výchozí skupinové identity, délka pobytu v ČR, okolnosti a motivace příchodu do ČR, míra zapojení do institucí a skupinových struktur majoritní společnosti, ekonomický úspěch, další vize vlastního působení v ČR, míra odlišnosti výchozí kultury a další. Na základě tohoto výzkumného šetření bylo zjištěno, že ve vztahu k majoritní společnosti v ČR nehraje míra kulturní odlišnosti primární roli. Vymezování se vůči majoritě je spojeno s představou její důležitosti pro samotné příslušníky národnostních menšin. Ti, pro které je Česká majorita ceněnou společností, zahrnují její prvky do své identity. Naopak ti, pro které je jen součástí otevřené evropské společnosti ji do své identity většinou nijak zvláště nezahrnují. (Bittnerová, 2005)

V souvislosti s formováním etnické identity bych ještě ráda zmínila vývojový model J. Phinney (1989). Autorka vychází z prací E. Eriksona a J. Marcii, na základě kterých navrhla trojstupňový model vývoje etnické identity. Autorka ve výzkumech využívá svou testovací metodu MEIM (Multigroup Ethnic Identity Measure, Mnohoznačná etnická identita), prostřednictvím které zkoumá konceptualizaci a měření identity jako multidimenzionální a dynamický konstrukt (Phinney, Ong, 2007). Ukazuje způsob, jakým jedinec dospívá k porozumění své etnické identitě v třech stádiích (Holcomb-McCoy, 2005). První stadium „nezkoumané“ etnické identity je typické pro časnou adolescenci. V tomto období se jedinec otázkou své etnicity zatím nezabývá, a to proto, že přebíral již hotové postoje od rodičů nebo jiných dospělých, nebo proto, že ho to nezajímá. Druhým stadium je „moratorium“ - je to období hledání, ve kterém se jedinec snaží porozumět tomu, jaký význam pro něj etnicita má. To může být komplikované zejména pro příslušníky etnických menšin, nebo potomky imigrantů, kteří při svém hledání a objevování kultury svých předků mohou narážet na různá dilemata. Třetí stadium „dosažená etnická identita“ je typická přijetím pevného závazku, kdy už jedinec dochází ke

smyslu své identity. Význam etnické identity ale může být pro různé osoby odlišný – zde záleží značně na kontextu. Dosažení třetího stupně tedy nemusí znamenat bohaté angažování se, ale třeba jen ujasnění pocitů ohledně tohoto problému.

2.5 Období vynořující se dospělosti a identita

Tuto kapitolu jsem zahrnula za účelem kontextualizace mého výzkumu, kdy všichni respondenti spadají do vývojového období vynořující se dospělosti. Tato vývojová etapa se vyznačuje právě objevováním a konstruováním identity, což je jedno z hlavních témat mé práce.

Termín „vynořující se dospělost“, nebo také „Emerging adulthood“ do psychologie zavedl J. J. Arnett (2004) pro popis nově vzniklé vývojové etapy mezi adolescencí a dospělostí. Období je kulturně podmíněné, procházejí jím především osoby ve společnostech západního typu, nejčastěji ve věku 18 – 25 let. Arnett ale na základě svých výzkumů uvádí, že ještě přes 30 % mladých Američanů má tento pocit i v 26 až 35 letech. Lidé v této fázi cítí, že již nejsou adolescenty, ale na druhou stranu se ještě necítí ani jako plně dospělí. Je to období charakteristické odkládáním přijetí vážnějších závazků, jako je např. manželství nebo rodičovství, ve prospěch poznávání sama sebe, nových věcí, objevování možností nebo např. i studia.

Proces formování a hledání identity je sice započat v adolescenci, ale na vrcholu se ocitá právě až v období vynořující se dospělosti. Toto vývojové období se vyznačuje neopakovatelnou možností jedince experimentovat a hledat odpovědi na otázky ‚kým je‘ a ‚co od života očekává‘. Od svých blízkých o sobě dostávají zpětnou vazbu a tím se prohlubuje jejich sebepoznání. Zmíněné hledání je typické např. v oblasti partnerských vztahů, kdy si jedinci zkouší různé partnery. Tím si ujasňují své preference - jaké vyžadují od svého protějšku vlastnosti a hodnoty, kterými by se měl řídit, a obecně si ujasňují, co očekávají od vztahu jako celku ve svém budoucím životě. Lidé ve stádiu vynořující se dospělosti inklinují k intimním a osobním vztahům a očekávají od nich dlouhodobější přínosy, týkající se jejich budoucnosti. Významná je v této fázi i oblast pracovní – v ní procházejí řadou brigád a přivýděleků, také získávají různé odborné zkušenosti. Tím si

ujasňují, v čem jsou jejich kvality a schopnosti, a jakým profesním směrem by se dále chtěli ubírat.

Arnett určil 5 základních rysů, které jsou typické pro osoby nacházející se v tomto vývojovém období. Je to doba: 1. prozkoumávání identity (identity exploration), doba zkoušení různých možností; 2. nestability (instability); 3. zaměřenosti na sebe (self focused); 4. pocitu mezi (feeling in between), období přechodu (již ne adolescence, ani ne dospělost); 5. možností (possibilities), jedinečných příležitostí naplnit touhy a změnit svůj život (Arnett, 2004).

3 AKULTURACE

3.1 Psychologická akulturace

Akulturation je podobně jako identita tématem zásadním pro mou práci. Akulturation a s ní spojená adaptace, byl již od prvních chvil následujících po přestěhování, pro mé respondenty primárním procesem, který prostupoval téměř všemi jejich činnostmi.

Akulturační rozumíme proces kulturních změn, které jsou výsledkem kulturního kontaktu mezi různými kulturními společenstvími (Čeněk, Smolík, Vykoukalová, 2016) Jinými slovy je to proces, při kterém se jedinec nebo skupina adaptuje na jiné kulturní prostředí. Termín akulturation souvisí úzce s pojmem adaptace, kterým je míněno přizpůsobení jedince nebo skupiny novému sociálnímu prostředí. Často se ale tyto pojmy prolínají. V literatuře se také můžeme běžně setkat s pojmem enkulturation, který má sice s akulturační styčné body, nicméně má jiný význam a je důležité tyto dva pojmy odlišovat. Na rozdíl od akulturation je enkulturation procesem, při kterém dochází k začlenění jedince do jeho primární kultury (ne rozdílného kulturního kontextu). (Berry et al., 2002)

Berry (1997) uvádí definici akulturation od Redfielda, Lintona a Herkovitse z roku 1936, která říká, že akulturation je jistá kulturní změna, která je výsledkem dlouhodobého a přímého kontaktu mezi dvěma rozdílnými kulturními skupinami. Tuto definici kritizuje např. Chirkov (2009a) a to pro její opomíjení psychologických změn, které se při akulturační nutně odehrávají, a navrhuje definici jinou, komplexnější. Akulturation je podle něj proces, který se odehrává při setkání jedince a kulturní komunity ve společenství, které je nutně odlišné od toho, ve kterém byl jedinec primárně socializován. Tento proces zahrnuje kognitivní aktivity, které mu pomáhají přiblížit se k nové kultuře a pochopit jí s ohledem na to, jak byl zvyklý vnímat svět dříve. Akulturační vnímá jako otevřený proces, který je ovlivněn tolika variabilními faktory, že nelze předem odhadnout, jaký bude její proces a hlavně výsledek. (Chirkov, 2009)

Berry rozlišuje akulturační kolektivní a psychologickou. Jako kulturní, neboli kolektivní akulturační označuje vzájemný kontakt skupin z různých kultur, kdy může dojít ke změně kulturních vzorců u jedné nebo obou skupin, přičemž pravděpodobnější je změna u minority (ne však u každého jejího člena ve stejném rozsahu). Psychologická či individuální akulturation, která mě také bude dále zajímat, se týká změn, které nastanou

v případě, že je v kontaktu s jinou kulturou jen jednotlivec. Rozlišování těchto druhů akulturace je podle Berryho (1990) důležité, protože při nich dochází ke změnám na rozdílných úrovních – u psychologické akulturace jsou to např. změny hodnot a postojů, kdežto u kolektivního typu jde spíše o změny sociální struktury či politické organizace. Obecně je možné rozlišit dva hlavní druhy změn, a sice buď přijímání nových vzorců chování nebo zbavování se starých. (Berry, 2002).

Berry (1987) uvádí 5 kategorií změn, které lidé zažívají při kontaktu s jinou kulturou, kterými jsou: fyzické změny (nové město, ubytování, typ prostředí atd.), biologické změny (jiné jídlo, čistota prostředí, nemoci...), dále kulturní změny (projevující se v jazyce, politice, náboženství apod.), navázání nových sociálních vztahů a změny psychologické, kterými myslí nějakou změnu prožívání či chování, přehodnocení stylu života a tak dále.

Existuje velké množství akulturačních teorií. Pro svou práci jsem se ale rozhodla z důvodu rozsahu zaměřit pouze na jednu, a sice na Berryho teorii akulturace, jejíž rámec se v současné době jeví jako poměrně populární.

3.2 Akulturační strategie a adaptace

Berry (2002) udává, že proces akulturace se vyvíjí v závislosti na míře, s jakou je jedinec zapojený do života v nové společnosti a jak současně uchovává svou původní kulturní identitu. Tento vývoj může mít čtyři různé výsledky, které Berry označuje jako „akulturační strategie“ – asimilaci, integraci, separaci a marginalizaci. Tyto strategie ale nejsou nutně dané, častá je i jejich kombinace v závislosti na sociálním kontextu.

„Asimilace“ je strategií, při níž se vyvíjí úsilí co nejvíce splynout s kulturou majoritní společnosti a je při tom potlačována kultura svého původního národa. Hostitelská kultura je tedy v tomto případě hodnocena mnohem lépe, než ta původní.

Strategie „integrace“ je založena na tom, že jedinec (nebo skupina) přikládá sice osvojení si kultury majority velkou váhu, nicméně zároveň vyvíjí snahu o udržení kultury vlastní. Tato strategie se zdá být, díky své vyváženosti, všeobecně nejvhodnější.

Dalším z možných způsobů vyrovnání se s působením nové kultury je „separace“. Ta se vyznačuje izolací od kultury hostitelské a zároveň maximálním zachováním vlastní kultury, které je připisována zásadní hodnota.

Poslední akulturační strategií je „marginalizace“, při níž se jedinec nebo skupina neztotožňuje ani s jednou z těchto kultur, a dochází tedy k jejich ztrátě. (Čeněk, Smolík, Vykoukalová, 2016).

V Berryho (2002) pojetí najdeme adaptaci na konci procesu psychologické akulturace. Je chápána jako dlouhodobý a poměrně trvalý stav, který navazuje na akulturační proces a je závislý na vybrané akulturační strategii.

Je ale důležité si uvědomit (Chirkov, 2009), že způsob angažování se minoritní skupiny do majority není zcela jen v její režii. Akulturační proces se týká i členů hostitelské kultury, která si určuje sama, zda bude strategie imigrantů akceptovat. Pokud nebude okolí jedincovu strategii akceptovat, může to vést pro akulturující se jedince ke značným obtížím (Berry, 2002).

Tyto strategie také nemusí být konečným výsledkem akulturace. Akulturační proces se vyznačuje svou dynamičností. Jedinec může během života svou strategii zcela změnit, aby se vyrovnal s nějakou konkrétní situací, např. na základě nějaké neočekávané události nebo traumatu. Takovým příkladem mohou být podle Bhatii (2009) např. indiští migranti v USA, kteří začali po události z 11. září 2001 zažívat diskriminaci ze strany majority. Přesto, že již byli plně integrováni, se tedy jejich strategie změnila. Zde tedy vidíme, že akulturace může být procesem velice proměnlivým a nestabilním (Koropecská, 2013).

Když se podíváme na vztah adaptace a akulturačních strategií, mnohé výzkumy nám ukazují, že jedinci, jejichž akulturační strategií je integrace, jsou nejlépe adaptováni, kdežto ti, kteří volí marginalizaci, naopak nejhůře. Asimilace a separace většinou míří ke střední adaptaci. V tomto kontextu je zajímavé empirické zjištění, že zatímco integrace sice vede k lepší psychologické adaptaci, preference asimilace vede k lepší sociokulturní adaptaci (Kealey, 1989, Ward a Rana-Deuba, 1999, v Berry a kol, 2002) (Moravcová, 2006).

3.3 Akulturační stres

Berry (2002) používá ve své teorii termín akulturační stres. Významově se jedná o totéž jako u známého termínu „kulturní šok“ K. Oberg, který má však negativní konotaci. Berry považuje svou terminologii za výstižnější, a hlavně s méně patologickým podtextem. Výstižnější, jelikož stres vystihuje určitou zátěž, která je reakcí na to, co jedinec zažívá v novém prostředí, a s touto zátěží má možnost se vyrovnat pomocí copingových strategií. ‚Stres‘ zároveň předpokládá nižší intenzitu reakce a tím pádem lepší schopnost adaptace než ‚šok‘.

Osobní změny, které s sebou setkání s novou kulturou přináší (změna hodnot, postoje atd.), jsou často spojeny s typickými problémy a tvoří akulturační stres. Ten zahrnuje psychologické, somatické a sociální symptomy, které doprovází akulturační proces a často vyústí ve formě úzkosti, deprese a jiných forem psychické či fyzické maladaptace (Berry, 2002). Pro snížení stresu je vhodné zaměřit se na poznatky o jeho porozumění.

Mezi faktory, které mohou ovlivňovat vznik akulturačního stresu podle Berryho (2011), patří v první řadě povaha majoritní i minoritní společnosti, dále typ akulturace a charakteristiky jedince, a to jak demografické či sociální, tak psychologické. Zkušenosti získané v procesu akulturace tedy mohou vést ke vzniku stresorů, které následně vedou k prožívání akulturačního stresu. Mezi hlavní stresory patří např. komunikační bariéra, kulturní odlišnosti, špatná finanční situace, problémy ve vztazích a další. Tyto stresory hrají roli v každodenním životě a pro normální fungování je nezbytné se s nimi vypořádat. K tomu si každý vytváří nejrůznější způsoby zvládání stresu, tedy copingové strategie (Mori, 2000). Pro měření úrovně akulturačního stresu u studentů byla vyvinuta ASSIS škála (*Acculturative Stress Scale for International Students*) typu Likertovy posuzovací škály.

4 IDENTITA A MIGRACE

4.1 Migrace

V této části práce je zásadní přiblížit hlavní pojmy, které jsou provázané s celou podstatou mé práce, tedy migrační zkušeností a s ní souvisejícími aspekty. Jedním z hlavních úkolů je tedy definovat a přiblížit i samotný pojem migrace.

V psychologickém slovníku je migrace definována jednoduše jako přesídlování či přemísťování obyvatelstva (Hartl, 2000). Je to pohyb jedinců nebo skupin v užším nebo širším geografickém prostoru. V základním rozdělení se migrace rozlišuje na mezinárodní (externí), která označuje pohyb mezi zeměmi, buď ve formě emigrace (nastěhování se ze země původu) či imigrace (přistěhování se do cílové země), nebo vnitřní (interní), tedy pohyb v rámci jednoho národního prostoru. Dále se může dělit na dobrovolnou či nucenou, podle okolností, které k ní vedou, nebo např. omezenou či trvalou.

J. Diamant (1995) definuje emigraci jako dlouhodobé přerušení bezprostředních svazků s prostředím, v němž jedinec dlouhou dobu žil. Je velice složitým procesem, který může vést jak k pozitivním, tak i k negativním změnám ve společnosti i v osobním životě každého migranta. Každá emigrace, tedy i ta dobrovolná, je pro člověka psychicky náročným zážitkem. Náročná je právě z hlediska adaptace na rozdílné prostředí v hostitelské zemi, do které migruje.

4.2 Integrace a asimilace

Integrace je složitý proces zasahující do nejrůznějších oblastí lidského života. Pokud se někdo snaží o integraci, usiluje o zachování své vlastní kultury, ale zároveň přijímá i prvky kultury hostitelské a snaží se je spojit ve srozumitelnou jednotu. Spojením odlišností tedy vzniká jakási „kulturní mozaika“ (Nový, Schroll-Machl, 2005). Výsledkem integrace je tedy začlenění jedince do existujících struktur, aniž by se musel vzdát své původní kulturní identity. Ponechává si tedy své původní tradice, zvyky, náboženství atd. a zároveň respektuje pravidla hostitelské země, učí se novému jazyku, sociální a pracovní orientaci. Obývaný stát, jakožto nový domov, pro něj má jistou hodnotu a není mu lhostejná jeho budoucnost. Je ovšem nezbytné vyzdvihnout dvoustrannost tohoto procesu.

Pro úspěšnou integraci je nutná aktivní participace jak ze strany imigrantů, tak ze strany domácí společnosti.

Oproti integraci je asimilace naopak procesem jednostranným. Dochází při něm k pohlcení jedné skupiny, zpravidla skupinou majoritní. Při kulturním míšení tedy minorita přijímá kulturu majority (Jandourek, 2007). Migrant, který volí tuto strategii, usiluje o splynutí s místní kulturou za cenu tráty své vlastní (Průcha, 2010). Tato strategie předpokládá intenzivní kontakt imigranta s majoritou (jazyk, zvyky atd.).

4.3 Adaptace a faktory, které ji ovlivňují

Adaptace je proces nezbytný pro to, abychom byli schopni plnohodnotně fungovat v novém prostředí. Jedná se o přizpůsobování se podmínkám vnějšího prostředí (Hartl, 2000). V případě mezinárodní migrace jde především o přizpůsobování se příslušníků jedné skupiny té jiné, nebo obou navzájem (Průcha, 2010). Dochází k přizpůsobení chování, vnímání, myšlení, postojů.

Podle Berryho existuje 5 základních faktorů, které ovlivňují úspěšnost adaptace. V první řadě se jedná o to, s jakou adaptační strategií migrant k cizí kultuře přistupuje, a zároveň, jak moc je vybraná strategie aplikovatelná v rámci daného prostředí. Dále záleží na tom, jaký společenský status a uznání má daný jedinec a skupina, do níž patří, jaké jsou jeho individuální dispozice k interkulturním kontaktům, a nakonec také, v jaké fázi akulturačního procesu se jedinec nachází (Nový, Schroll-Machl, 2005).

Mezi další faktory, které mohou adaptaci ovlivňovat, patří v našem případě např. přístup české společnosti k adaptační strategii migranta, dále předsudky a stereotypy fungující v rámci společnosti, nebo také mezigenerační transmise hodnot.

Intenzita mezigenerační transmise hodnot může průběh adaptace výrazně ovlivňovat. Jedná se o hodnoty, které předávají rodiče svým dětem. Ty působí na utváření jejich vztahů k hostitelské zemi. Je důležité najít rovnováhu mezi požadavky jak rodičů, tak majority, a zároveň potřebami vlastního sebepojetí. Problém může nastat např. v případě, že v těsné blízkosti žijí skupiny s naprosto odlišnými zvyky a způsoby chování (Průcha, 2010). To se ale až tak netýká naší cílové skupiny.

Předsudky a stereotypy vůči etnickým a kulturním skupinám, které značně ovlivňují jejich přijímání, mohou vycházet z historické zkušenosti. Díky jejich přenosu z generace na generaci časem nemají racionální opodstatnění v současnosti. K odbourávání předsudků a stereotypů může značně přispívat osobní zkušenost v kontaktu s danou skupinou. G.W.Allport při řešení otázky eliminace předsudků zformuloval tzv. hypotézu kontaktu, která uvádí, že právě kontakt odlišných skupin může snižovat předsudky, které mezi sebou tyto skupiny mají. Aby mohlo dojít k pozitivnímu efektu, musí být takovýto kontakt dobrovolný a zároveň podporovaný nadřazenými institucemi (Průcha, 2010). I přes tento osobní kontakt s danou skupinou a následné vyvrácení platnosti stereotypu je velice obtížné jej z celospolečenské paměti vymazat. Takovéto hluboce zaryté postoje mohou klást značné překážky v úspěšném soužití dvou rozdílných skupin (Kušniráková, 2008).

4.4 Výzkumy identity u migrantů

Bačová (1996) uvádí, že výzkumy etnické identity začaly nabývat na významu v 60. letech 20. století. Téma etnicity se tehdy oživilo a začalo se poukazovat na nerovnosti související s etnickou příslušností. Pozornost se věnovala hlavně skupinám diskriminovaným. Tak je tomu i dnes. Z teoretických rámců, které jsem výše popisovala, bývají nejčastěji užívanými v těchto výzkumech právě Tajfelova teorie sociální identity nebo teorie akulturace (Bačová, 1996).

Co se týče výzkumů v nám blízkém prostředí, na Slovensku uskutečnila výzkum V. Bačová (1996). Ten se zaměřoval na slovenské a maďarské obyvatele obcí na Slovensku, které byly buď homogenní nebo smíšené. Zkoumal se rozdíl v etnických postojích a vnímání etnické identity. Bylo zjištěno, že identifikace obou skupin respondentů s vlastními etniky byly velice silné a zároveň jednotlivci z obou etnik hodnotili negativně etnikum druhé. Dalším zajímavým zjištěním bylo to, že respondenti ze smíšené obce (Slováci i Maďaři), kteří se identifikovali jako Slováci (ale s vazbami na Maďary) byli tolerantnější k zástupcům maďarského etnika. Jejich etnická identita se ukázala jako nejkomplikovanější. Byly v ní propleteny různé, ne příliš vyhraněné, etnické identifikace. V důsledku toho byli méně kritičtí k etniku druhému a rezervovanější k etniku vlastnímu. Na tomto zjištění je zajímavé, že někteří jedinci odpovídají na vlivy druhé kultury tak, že

integrují vhodné charakteristiky obou skupin, zatímco jiní reagují negativně (Bačová, 1996).

Další studií, kterou zmíním, je studie autorky R. Berger (1997), ve které pomocí klinického pozorování identifikovala čtyři teoretické typy vyrovnávání se s obtížemi spojenými s vývojem identity u adolescentních imigrantů. Zkoumala 60 mladých osob žijících v New Yorku, které pocházely z bývalého Sovětského svazu. Berger uvádí na základě svého zkoumání 4 způsoby vypořádávání se s identitními potížemi u adolescentních migrantů. Prvním typem byl „clinging“, dalším typem byli „eradikátoři“ a dále „vacillatátoři“ a „integrátoři“. První strategie spočívala ve lpění na původní kultuře, a její idealizaci, a naopak kritice kultury nové. Naopak strategie druhá, tedy „eradikátoři“, spočívala v naprosté adaptaci na kulturu novou a zavržení kultury původní. „Vacillatátoři“ preferovali obě kultury kolísavě. „Integrátoři“, tedy integrovaní jedinci, zastávali hodnoty obou kultur. Tito jedinci měli sociální síť v obou kulturách, hovořili plynule oběma jazyky a v kulturách se dobře orientovali. Autorka však nevnímá tyto typy jako naprosto striktní a neměnné (Vídenská, 2010).

Velice zajímavým se jeví výzkum P. Tammeveskiho (2003), který zjišťoval vývoj národní identity estonských imigrantů v USA v průběhu dospělosti. Na základě analýzy veškerých dat dospěl k závěru, že u nich byla národní identita po celý život centrálním aspektem osobní a sociální identity, přičemž po emigraci její projevy ještě vzrostly a naplnily charakter „poslání“. Národní identita pro ně tedy byla významným zdrojem životního smyslu a základem společenského života (Miklasová, 2006).

Posledním velice zajímavým příspěvkem k tomuto tématu, i když z trochu jiného úhlu pohledu, byl výzkum autorů Gray, Delany, & Durrheim (2005). Základem byly kvalitativní rozhovory s Jihoafričany, kteří vážně uvažovali o emigraci, ale ještě se k ní plně nerozhodli. V rozhovorech hovořili o místě původu, které hodlali opustit, a o své národní identitě. Jako nejnapadnější se v rozhovorech projevíly protikladné způsoby nahlížení na Jižní Afriku. Jednalo se o dilema, kvůli jejich plánované emigraci, v rámci kterého se střídavě vymezovali pro i proti svému místu původu.

5 UKRAJINSKÁ KOMUNITA V ČR

V této části práce je nezbytné v základních bodech popsat Ukrajinskou komunitu v ČR, jelikož zkoumání určitých specifik života této skupiny je předmětem mého výzkumu. Promluvím o okolnostech migrace této skupiny imigrantů, charakteristikách jejich komunity v naší zemi, dále o specifické skupině „volyňských Čechů“, kterou zastupují dva moji respondenti ve výzkumné části, a v poslední řadě také přiblížím termín 1,5 generace migrantů, jejichž skupina tvoří celý můj vzorek respondentů.

V současné době jsou Ukrajinci po Slovácích druhou nejpočetnější národnostní skupinou přistěhovalců v České republice. Počet nově příchozích Ukrajinců do ČR každoročně stoupá, v současné době žije v České republice legálně celkem 112 279 Ukrajinců¹, kteří tak tvoří 22% všech legálně pobývajících cizinců v zemi.

5.1 Okolnosti migrace

Po rozpadu Sovětského svazu bylo dění na Ukrajině poměrně chaotické, země čelila mnoha politickým, ekonomickým a sociálním změnám spojeným se vznikem samostatného demokratického státu a jeho institucí. Veškeré okolnosti transformačního procesu země měly výrazný (spíše negativní) vliv na život řady obyvatel a způsobily tak vlnu masové emigrace. Emigrace z Ukrajiny trvá v podstatě dodnes, v průběhu času slábla či sílila².

Česká republika se stala jednou z oblíbených cílových zemí Ukrajinců. Kromě pracovních, ekonomických důvodů se nejčastěji také uvádí „rodinné důvody, ale také hledání sociální jistoty, zvýšení kvality života, zlepšení standardů zdravotní péče, hledání lépe fungujících institucí apod.“. Dalšími důvody jsou zjevná geografická, kulturní a jazyková blízkost obou zemí, což bezesporu zvyšuje integrační potenciál Ukrajinců v českém prostředí, a široké krajanské sítě a kontakty (Leontiyeva, 2010, s. 60 – 62).

¹ Jedná se o počet legálně pobývajících cizinců ukrajinské státní příslušnosti v ČR. Zdroj: MV ČR. Statistiky. Cizinci s povoleným pobytem. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx>.

² V současné době z důvodu ozbrojeného konfliktu na východě Ukrajiny a politické a ekonomické krize je emigrace z Ukrajiny výraznější než dříve.

Trendem posledních let, na který bych ráda upozornila, je nárůst počtu Ukrajinců, pobývajících v ČR na základě povolení k trvalému pobytu, který dává migrantům práva v podstatě srovnatelná s právy občanů, kromě práva volebního. V květnu 2017 tvořil podíl těchto osob rekordních 73%, přechodně tu pobývalo jen 27 %³. Oproti trendům předešlých let, kdy např. v roce 2009 ještě převažoval podíl přechodně pobývajících Ukrajinců (tvořil 67%), došlo tedy k výrazné změně. Ukrajinská imigrace se dříve vyznačovala jako převážně pracovní „cirkulační“ migrace⁴, postupem času se však přeměnila v trvalé přesídlování do ČR. Jako hlavní důvod se uvádí v mnoha případech opakující se migrace za lepším výdělkem, postupné vybudování si silnějších vazeb k ČR a následné usídlení, resp. přestěhování rodiny, příbuzných či přátel (Leontiyeva 2010).

5.2 Charakteristiky ukrajinské komunity v ČR

Ukrajinci patří v České republice k jedné z největších cizineckých komunit. V porovnání s ostatními komunitami cizinců jsou kulturně i jazykově poměrně blízcí Čechům a jejich integrace tak obvykle probíhá bez větších či četnějších problémů.

Pro ukrajinskou komunitu je typické význačné napojení na krajské síť, především bezprostředně po příjezdu do ČR, kdy krajané bývají pro nově příchozí migranty velkou oporou. Krajské kontakty si rádi udržují po celou dobu života v ČR. Díky zažitým podmínkám na Ukrajině a tamnímu systému často mívají Ukrajinci pocit nedůvěry vůči úřadům a jiným institucím a spoléhají na pomoc blízkých a zprostředkovatelů při vyřízení svých záležitostí. Děje se tak především na začátku migrace, je to i z důvodu počáteční jazykové bariéry. Pokud se jedná o otázku soužití s majoritní společností, ukrajinská komunita nemá sklony k uzavírání se či vytváření prostorově oddělených ukrajinských čtvrtí. Ukrajinci zpravidla nemají problém ve spolužití s českou komunitou. Nicméně zajímavé je, že Drbohlav (2003) i Leontiyeva (2010) poukazují na

³ Vypočteno z čísel uvedených v tabulce počtu cizinců podle národností – Ukrajinců s povolením k trvalému pobytu bylo 82 021, zatímco přechodně jich v ČR pobývalo 30 258. Zdroj: MV ČR. Statistiky. Cizinci s povoleným pobytem. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx>.

⁴ „Cirkulační migrace“ Termín je často spojován s rozvojovou spoluprací a popisuje pro mnohé žádoucí situaci, kdy se cizinec, který migroval do hostitelské země, po určité době vrací do své země původu, popř. podniká cestu a následný návrat opakovaně či dokonce pravidelně.
<http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/docasna-pracovni-migrace-jako-soucast-migracni-politiky-statut>

malý zájem o aktivní účast na kulturním a společenském životě u značné části migrantů z Ukrajiny.

Pokud se jedná o ekonomické aktivity, Ukrajinci pracují ve všech ekonomických sférách. Řada výzkumů (Leontiyeva a Nečasová, 2009, Leontiyeva, 2010, Drbohlav, 2003) ukázala, že se komunita vyznačuje poměrně vysokou vzdělanostní úrovní imigrantů, která ovšem často kontrastuje s povahou vykonávané práce. Ve velké míře vykonávají Ukrajinci v ČR nekvalifikované práce, za zpravidla náročných až nevyhovujících pracovních podmínek a při nízkých odměnách (ve stavebnictví, v úklidu apod.). V mnoha směrech často dochází k vykořisťování Ukrajinců z důvodu nedostatku informací, jazykové bariéry, napojení na zprostředkovatele apod.

5.3 Volyňští Češi

Pojem „volyňští Češi“ se užívá pro komunitu potomků etnických Čechů, která se konstituovala na území dnešní Ukrajiny na konci 19. století. Touto specifickou komunitou - její historií, okolnostmi reemigrace do Čech a následnou integrací - se zabývá řada autorů, ze kterých zmíním především Vaculíka, Uherka či Iljuka.

V letech 1868 až 1880 z Rakouska-Uherska do carského Ruska postupně přesídlilo zhruba 16 tisíc etnických Čechů. Impulsem pro přesun byly těžké tamní životní podmínky a zvěsti a prosperitě a úrodné půdě v Rusi. Převážná část těchto Čechů se usadila na území Volyně⁵ jako zemědělci a řemeslníci. Povětšinu doby bylo Čechům umožněno zachovat si jazyk a kulturní zvyklosti (Vaculík 1997).

V průběhu 20. století proběhly dvě vlny reemigrace volyňských Čechů z Ukrajiny do Čech⁶. Po druhé světové válce – první vlna – bylo do Československa přesídleno zhruba 40 tisíc osob. Druhá vlna reemigrace je označována jako „Černobylská vlna“, neboť hlavním důvodem byla černobylská havárie z roku 1986. V rámci vládního programu bylo následně v letech 1991-1993 na pozvání České republiky přesídleno téměř dva tisíce

⁵ Jednalo se konkrétně o Rovno, Dubno, Luck, Žitomír, Ostroh ad.

⁶ V roce 2015 byla zahájena třetí vlna reemigrace krajanů v důsledku ozbrojeného konfliktu a špatné politické a ekonomické situace na Ukrajině.

volynských Čechů, kteří se usídlili v celkem 27 okresech ČR (Iljuk, Uherek 2016⁷). Rodiny obou mých respondentů přijely do České republiky v rámci této vlny.

Praxe ukázala, že se krajané této vlny po svém příjezdu do ČR úspěšně adaptovali a integrovali⁸. Svou, jak sami nazývají, „staronovou vlast“ přijali jako nový domov. Mnozí z nich neměli problém s jazykovou bariérou, neboť v „českých“ vesnicích na Ukrajině, odkud přijeli, se zpravidla běžně užíval český jazyk⁹. Adaptace na nové prostředí a následná integrace do společnosti probíhala ve většině případů krajanů bez větších problémů (Uherek 2016).

5.4 Jedna a půltá generace migrantů

V souvislosti s migrací a specifiky integrace migrantů se hovoří o několika skupinách migrantů – o první¹⁰, jedna a půltá, druhé¹¹, potažmo třetí¹² generaci migrantů - podle toho, v jakém věku daná osoba migrovala do cílové země. Každá skupina má své specifické charakteristiky a potřeby. Ve svém výzkumu jsem se soustředila na migranty 1,5 generace.

Jedná se o osoby narozené v zemi původu svých rodičů, které jsou nicméně odmalička intenzivně vystaveny prostředí nové země, do které emigrovali. Terminologie v tomto směru není úplně ucelená, autoři ji používají různě – v některých pramenech se užívá jen termín první a druhá generace, ale je důležité mezi nimi rozlišovat. Podle Rumbauta se termín „one-and-a-half“ nebo 1,5 generace se liší od první generace imigrantů, kteří přicházejí v dospělém věku a zároveň se odlišuje i od druhé generace, která se narodí v zemi a nemá za sebou migrační zkušenost. Je zde důležitý věk příchodu do cílové země, od kterého se odvíjí adaptační proces, který se tak může odehrávat

⁷ Příspěvky Uherka a Iljuka na konferenci *Tři vlny reemigrace krajanů do vlasti: přínos a perspektivy - celostátní setkání k 25. výročí návratů černobylských krajanů do staronové vlasti*. Litoměřice, 8. 10. 2016.

⁸ MV ČR. Článek *Celostátní setkání krajanů-reemigrantů*. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/celostatni-setkani-krajanu-reemigrantu.aspx>.

⁹ Český jazyk, který se v mnohých rodinách udržel jako komunikační jazyk, prošel v průběhu staletí mnohými změnami a vlivy. Nebyl tedy totožný se spisovným českým jazykem, užívaným v České republice, nicméně byl velmi podobný a jeho znalost byla při příjezdu pro krajany velkou výhodou.

¹⁰ Jako první generace se obecně označují ti migranti, kteří migrovali do cílové země v dospělém věku.

¹¹ Příslušníci druhé generace se již narodili v cílové zemi rodičům, kteří v minulosti migrovali. Sami tedy nemají migrační zkušenost.

¹² Třetí generace jsou pak další potomci migrantů.

v různých kontextech. Tento autor představuje rozdělení věku příchodu dětí na tři stupně - předškolní, střední a dospívající. (Rumbaut, Rubén, 2012). Podle Zhoua jsou sem například řazeni lidé, kteří přišli do cílové země ve věku maximálně do 12 – 13 let (Zhou, 1997). Jak už jsem zmínila, druhá generace, oproti 1,5 generaci, nemá migrační zkušenost a v nové zemi se narodí. Jde tedy o naprosto odlišnou situaci, protože nemusejí překonávat např. jazykovou bariéru a adaptovat se na nové prostředí jako nováčci (Crul, Schneider, Lelie, 2012).

EMPIRICKÁ ČÁST

6 METODOLOGIE

Ve své výzkumné práci jsem se zaměřila na zkoumání jedenapůlté generace mladých imigrantů z Ukrajiny. Kladu si základní otázku, a sice jakým způsobem se podílí migrační zkušenost a míra kulturní integrace na utváření identity těchto mladých osob.

Pro svou práci jsem zvolila kvalitativní přístup, který se zabývá interpretací sociální reality a snaží se odkrývat významy ukryté ve sděleních, která získáváme (Surynek, 2001). V tomto přístupu je důležité porozumět povaze daného problému a popsat ho zevnitř a do hloubky (Hendl, 2005). Jeho prostřednictvím tedy usiluji o nalezení odpovědi na své otázky a vložení příspěvku k cestě lepšího porozumění této problematice.

6.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Ústředním tématem a tedy i výzkumným problémem mé práce je – Utváření identity u mladých migrantů vyrůstajících v ČR.

Zajímá mě, jakým způsobem se u osob vyrůstajících na pomezí dvou kultur konstruuje etnická identita - tedy jak se osoba sebedefinuje jako člen etnických společenstev (Bačová, 2003). Zároveň chci zjistit, jaký má vliv tato etnická identita na celkové sebepojetí. Jedním z mých cílů je pochopit, co bylo v procesu sociálního učení přebráno z kultury, ve které žijeme a jak moc se tím definujeme. Pokusím se vysledovat zdroje, z nichž vychází modely chování těchto osob a zjistit, do jaké míry si tyto strategie chování uvědomují a jaký to má vliv na jejich etnickou identitu. Budu zjišťovat, jaký vztah mají ke své původní kultuře a ke kultuře, do které se integrovali, a nakolik se cítí být součástí jedné nebo obou z nich – tedy jak vnímají vlastní postavení v cílové i výchozí zemi.

Ve svém výzkumu si kladu základní otázku, a to:

„Jakým způsobem se podílí migrační zkušenost a míra kulturní integrace na utváření identity mladých osob?“

Dále zabývám se těmito otázkami:

„Jakým způsobem se u mých respondentů, vyrůstajících na pomezí dvou kultur, konstruovala, či konstruuje etnická identita? Tedy jak se definují jako členové etnických společenstev?“

„Jak tito mladí migranti prožívali nebo prožívají svou zkušenost se samotnými okolnostmi migrace? Jaký tomu přikládají význam v souvislosti s vlastním sebepojetím?“

„Jak byla mými respondenty, jako dětmi, prožívána prvotní začleňování a socializace mezi majoritní společností ve školním prostředí? Ovlivnilo je to nějak i v dospělosti?“

6.2 Výzkumný soubor

Vzorkem pro můj výzkum byly mladé osoby ve věku 24 - 29 let žijící v České republice, které se do Čech přistěhovali z Ukrajiny a to ve věku od 6 do 9 let. V mém kvalitativním výzkumu tento vzorek odpovídá podstatě výzkumného problému mé práce - Utváření identity u mladých migrantů vyrůstajících v ČR, tudíž lze získaná data uplatnit jen na populaci, která tento problém zastupuje.

Pro tento vzorek jsem si již předem stanovila jistá kritéria, podle kterých jsem si participanty vybírala. Mělo se jednat o mladé osoby, které se narodily na Ukrajině, a ve věku do svých 10 let se přistěhovali s rodiči do České republiky. Věk přestěhování byl pro mě podstatným indikátorem, jelikož pro mě bylo důležité, aby byly tyto osoby v interakci s českou majoritou už od mladšího školního věku, a měli tak zkušenost se začleňováním do školního prostředí, tedy sekundární socializací, která hraje v utváření identity značnou roli. Dále bylo mým kritériem také to, aby se jednalo o mladé osoby ve věku cca od 20 do 30 let, nacházející se právě ve vývojové fázi vynořující se dospělosti, která je typická právě pro utváření vlastní identity a sebepojetí a zároveň pro prohlubující se schopnost reflexe těchto procesů. V této sféře mě zajímal případný vliv jejich migrační zkušenosti na tento proces. Všechna zmíněná kritéria se mi podařilo splnit a do výzkumu se zapojily čtyři osoby ve věku od 24 do 29 let, které se přistěhovaly do ČR v rozmezí od svých 6 do 9 let věku. K oslovení respondentů jsem využila jak své vlastní sociální síť, tak síť mých přátel

a známých. Vzorek byl zastoupen třemi ženami a jedním mužem. Všichni mají české občanství. Tři ze čtyř těchto osob stále studují VŠ, jedna z nich je již její absolventkou a momentálně pracuje na plný úvazek. Jednotlivé obory studia jsou u každého participanta jiné – nejde tedy o osoby se zaměřením na totožnou oblast. Všechny zúčastněné osoby jsou pracující a to buď na částečný, nebo plný úvazek.

Mým jediným respondentem mužského pohlaví byl čtyřicetiletý Denis, student práv. Do České republiky se přistěhoval ve svých 6 letech s rodiči a starším bratrem na základě vládního programu repatriace českých krajanů z Ukrajiny do České republiky. Jeho matka patří do komunity tzv. volyňských Čechů, potomků etnických Čechů, kteří v minulosti přesídlili na Ukrajinu a po více než století tam žili, ale stále udržovali jisté české zvyklosti, např. český jazyk. Otec je Ukrajinec. Nyní zde Denis žije 18 let.

Další respondentkou s podobným příběhem byla devětadvacetiletá Lída, absolventka studia mezinárodních vztahů. Lída přijela do Čech ve svých 8 letech s rodiči a s malou sestrou. Její matka má stejný původ - je to volyňská Češka, otec je Ukrajinec. Do ČR se přestěhovali na základě sloučení rodiny, jelikož zde už měli značnou část rodiny z matčiny strany. Dnes žije v ČR již 21 let.

Mou třetí respondentkou byla čtyřicetiletá Inna, studentka psychologie, která přijela do ČR s rodiči ve svých 6 letech. Inna má mladšího bratra, který se narodil již v ČR. Rodiče jsou Ukrajinci, kteří již před trvalým přestěhováním celé rodiny žili několik let v ČR za účelem práce, z ekonomických důvodů. Nejprve pouze otec, od Inniných dvou let i matka. Innu vychovávala do 6 let její babička, rodiče za ní jezdili z Čech několikrát do roka. Poté se rozhodli, že život v ČR bude pro všechny lepší a tak jeli po další návštěvě Ukrajiny do Čech všichni společně. Nyní Inna žije v ČR 18 let.

Poslední participantkou byla čtyřicetiletá Natálie, studentka bezpečnostních studií. Do ČR přijela v 9 letech s rodiči za téměř stejných podmínek jako Inna. Rodiče jsou Ukrajinci, v té době dlouhodobě pracující v ČR, a Natálii vychovávala její babička. V ČR začal pracovat nejprve otec, po třech letech i matka. Natálie má šestiletou sestru, která se narodila již v ČR.

Tabulka č. 1: Základní demografické údaje participantů

Pseudonym	Věk	Věk příjezdu	Počet let v ČR	Místo narození	Místo narození rodičů
Denis	24	6	18	Žitomir	UKR
Inna	24	6	18	Lvov	UKR
Natália	24	9	15	Užgorod	UKR
Lidia	29	8	21	Kyjev	UKR

6.3 Metoda sběru dat

Jako metodu sběru dat jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor s předem danými tematickými okruhy otázek, a to z důvodů získání informací týkající se konkrétního tématu. Rozhovory se uskutečnily buď u mě doma, nebo v tiché čajovně, bez rušivých elementů pro dostatečný klid a prostor, a za přítomnosti participanta a mě, tedy tazatelky. Charakter rozhovoru byl neformální, atmosféra byla uvolněná. Délka rozhovorů se pohybovala v rozmezí 2 až 3,5 hodin, s průměrnou délkou cca 2,5 hodiny. Rozhovory byly se svolením participantů nahrávány na diktafon a následně doslovně přepsány do písemné formy. Rozhovoru předcházelo krátké uvedení do tématu, představení okolností a cíle výzkumu a jednotlivých okruhů otázek, na které bude participant odpovídat. Vlastní rozhovor vždy započal získáním základních demografických údajů, které byly pro můj výzkum zásadní. Poté pokračovalo dotazování na jednotlivé okruhy témat. Měla jsem připravenou strukturu rozhovoru s konkrétními otázkami, kterou jsem ale upravovala dle potřeby. Při odklonění od tématu jsem se jej snažila usměrňovat tak, aby v konečné verzi všichni zúčastnění odpověděli na stejné otázky. Participant měl vždy k dispozici dostatek času, aby se k tématu mohl vyjádřit, a dostal i možnost se k němu v případě zájmu vrátit později. Pokud jsem měla pocit, že něčemu nerozumím, nebo jsem se chtěla ujistit o správném pochopení, kladla jsem doplňující otázky tak, aby posléze nedošlo k dezinterpretaci.

Rozhovor v sobě měl i prvky narativního vyprávění. Participant běžně začal vyprávět o nějaké své zkušenosti, kterou detailně popisoval a rozváděl. Respondenti často mluvili o

konkrétních příhodách, které zažili a doplňovali je o autentické dialogy, které kdysi v dané interakci probíhaly. Jak uvádí Hollway a Jefferson (2000), vyprávění je přirozeným způsobem organizace zkušeností jedince. Díky tomu může výzkumník zjistit, kterým událostem přikládá vypravěč větší význam, což je prostředkem k hodnotnějšímu a komplexnějšímu poznání. Díky této skutečnosti jsem tedy měla ještě lepší možnost řádně pochopit a interpretovat získané informace.

Každý rozhovor začínal okruhem týkajícím se okolností příjezdu do České republiky. Zajímalo mě život respondenta na Ukrajině před touto událostí, jeho rodinné prostředí, dále zážitek samotného přestěhování, vlastní prožívání nové nadešlé situace, poměry v rodině. Dalším okruhem byl průběh školní socializace a akulturace. Zajímalo mě, jak tuto situaci participant snášel, jak snadno či těžko se adaptoval na nové prostředí a utvářel si kolem sebe vazby. Jak si začal budovat přátelské vztahy a jak jeho interpersonální vztahy vypadají dnes. Participant vyprávěl o okruhu svých přátel a také partnerských vztazích, o jejich etnicitě, o hodnotách a povahových rysech, kterých si na nich cení. Dalším okruhem otázek bylo vnímání vlastní etnické identity, které zahrnovalo vnímání kulturní blízkosti české a ukrajinské společnosti a vztah k oběma zemím. Patřilo sem také rozlišování rozdílů mezi těmito dvěma společnostmi, a to jak ve způsobu života, tak v hodnotách, které obyvatelé daných zemí uznávají, nebo v typických povahových rysech zástupců jednotlivých zemí. Jednalo se tedy o jisté stereotypy, které si respondent v průběhu života utvářel jak ohledně Čechů, tak Ukrajinců – a zároveň tyto stereotypy srovnával i s představou sebe samého. V tomto okruhu mě také zajímalo dodržování specifických tradic a zvyků v rodině – např. způsob oslavování Vánoc, Velikonoc, či jiných svátků, nebo obliba tradičních jídel apod. Posledním okruhem, o kterém participant mluvil, byly jejich představy o budoucnosti – představovali zde své cíle či představy o životním partnerovi, o tom kde a jak by chtěli žít atd.

6.4 Metoda analýzy dat

Přepsané rozhovory jsem se rozhodla analyzovat metodou široce využívané tematické analýzy. Tematická analýza se mi jevila jako vhodná technika k postihnutí tak zajímavých

a komplexních dat. Podle autorek Braun a Clarke (2006, s. 79) je to flexibilní metoda odkazování k tématům v datech. Nemusí být nutně vázaná na konkrétní teorii. Výzkumná otázka se stejně tak jako na začátku může objevit až při samotné analýze (Braun, Clarke, 2006). Je zde vyzdvihována role výzkumníka, který představuje aktivní prvek zpracování dat – přemýšlí o nich a spojuje je. Stejně tak Hendl (2005) zdůrazňuje, že nejdůležitějším nástrojem analýzy je výzkumník sám. Braun a Clarke (2006) mluví v souvislosti s analýzou dat také o jejím zprůhlednění, jakémsi uvědomění toho, co a proč dělám a čeho tím chci docílit. Aby byl proces co nejvíce zprůhledněn, nabízejí autorky 6 postupných bodů, jak toho dosáhnout. U toho zdůrazňují důležitost opětovného vracení se k předchozím bodům postupu. Vyžaduje-li to situace, je nutné témata přehodnocovat. Postup by měl být následující (Braun, Clarke, 2006, s. 87):

1. Seznámení se se sesbíranými daty
2. Generování prvotních kódů
3. Hledání témat
4. Přezkoumávání témat
5. Definování a pojmenování témat
6. Sepsání zprávy

Ve své analýze jsem důsledně dbala pokynů autorek. Vzhledem k mým malým dosavadním zkušenostem s analýzou dat jsem pozorně následovala každý určený krok a pro jistotu je i opakovala, aby nedošlo k přehlédnutí podstatných témat.

Na počátku jsem se důkladně seznámila s daty, o kterých jsem už v tu dobu měla jistý přehled, jelikož jsem rozhovory prováděla i doslovně přepisovala sama. Už v té fázi mi tedy určité pasáže nabývaly na důležitosti, a opakovaným čtením jsem si jejich důležitost jen umocňovala. Během pročítání jsem si je barevně vyznačovala přímo do textu. Následně jsem si s pomocí programu MAXQDA začala tvořit kódy, sledováním opakujících se vzorců. Program mi nabízel snazší a přehlednější práci s označováním textu a tvorbou tabulek a tím pádem mi ušetřil čas. Kódy jsem několikrát přeskupovala a přejmenovávala a tvořila z nich kategorie. Mnohé kategorie jsem následně musela dělit, jelikož obsahovaly více témat. Pro lepší strukturaci kategorií mi pomáhaly mentální mapy, které jsem si souběžně tvořila. Poté jsem vytvořená témata znovu přezkoumala. Zkoumala jsem

kategorie a posuzovala, zda odpovídají tématu. Následně jsem všechny rozhovory znovu pročítala, pro případ, že bych něco důležitého přehlédla. Díky tomuto kroku jsem si některá témata doplnila a dokonce objevila i nové aspekty, kterým jsem předtím nepřikládala takovou váhu. Poté jsem finálně pojmenovala témata i sub témata – snažila jsem se to udělat tak, aby byla zastřešující kategorie vždy nanejvýš výstižná. Poté jsem už jen sepsala zprávu, kterou jsem tvořila již v průběhu celého procesu. Na základě utvořených kódů a témat jsem potom odpovídala na zvolené výzkumné otázky.

6.5 Etické otázky výzkumu

Ve svém výzkumu jsem respondenty již předem seznámila s tím, že jejich účast na výzkumu je dobrovolná a tím pádem ji mohou kdykoliv z vlastní iniciativy ukončit. Všichni souhlasili s použitím údajů, nahráváním rozhovorů a byla jim zajištěna možnost anonymity. Před rozhovorem jsem každého respondenta informovala o tom, že je rozhovor prováděn za účelem zhotovení mé bakalářské práce na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Krátce jsem je uvedla do problematiky týkající se mého tématu a představila jim základní okruhy, kterým se budu v rozhovoru věnovat a na které se jich budu ptát. Mimo jiné jsem je také požádala o otevřenost a dovysvětlení mých případných otázek, pro lepší pochopení jejich příběhu a celé situace. Veškerá sesbíraná data jsem zpracovávala sama a pro anonymitu jsem náhodně změnila jména informátorů.

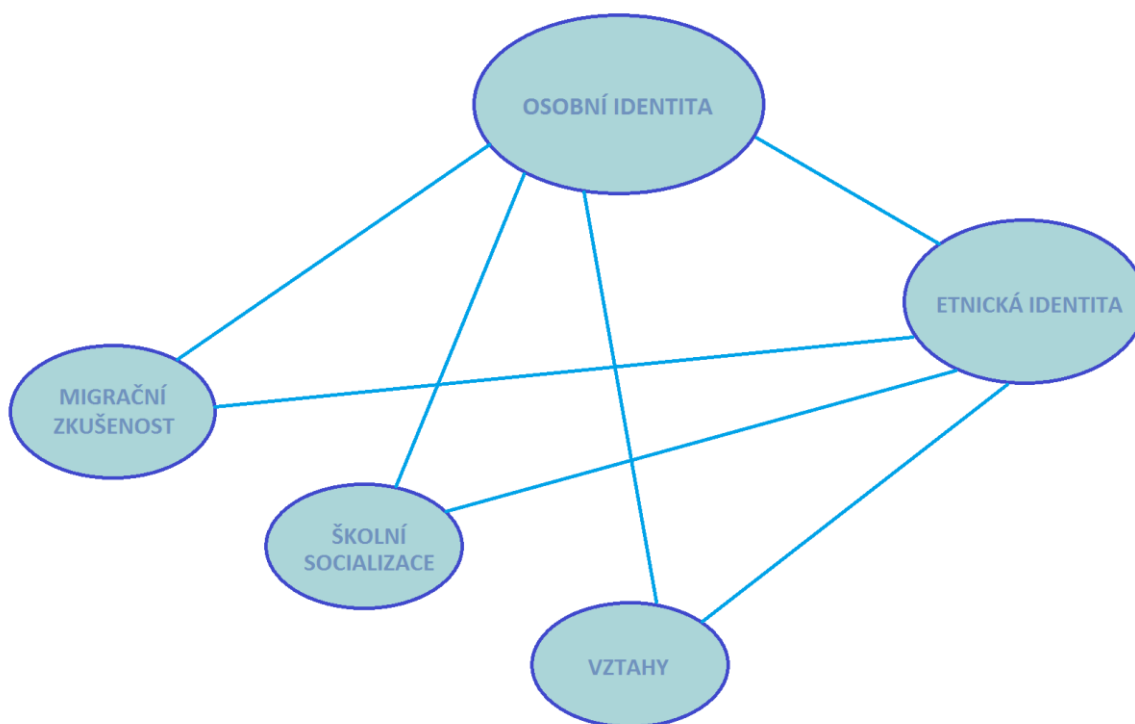
7 VÝSLEDKY A INTERPRETACE

V této kapitole se budu snažit rozpracovat důležitá témata, ke kterým jsem na základě tematické analýzy jednotlivých rozhovorů došla. Rozhovory prostupuje 5 základních témat, nebo kategorií, které se k sobě navzájem více či méně vztahují. Jedná se o tyto **kategorie**:

- Migrační zkušenost
- Školní socializace jako důležitý aspekt utváření sebepojetí
- Interpersonální vztahy
- Aspekty konstruování etnické identity
- Osobní identita

Následující schéma znázorňuje vztahy mezi jednotlivými kategoriemi:

Schéma č. 1:

„Osobní identita“ zde znázorňuje ústřední kategorii, na kterou působí všechny níže uvedené. Všechny ostatní kategorie se v ní nějakým způsobem odrážejí a mají na ní vliv - „Osobní identita“ je tedy jakousi jejich výslednicí. Stejně tak mají kategorie „Migrační

zkušenost“, „Školní socializace“ a „Vztahy“ vliv na „Etnickou identitu“. Tu ale chápu jako jednu z částí celkové osobní identity, proto má ve schématu nižší postavení.

Všechny tyto kategorie v sobě obsahují spoustu dalších dílčích témat, které jsem roztřídila do podkategorií. Jejich výčet je znázorněn v následující tabulce:

Tabulka č. 2: Základní témata vyplývající z rozhovorů a jejich podkategorie

Migrační zkušenost	Dvojí život na Ukrajině	Okolnosti migrace	Imigrace jako životní mezník	-
Školní socializace	Rozčarování – fáze vzdoru	Izolace – jazyk jako bariéra	„Stejnost“ jako žádoucí hodnota	Princip slabší prohrává
Interpersonální vztahy	Navazování nových vztahů	Přátelské vztahy	Rodinné vztahy	Partnerské vztahy
Aspekty konstruování etnické identity	Vztah k Ukrajině x ČR	Vlastní zformované stereotypy a stereotypy druhých	Ne/Úplnost	„Trojí identita“

Osobní identita	Hledání sebe sama	Subjektivní vnímání smyslu migrace	Plány do budoucná	-
------------------------	----------------------	--	----------------------	---

V následující části bych se ráda blíže věnovala každé z kategorií a jednotlivě je rozpracovala, přičemž budu vždy uvádět i konkrétní výroky, které respondenti užívali.

7.1 Migrační zkušenost

Samotná zkušenost s migrací je tím, co propojuje všechny mé respondenty a silně působí a svým způsobem i určuje jejich pohled na svět. Přesto, že byli v době migrace všichni mí respondenti v dětském věku, a prakticky neměli žádnou možnost podílet se na samotném rozhodování o tom, zda se budou či nebudou stěhovat, tato situace se jich bezprostředně týkala a velmi intenzivně ji prožívali. To se budu snažit přiblížit v následujících podkategoriích.

7.1.1 Dvojitý život na Ukrajině

Všichni mí respondenti se narodili na Ukrajině a tak byl pro ně život v této zemi naprosto přirozenou záležitostí. V tomto prostředí vyrůstali - udělali zde své první krůčky, řekli první slova, naučili se jazyk, zamilovali si svoji rodinu, poznali první kamarády, učili se, jak co funguje. Všichni žili na vesnici, což s sebou nese určitá specifika každodenních činností, fungování vztahů a podobně - pro děti je naprosto běžné trávit téměř veškerý čas venku, v přírodě. Např. Inna popisuje své rodné prostředí takto:

I.: „...malá vesnička. My jsme bydleli u kostela. Měli jsme vždycky krávy a prasata a tak, tak si pamatuju, jak jsme chodili pást krávy, když jsme byli malí. Ale jako není to úplně nejmenší vesnice, je tam asi 4 nebo 5 obchodů, kostel... není to úplně tak, jako že by tam třeba nebylo vůbec nic. :D A Máme tam i diskotéku.“

Jak už jsem naznačila v oddílu „výzkumný soubor“, měla jsem 4 respondenty. Ne všichni ale měli stejné životní a migrační podmínky. Dali by se rozdělit na dvě skupinky

z pohledu specifik života na Ukrajině. 2 z nich, Denis a Lída, vyrůstali v úplné rodině – tedy společně s rodiči a dokonce i prarodiči, později i se sourozenci. Oproti tomu Inna a Natálie měly od malička rodinnou situaci složitější. Jejich rodiče krátce po jejich narození přejeli za prací do České republiky a na Ukrajinu, tedy domů za nimi, se vraceli zhruba 4x ročně. Dalo by se tedy říci, že obě děvčata vyrůstala prakticky bez rodičů – vychovávala je babička. Do ČR v obou případech odjel prvně otec, až po dvou až třech letech, když děti trochu vyrostly, i matka. Obě mé respondentky na to vzpomínaly jako na hrozné období plné stesku a úzkosti. Rodiče jim pochopitelně velice chyběli i přesto, že jim babička dávala veškerou svou lásku. Nicméně naznačily, že to bylo, a pravděpodobně i stále je, na Ukrajině poměrně běžnou praxí.

Tuto praxi potvrzuje i výzkum české antropoložky P. Ezzeddine, která stejný fenomén, mateřství na dálku, popisuje ve svém výzkumu (2012). Na základě kvalitativních rozhovorů s transnacionálními matkami z Ukrajiny pracujícími v České republice, potvrzuje značnou náročnost a složitost takovéto situace. Ve své studii popisuje rizika toho, jak si během několikaleté pracovní migrace děti zvyknou na život s babičkou, a zároveň rodiče na život bez svých dětí. Potvrzuje náročnost změny prostředí pro děti v případě migrace, kdy musely zvládnout přechod z prostředí ukrajinské vesnice do anonymního rušného velkoměsta, při kterém zároveň ztratily své příbuzenské a přátelské sítě, což jen umocňovalo jejich pocit osamění. Jako příznivé faktory, které mohou napomoci úspěšnému sloučení rodiny, autorka uvádí fungující manželství, stabilizovanou socioekonomickou situaci a relativně nízký věk dětí. To, že tato praxe je na Ukrajině běžnou, potvrzují výzkumy rodinné struktury migrantů (Ezzeddine, Kocourek 2006; Gabal Consulting 2007), které ukazují, že 55 % migrantek z Ukrajiny žije v ČR bez svých dětí. Tvoří tak nejpočetnější skupinu transnacionálních rodičů, kteří žijí a pracují v České republice. Důvodem je nejenom malá geografická vzdálenost mezi Českou republikou a Ukrajinou, ale i možnost tzv. cirkulární migrace, kterou umožňuje migrační a integrační politika České republiky.

Takto na toto období vzpomíná Natália:

N.: „No, příjemný no... Ne úplně příjemný teda. Hodně mi chyběli, jako hodně. A v tom období kolem těch 6, 7 let, kdy jdeš poprvý do školy a teď prostě nemáš

rodiče u sebe... nebo když jdeš na poslední zvonění, první zvonění v druhým ročníku a tak. A když byly třeba vánoční besídky vždycky, tak buď přišla babička, nebo nepřišel nikdo. Jakoby v tý době těch dětí s podobnýma osudama bylo víc, takže nebyla jsem jediná a nebylo to nic výjimečného zase, ale bylo to nepříjemný no. Pamatuju si, jak ty jo... jak babička jednou..já jsem se účastnila nějaký soutěže a prostě mě tam přede všema babička začala líbat a pusinkovat a objímat, protože mě litovala... a tím ještě víc přidala tomu všemu, takže jsem se málem rozbřečela, protože mě to bylo strašně líto, byla jsem na ní hrozně naštvaná ty jo. Takže jako nebylo to úplně příjemný no.“

„(...)Tak jako dítě jsem to vnímala tak, že já jsem ani nevěděla, jaký jsou jinde možnosti, že jo. Já jsem viděla nějaký ten svůj svět a nechápala jsem... bylo mi líto, že ostatní mají ty svoje rodiče u sebe a že my nemůžeme bydlet spolu no. To mi bylo líto. Ale spíš jsem chtěla, aby oni bydleli se mnou, protože jsem neviděla, jaká je v Česku realita, jaký to tady je, jaký jsou tady možnosti a perspektivy.“

Inna má podobné vzpomínky:

I.: „No jakoby chtěla jsem prostě bejt s rodičema. Já si teda pamatuju, že jsem byla hrozně fixovaná na tu babičku. Ale třeba vždycky, když jsem byla s babičkou a babička mi něco jakože zakázala, nedovolila... nebo prostě nějaká nespravedlnost... tak jsem jí vždycky říkala, že jí nemám ráda a že už se těším za našima... a pak vždycky, když jsem zase byla s našima a tohle se taky dělo, tak jsem říkala, že už chci zpátky za babičkou a tak... No, bylo to pro mě šílený... jako hrozně se mi stýskalo... vždycky, když odjížděli, tak jsem šíleně brečela.“

Inna i Natálie měly tedy hlavní oporu v prarodičích a kamarádech, se kterými na vesnici trávily veškerý čas. Rodiče měly „za odměnu“. Tím náročnější pro ně byly veškeré okolnosti pozdější migrace. Obě v rozhovoru zmínily, že tato skutečnost měla obrovský vliv na jejich sebepojetí. Tomu se ale budu podrobněji věnovat později.

7.1.2 Okolnosti migrace

Důvody pro přestěhování do ČR, které měli moji respondenti, by se daly rozčlenit na dva až tři body. V první řadě šlo samozřejmě o důvody ekonomické. V 90. letech

probíhala na Ukrajině ekonomická krize, která nastala po rozpadu SSSR, a velká část obyvatel se začala potýkat s finančními problémy. Narostla nezaměstnanost a ti, kteří práci měli, za ní dostávali jen minimální mzdu. Česká republika se nabízela jako výhodná možnost, jak si zlepšit finanční situaci, výhodou byla geografická poloha, podobnosti jazyka (slovanský jazyk) i značná koncentrace lidí v podobné situaci – ukrajinští pracovní migranti a samozřejmě i specifické historické vazby. Např. Natálie shrnuje důvody takto:

N.: „(...) protože více méně aspoň nějaký kontakty v té zemi měl, tak se rozhodl jet sem. Zadruhé, ten jazyk je celkem blízký, relativně blízký. Spousta známých třeba jezdí do Španělska, do Itálie, do Portugalska, ale ten jazyk je diametrálně odlišný jako. Dorozumět se tady je mnohem snazší. A je to tady celkem blízko i vzdáleností, protože Praha nám je blíže než Kyjev (...).“

Dalším významným důvodem, který uvedly jako hlavní dva z mých respondentů, byla rodina. Jak jsem již zmiňovala výše, Denis i Lída jsou oba stejného původu - patří do komunity volyňských Čechů. Denis s rodinou se přistěhoval na základě vládního programu repatriace českých krajanů z Ukrajiny do České republiky, Lída přijela do Čech na základě sloučení s rodinou – ta přijela dříve na základě stejného programu jako Denis. Z jejich strany nešlo o náhlé rozhodnutí, rodiče to dlouhodobě plánovali. Takto Lída popisovala své vzpomínky spojené s plánováním stěhování:

L.: „Takže máma byla celá nadšená a vlastně od té doby, co se táta tak rozhod, tak balila doma věci... si pamatuju, že jsme měli doma pytle s oblečením připravený... několik měsíců to mohlo bejt... Já jsem třeba šla do školy a nevěděla jsem, kde co mám, tak jsem se musela ptát mámy, kde to je... a ona, že v pytli a tak.“

„(...)já jsem tam nebyla. A já ani nevím, jestli jsem se nějak těšila... já si myslím, že jsem ohledně toho neměla žádný pocity. Jakože, věděla jsem pár měsíců dopředu, že se tam budeme stěhovat. Já jsem vůbec asi ani nevěděla, že by tam rodiče jezdili dřív, já si to vůbec nepamatuju... Já si pamatuju třeba, že jednou strejda přijel z Čech k nám na Ukrajinu na návštěvu a mě mohlo být takových 6, 7 v tu dobu a vlastně přivez spoustu věcí, spoustu sladkostí a třeba i kečup, což na Ukrajině tehdy vůbec nebylo... a pomeranče a tak. A tehdy jsem si asi poprvé uvědomila, že něco je z Čech, a něco je tam speciální, co na Ukrajině není, třeba kečup (smích). Tak jsem

si vzala chleba s kečupem a šla jsem ven a všechny děti mi to záviděly a chtěly ochutnat“

Lídiiny rodiče byli v Česku 2x na návštěvě a díky tomu se i otec, který byl na začátku proti, rozhodl změnit názor. Důvodem byla místní nemalá základna krajanů z Ukrajiny – díky tomu nabyl pocitu, že v tom nebude sám - a také vidina lepšího života, lepších možností do budoucna. To bych také označila jako třetí nejčastější důvod migrace do Čech. Rodiče mých respondentů byli mladí a snažili se přemýšlet „napřed“. Do Čech je lákala viditelně vyšší životní úroveň, lepší pracovní uplatnění a možnosti kariérního růstu, pokročilejší systém školství atd. Zkrátka chtěli udělat to nejlepší pro sebe i své děti, i když ty to tou dobou vnímaly odlišně.

Jak už bylo řečeno, přesto, že se záležitost přestěhování bezprostředně týkala každého mého participanta, ani jeden z nich nebyl nijak zapojen do rozhodovacího procesu. Jejich názor v té době neměl hodnotu, která by se dala brát v úvahu. Vlastně si na okolnosti odjezdu v době, kdy žili ještě na Ukrajině často ani nevzpomínali, neměli kolem toho žádné významné pocity. Takhle o tom v rozhovoru vyprávěli:

L.: „Takže jsem si poprvé uvědomila, že Česká republika je něco jiného, něco lepšího. No a potom mi bylo řečeno, že tam jedeme, a tak jsem to nějak vzala no. Nikdo se mě na nic neptal. A ani jsem vlastně nevěděla, že se vedly nějaký rozhovory dýl, to se mě jako dítěte vůbec netýkalo. Tam ty děti se tohohle úplně neúčastněj, nebo aspoň v naší rodině to tak bylo, že se neúčastněj takových rozhovorů.“

N.: „Takhle... mě na to dopředu nějak moc neupozorňovali ani nepřipravovali. Oni prostě přijeli a řekli, že já pojedu s nima, že teda jako začnem řešit doklady a tak. Máma mi tehdy jako dítěti koupila 2 slovníky obrázkový s češtinou... já vůbec neuměla ani číst česky. Takže to bylo takový jakože... hezký obrázky no, tak jsem si to tak jako prohlídla a šla jsem si hrát s dětma hrát ven no. A tenkrát mi vlastně už zažádali o pas, o vízum a já jsem to jako nevnímala... do té doby, než přijeli znova s tím, že mě jako už jako vyzvednou. Takže já jsem nějak do posledního nevěděla, co mě čeká a nějak jsem tak jako vůbec nesmutnila, nebo naopak se neradovala...“

prostě brala jsem to tak, jako že jsem měla svůj život a najednou zítra odjíždíme... tak jo. No... byla jsem ráda, že budu s nima no. Brala jsem to jako hotovou věc.“

V nízkém věku si děti často nedokážou odůvodnit smysl jejich odjezdu. To si začínají uvědomovat až v pozdějším věku, kdy se jim postupně rodiče snaží své důvody objasnit. Tehdy přicházejí na to, že v jejich případě šlo o šťastnou volbu a na situaci začínají nahlížet z jiného úhlu pohledu.

7.1.3 Imigrace jako životní mezník

Přistěhování do cizí země bylo mými respondenty interpretováno jako velký životní zlom. Jejich vzpomínky související s těmito okamžiky jsou velice živé. Samotný zážitek změny životního prostředí byl vnímán a hodnocen negativně, zažili určitý kulturní šok, nebo jak to nazývá Berry, akulturační stres. Například Natália na to vzpomíná takto:

N.: „Úplně poprvý jsme zastavili na benzínce a já jsem se tak jako rozhlížela po tom betonovém, co tady prostě je a říkám mámě „Tak to je to Česko, jo? To je ta Praha? To je ono jo?“ A furt jsem to vnímala z perspektivy toho dítěte, že všude je beton a silnice a ve finále není o co stát. (...) Pak jsme přijeli k nám jakože do bytu, to bylo normálně na sídlišti na Praze 4, takže já jsem si tam jako neměla s kým hrát, jsem seděla doma, pak jsem šla ven, neměla jsem tam nikoho, s kým si hrát, tak jsem si vždycky sedla na nějakou prolejačku, koukala jsem, jak si děti hrajou a mluví na sebe prostě řečí, kterou vůbec nevnímám, nevím, co mi jako říkají...“

Lidia to vnímala obdobně:

L.: „No neuměla jsem vůbec nic. Ale asi jsem si vůbec neuvědomila, že jedu do cizího prostředí... a pamatuju si, že to pro mě byl jako šok no. Protože jsme přijeli na sídliště do paneláku. Hrozný prostě... A zjistila jsem, že nevím, co tam mám dělat. Protože jsme byli jako ve stísněném prostředí, protože jsme spali podle mě s babičkou a dědečkem a rodiče spali v obýváku... a hlavně to byl panelák a 7. patro a já jsem byla zvyklá bejt furt někde venku na vesnici, běhat tam a bavit se s kamarádama a tak... a najednou jsem nemohla. Si pamatuju, že ze začátku jsme sedávaly se ségrou na balkoně, že nám tam máma dala deku a my jsme takhle jakože byly venku a hrály jsme si tam.“

Ve své rodné zemi měli všechno, na co byli zvyklí. Utvořili si tam vrstevnické vztahy, vazby na rodinné příslušníky a známé, naučili se určitým způsobům chování. To ale v novém prostředí ztratilo veškerý svůj význam. Museli přeorganizovat svůj pohled na svět - dalo by se říci, že se museli vše učit nanovo, ale tentokrát s handicapem. Začala jakási nová kapitola v jejich životě, jejímž stěžejním heslem bylo přizpůsobování se. Tehdy u některých proběhla zásadní změna identity, o tom budu ale hovořit později.

7.2 Školní socializace jako důležitý aspekt utváření sebepojetí

Své respondenty jsem si už na počátku výzkumu vybírala podle toho, jak dlouho v ČR žijí. Bylo pro mě zásadní, aby šlo o migranty 1,5 generace, kteří sem přijeli již v útlém dětském věku (do 10 let) – tedy aby měli zkušenost se školní socializací, s kontaktem s dětmi z majority. Tato zkušenost je zásadní pro rozvoj identity a mým cílem bylo prozkoumat specifika situace dětí s migrační zkušeností. A můj předpoklad byl takový, že byla u těchto dětí školní socializace do velké míry ovlivněna právě jejich migrační zkušeností – tedy bude mít na rozdíl od školní socializace majoritní společnosti určité odlišnosti, které jsem chtěla prozkoumat.

Tuto kategorii jsem nazvala „Školní socializace“, nicméně bych v první subkategorii ráda zmínila také specifika prvotních kontaktů s českými dětmi, které probíhaly i mimo školní prostředí.

7.2.1 Rozčarování – fáze vzdoru

Pojmenování této fáze – rozčarování a vzdor - označuje to, jaký byl prvotní postoj dětí, které se právě přistěhovali do nové země. Jak už jsem uvedla v předchozím textu, zatímco samotný odjezd děti vnímaly spíše neutrálně nebo pozitivně, zážitek změny životního prostředí a začátky v novém místě byly mými respondenty vnímány vesměs negativně. Rodičům důvěřovali v jejich rozhodnutí a ČR si v představách vykonstruovali jako něco lepšího – tedy to, kde jim bude lépe. Počáteční realita ale vůbec jejich idealizovaným představám neodpovídala. Svět, do kterého přišly, byl pro ně neznámým a

prázdným místem. Ze zázemí, které měli v ukrajinských vesnicích, přijeli veskrze všichni do nezařízených panelových bytů na sídlištích – do prostoru plného betonu. Neuměli jazyk – nerozuměli ničemu kolem nich, nemohli s nikým, kromě jejich rodičů (v případě Lídie a Denise i jiných příbuzných), komunikovat. V této souvislosti je důležité upozornit na důležitost této obrovské výhody, kterou měla Lída i Denis. Oba, vzhledem k jejich volyňským kořenům, měli v Čechách i značnou část rodiny, za kterou buď již přijeli, nebo přijeli současně s ní. To je obrovský rozdíl oproti Inně a Natálii, které zde byly v začátcích opravdu samy, jen s rodiči. Lída i Denis tak měli mnohem větší poskytovanou oporu a také variabilitu v tom, s kým se mohli stýkat a kdo se jim mohl věnovat, když byli rodiče zaneprázdnění.

U všech mých respondentů tedy po příjezdu vcelku pochopitelně nastoupila jakási fáze nespokojenosti, absolutního nepochopení, rozčarování. To zmiňuje ve své publikaci Sládek (2010, str. 53) – děti migrantů se podle něj musí vyrovnat s velmi silným emočním napětím. Dochází u nich k reakci na nově vzniklou zátěžovou situaci, která doprovází tento proces. „Děti mohou procházet počáteční negací, kdy se snaží vytěsnit reálnou existenciální skutečnost, se kterou nepočítaly, která způsobila šok a vnitřní stres.“ Může přicházet fáze zloby či dokonce depresivního naladění. Postupně ale dochází k fázi akceptace.

Všichni mí respondenti se od počátku potýkali s určitou izolací. Povětšinou chodili ven, protože neviděli smysl v tom být mezi čtyřmi stěnami, ale svůj čas trávili tím, že jen pozorovali ostatní. Pokusy o interakci zprvu dokonce odmítali. Vyprávěli mi o tom své příhody.

L.: „(...) pamatuju si, že na mě jednou jedna holka promluvila, ta mi byla strašně sympatická, a já jsem jí vůbec nerozuměla, ale myslela jsem si, že se mě ptá, jestli si chci hrát s nima. A já jsem řekla, že ne... No protože jsem se bála a nerozuměla jsem a bála jsem se asi té interakce. No ale měla jsem z toho hroznou radost... měla jsem radost z toho, že jsem na někoho promluvila, že jsem odpověděla.

N.: „Já si pamatuju, jak mě seznámili... no jako naši se mnou šli do té školy a seznámili mě s třídní a ta se zeptala „Těšíš se?“ A já jsem vůbec nerozuměla a jediným co mě napadlo říct, bylo „ne“. A oni se smáli, že to bylo jako vtipný. A já si říkala, jako „čemu se smějou?““

I.: „No školka byla úplně šílená. Já jsem byla vlastně jako hrozně ráda, že jsem byla konečně s rodičema, a teď prostě najednou hned jít do školky... to bylo hrozný... já jsem furt brečela... jen co jsem vstala, tak jsem brečela, že tam nechci... přitom tam nebylo nic špatnýho. I si tam děti se mnou normálně chtěly hrát a tak. Ale prostě jsem nechtěla od té mámy. (...) Ale jako po nějaký době to vymizelo, ale ta úzkostnost ve mně byla pořád.“

Jednalo se o odmítavý postoj k jakémukoli pokusu o interakci. Byli zlostní a nespokojení proto, že musejí být v takové situaci a když je někdo oslovil, ani neměli snahu zájem opětovat. Tato fáze u nich ale podle všeho brzy pominula, každopádně mi ale připadá zajímavé ji zmínit.

7.2.2 Izolace – jazyk jako bariéra

Jako jeden z nejvíce problematických aspektů zvládnání situace v novém prostředí se ukazuje nemožnost kontaktu s ostatními kvůli jazykové bariéře. Je pravdou, že v čím nižším věku dojde k migraci, tím rychleji si dítě na své prostředí zvykne a jazyk se naučí. Vesměs se všichni mí respondenti jazyk naučili poměrně rychle, a nečinilo jim to větší potíže. Nicméně nejprve museli projít nepříjemnou fází absolutního zmatku, neporozumění a tím pádem i vyloučení z kolektivu. Jakmile se ale bariéra prolomí, a je tak umožněn proces vytváření kontaktů, situace se začne jevit o poznání přijatelnější. Osvojení řeči a spolu s ním i vytvoření jistých sociálních vazeb se tedy zdá být rozhodujícím činitelem pro zvládnutí náročné situace. Je to podmínka úspěšné integrace. Proces učení se jazyka je ovlivňován zejména motivací, která je daná hlavně představami o budoucím setrvání v zemi. Dalším faktorem, který může tento proces ovlivnit, je také věk příchodu do země - čím mladší člověk je, tím je osvojení jazyka jednodušší. Tady je také často vidět rozdíl v ovládnutí řeči rodičů a dětí. Rodiče často stále ve velké míře v běžném životě užívají rodný jazyk a drží se jich tak jejich přízvuk, oproti jejich dětem, které ve škole nemají jinou volbu a na nový jazyk si tak rychleji zvyknou a naučí se ho používat.

Přítomnost žáků cizinců na českých školách již není tak neobvyklou realitou. Ukrajinci jsou dokonce druhou nejpočetnější skupinou. Podle Radostného (2010, s.146-148) se jejich počty stále zvyšují a s touto skutečností by se měli vyrovnat hlavně pedagogičtí pracovníci a vedení škol. Práce s těmito žáky má specifické nároky na učitele a v zásadě vyžaduje zejména z počátku velmi individuální přístup. Nicméně z výzkumu Jarkovské, Liškové, Obrovské a Souralové vyplývá, že učitelé nevnímají práci s etnicky smíšenou třídou jako nějak významně specifickou (2015, str. 38). To sice nemusí znamenat, že jim v praxi neposkytnou individualizovanou podporu, nicméně problém může být právě v komplexním vyhodnocení nároků a specifík prožívání dítěte, které právě přicestovalo. Praxe u nás, se kterou se setkala i část mých respondentů, je taková, že žák cizinec bývá zařazen do nižšího ročníku, než by odpovídalo jeho věku. Může se také stát, že učitel využije možnosti žáka v prvním pololetí neklasifikovat (Jarkovská, 2015, s. 41 – 42).

Například moje respondentka Natália byla z těch, kteří nevyužili možnosti odkladu, a při nástupu do školy šla do třídy, které věkově odpovídala – tedy do 4. třídy. Podle jejích slov to bylo proto, že se jednalo o „lehčí“ školu zaměřenou na tělesnou výchovu a stejně byla například v matematice o 2 roky napřed. Na začátku školního roku Natália vůbec neuměla mluvit česky, dokonce ani nerozuměla. Na jazyk si prý zvykla zhruba za 2 až 3 měsíce, kdy už se dokázala domluvit a složit větu. Začátky byly ale náročné – byla izolovaná, protože dokud nedokázala komunikovat, nikdo se s ní nechtěl bavit. Takhle Natália líčila své zážitky.

N.: „Koukala jsem, jak si děti hrajou a mluví na sebe prostě řečí, kterou vůbec nevnímám, nevím, co mi jako říkají... Chodila jsem naštěstí na doučování angličtiny a jednou nějaký holky mi řekly jako „Do you speak English?“, tak jsem řekla „Yes I do“. A to bylo všechno, veškerá naše interakce a znovu se nebavily, protože oni jako nechtěli mluvit angličtinou a já jako jsem jinak ani nerozuměla.“

Vyprávěla i další příhody. Ve třídě byla kvůli jazyku dokonce terčem posměchu – děti se jí posmívaly, že je hloupá:

N.: „No první rok se mi všichni smáli, protože jsem nerozuměla, že jo... takže mě všichni šikanovali, ukazovali si na mě, že jsem hloupá... pamatuju si, že nám třeba

učitelka řekla „Přineste si na zítra... nevím... šípek a budeme kreslit šípek“ a já jsem nevěděla, že mám něco takovýho přinést, protože jsem nerozuměla. Takže všichni přinesli šípek a já ne. Takže jsem byla prostě za nějakou retardovanou. A takhle podobně děti jako reagovali, protože ve 4. třídě jsou děti docela jako zlí.“

Na tomto příkladu je přesně vidět, jak někdy učitelé svou práci podcení, ve snaze přistupovat ke všem žáků stejně a bez rozdílů, jak to zmiňuje Jarkovská (2015). Tyto situace by se daly ze strany učitele poměrně snadno vyřešit a předcházelo by se tak podobným nepříjemnostem. Podobné je to i u dalšího příkladu. Problémy s jazykem ve svém vyprávění popisovala také Lída. Právě ona i přes vyšší věk opakovala 2. třídu. Potíže s prospěchem nikdy neměla. I ona popisuje svoje zážitky s češtinou, konkrétně s psaním psacího písma.

L.: „Museli jsme používat tornádo[typ psacího pera]. A paní učitelka nám psala nějaký vzkaz na tabuli jako pro rodiče... a já jsem si to jako psala do notýsku, ale vůbec jsem nevěděla, jak to mám jako psát. Vůbec jsem neuměla psací písmo, jenom tiskací číst. A na té tabuli to bylo psace a já jsem vůbec nechápala, co to je... třeba písmeno S jsem vůbec nevěděla, jak mám napsat... a tak jsem ten vzkaz psala asi hodinu, co měli děti napsaný za chvíli... a všechno se mi to rozpilo tím tornádem v tom notýsku, jak mi to trvalo dlouho a dlouho jsme to držela na tom papíře, že pak ten vzkaz vůbec nešel přečíst.“

Ze všech rozhovorů vyplynulo, že první kamarádské vztahy respondenti navázali minimálně po roce soužití ve třídě, většinou to trvalo i déle. To z velké části souviselo právě s ovládnutím jazyka. Po roce už jazyk bez větších problémů všichni zvládali. Jeho absolutní um ale přišel až později. Do té doby byl stále zdrojem jasných rozdílů mezi dětmi. Jak uvádí Jarkovská (2015, s. 82), i malé nesrovnalosti v jazyce mohou překreslovat hranice mezi „my“ a „oni“ a zintenzivňovat vyloučení. Přestože počet dětí cizinců v českých školách dlouhodobě stoupá, zdá se, že je pro domácí děti náročné snažit se komunikovat srozumitelnějším způsobem, neboť se pro ně může jednat o ne zcela komfortní situaci (tj. zjednodušení jazyka, neverbální komunikace, využití cizího jazyka, který se vyučuje atp.). Rozvoj multikulturní výchovy v tomto kontextu nabývá na významu.

7.2.3 „Stejnost“ jako žádoucí hodnota

Přestože je jazyk důležitým předpokladem pro přijetí nového člena do společnosti, ovládnání jazyka neznamena vždy bezpodmínečné přijetí. Podle Jarkovské (2015, s. 94) ani dokonalé zvládnutí jazyka, které bývá naprosto běžné, nedělá z „cizince“ „našince“ – může být leda Čechem „jen jako“. Cizinci používají různé strategie, jak se vymanit z „jinakosti“, která je pro bezproblémové soužití nežádoucí. Může to být skrze repertoár vlastních kvalit. Nejčastěji je to ale skrze zdůrazňování normalnosti a stejnosti s majoritou. Jako úspěšná strategie, jak zapadnout do kolektivu v české třídě, se tedy jeví snaha o splynutí s většinou, nevybočení z řady – tedy asimilace. Neustálé přizpůsobování a adaptování se tak stává u dětí migrantů jakýmsi základem fungování v každodenních interakcích. V případě jakéhokoli ukročení stranou hrozí exkluze, vyloučení. Tuto asimilační praxi potvrzuje i výzkum školního prostředí z roku 2016, ve kterém Machovcová (2016) upozorňuje na to, že úspěch dítěte je hodnocen skrze jeho asimilační schopnost. Na základě kvalitativních rozhovorů s učiteli, kteří ve svých třídách vyučují i žáky z různých kulturních prostředí, bylo potvrzeno, že v očích učitelů je úspěšně integrovaný migrant zbaven etnických specifik.

Dalo by se konstatovat, že ať už se dítě – cizinec snaží dělat cokoli, aby vypadalo stejně jako ostatní, i přesto často vyplave na povrch jeho jinakost. V důsledku projevu jinakosti se často spolužáci z většinové společnosti vůči dítěti – cizinci projevují negativně formou nejnepříjemnějších poznámek, v horším případě posmívání či urážek. Bohužel se nejedná o úplně výjimečný jev. A ač by se to mohlo zdát někomu druhému bezvýznamným, dané dítě to vždy vnímá a silně prožívá, protože se jedná o negativní reakci vůči jeho osobnosti, ovlivňuje to jeho sebepojetí, a to ve velmi náročné situaci, kdy došlo k zpretrhání původních vazeb, a navazování vazeb nových. Z rozhovorů jasně vyplynulo, že se všichni mí respondenti s takovými poznámkami běžně setkávali a bohužel nebylo v jejich silách je nevnímat. V některých případech to vedlo až k silným pocitům méněcennosti, vlastní nedostatečnosti.

I.: „Jako setkávala jsem se s takovýma těma narážkama, jako že ,ty seš z Ukrajiny‘ a tak, a vím, že mě to hrozně trápilo, že jsem jiná... Že jsem si hrozně přála, proč

jsem se nenarodila tady, proč nemám český rodiče a fakt jsem s tím jako hodně bojovala... prostě něco takovýho tam bylo. “

Jak je vidět, Inna s těmito pocity značně zápasila. Dokonce si přála úplně vymazat svou historii, své kořeny, jen proto, aby mohla být „normální“, jako všichni. To, kde se člověk narodil, zde hrálo ústřední roli – přitom se jedná právě o tu jednu z mála věcí, která nám byla určena a kterou nikdy neovlivníme, ať se snažíme, jak chceme. Zdánlivě neškodné poznámky, které možná ani nemusely být nijak zle myšleny, tedy vedly k významným změnám vnímání svého původu, a hlavně sebe sama. V podobném duchu mluvila např. Natália o své malé sestře Táňě.

N.: „takže ona ted’ pokaždý, když jsme mezi Čechama, tak okamžitě přepne na češtinu a prostě nebaví se s náma ukrajinsky vůbec. (...) nedávno byla u nás sousedka Česka, kecali s mámou o kytkách na balkoně a odemykala jsem dveře a přišla Táňa – ségra – a prej „Naty, Naty, nemluv ted’ ukrajinsky, je tu sousedka“. A takže ona se za to jako vyloženě stydí a mám pocit, že pak úplně přestane chtít mluvit. “

Je zde jasně vidět, jak se Táňa (sestra Natálie) snaží smazat veškerou svou jinakost a co nejvíce se přiblížit populaci Čechů. Podle Natálie se za svůj ukrajinský původ vyloženě stydí. Pravděpodobně se tedy také setkává s nějakými narážkami, či poznámkami, které ji k tomu vedou. Hodně zarážející na tom ale je, že je Táňa již narozená v ČR (patří tedy do druhé generace migrantů), má dospělou integrovanou sestru, a rodiče žijí v Čechách již skoro 25 let. Přesto je tu stále jakási nevýhodná jinakost, která pudí k jejímu zneviditelnění a splynutí s většinou.

7.2.4 Princip slabší prohrává

To, že mezi lidmi jsou více či méně zřetelné nerovnosti, a že slabší prohrává a silnější vyhrává, je běžně známá realita. Na tomto principu funguje šikana. Říčan (1995, s. 28) uvádí, že o šikaně mluvíme tehdy, jedná-li se o opakované záměrné ubližování a je-li oběť bezbranná, či slabá pro nějakou svou odlišnost, ať už fyzickou, či psychickou. Šikanu

podle něj můžeme dělit na přímou a nepřímou, přičemž se mohou vyskytovat i obě současně. Do nepřímé šikany se řadí např. i pomluvy, vylučování ze společenského dění nebo třeba ignorování. Janošová (2016, s. 47) upozorňuje na to, že jedním z velkých témat je právě konstrukce odlišnosti šikanovaných dětí. Děti, které se nějak odlišují od ostatních, jsou skupinou vnímány jako divné a jsou z kolektivu vylučovány mimo jiné právě také prostřednictvím šikany. Odlišnost těch, kteří jsou šikanováni, představuje podle mnoha sociokulturních studií hlavní důvod, kterým děti šikanu opodstatňují a omlouvají. Hamarus a Kaikkonen (2008) ve své studii poukazují na to, že děti ve výzkumu uvádějí jako hlavní důvody šikany hlavně nesmělost, citlivost, dále třeba staromódní oblékání a mimo jiné také etnicitu a náboženské vyznání. Z těchto zjištění plyne, že děti – cizinci, mohou být s jistou pravděpodobností potencionálními oběťmi šikany. Moji respondenti mají s tímto fenoménem bohužel také své zkušenosti. Šikana nějakým způsobem prostupovala každým z rozhovorů.

Denis jako jediný uvedl, že se s šikanou nesetkal - své zkušenosti nechtěl nazývat šikanou. Na otázku, zda se někdy setkal se šikanou, odpověděl: *„Asi bych to nenazýval šikanou...ale něco na ten způsob asi jo... Prostě si ze mě dělali srandu...“* dále zmínil: *„Jen na mě měli kecy... takže to byly poznámky typu rusáku, táhni na Ukrajinu... nic zvláštního... a nebo si to už nepamatuju.“* *„A jak sem to bral? No jako k srdci sem si to nijak nebral.“*

Jeho postoj podle mého názoru silně koresponduje s jeho etnickou identitou. Z odpovědí v celém rozhovoru bylo patrné, že Denis v sobě stále pociťuje silný (asi nejsilnější ze všech respondentů) ukrajinský původ. V jiné části rozhovoru, kterou budu interpretovat později, mi Denis sdělil, že by o sobě rozhodně neřekl, že je Čech. Přesto, že za svůj domov považuje Českou republiku, protože tu má všechno, jeho vlastí je Ukrajina. Dalo by se to tedy interpretovat tak, že si Denis nikdy nebral poznámky ostatních příliš k srdci a spíše je vypouštěl, jednak kvůli svým povahovým vlastnostem, a jednak proto, že v něm zůstala určitá národní hrdost, která nemohla být narušena nejapnými poznámkami dětí, které o jeho zemi vlastně nic nevěděly.

U ostatních to tak nebylo. Všechny mé ostatní respondentky se s šikanou setkaly, a to i opakovaně. Jednalo se o šikanu na prvním, někdy i druhém stupni základní školy.

Každý případ byl jiný, ale přesto by se daly najít styčné body. Inna vyprávěla své zkušenosti z páté, či šesté třídy:

L.: „No a vlastně tam byla o rok starší holčina jedna (...) a ona mě šikanovala (...) Ona mi vždycky mamka dělala culíček úplně nahoře na hlavě... a vždycky jsem šla do školy, a ona přišla zezadu a úplně mi ten culíček stáhla dolů. Já jsem úplně z toho byla už frustrovaná... a to to trvalo třeba tak jako půlrok. Že to nebylo tak moc dlouhodobý, ale úplně si to pamatuju dodnes.“

Inna o sobě v průběhu celého rozhovoru mnohokrát řekla, že je úzkostná a že bývala úzkostná po celé dětství. Podle jejich slov se ve škole vždy snažila přizpůsobit, zapadnout, skamarádit. Myslím, že dívka, která ji šikanovala, si toho byla dobře vědoma. Mohla se u ní objevit jistá touha po moci, nebo jen mohlo jít o situační vztek, který si v daný moment vybila na Inně. Ta se ale nebránila a tohle chování si nechala líbit, a tak se u daného děvčete tato strategie stala systematickou. Když jsem se Inny ptala, zda si myslí, že byl důvodem šikany její původ, odpověděla takto:

„No já si myslím, že to je hodně velký téma... nebo jakoby velká příležitost, proč někoho šikanovat. Obecně ty děti na sebe dokážou být fakt zlí. Kór jako na tý základní škole. (...)Ale jakože vyloženě šikana kvůli tomu, že jsem z Ukrajiny, to si nemyslím, že tam byla... spíš takový příložený do ohně.“

Šikanu tedy chápe spíše jako souhru mnoha okolností, které využije silnější osoba. Její původ by se tedy dal považovat spíše za souhrnnou okolnost, než za zdroj šikany.

Lidia měla o tomto tématu také co vyprávět. Svůj zážitek se šikanou z druhé třídy popisovala takto:

L.: „Tam byla jedna holka, Karla se jmenovala. No a ta byla jako... taková jako zlá. Jakože měla zlé myšlenky a zlé potřeby. No a tím, že jsem jako byla v tom prostředí nová a neuměla jsem jazyk a tak, tak jsem byla v takovém jako oslabeném postavení, tak si mě vybrala... aby měla nějakou jako oběť... Protože ona jako měla radost z toho, když jí lidi poslouchali a dělali, co chce a tak. No a tím, že jsem ze začátku neměla žádný kamarády, tak ona, že se se mnou chce jako kamarádit, takže jsme spolu kamarádily... No ale sem tam byla taková jako že zlá... a měla

takovýho velkýho psa... ovčáka... a vyhrožovala mi několikrát, že na mě pustí toho psa, kterej vypadal fakt docela zle, hrozně štěkal, aby mě jako pokousal.(...) byl to takovej jako zvláštní případ no... že jsme se jako bavily, ale zároveň sem tam prostě něco takovýho prohlásila no. Jakože tam byl ten úmysl ublížit... Ale nedělala to tak, že by mi třeba fyzicky ubližovala hnedka, to ne, ale spíš to byly takový ty výhružky.“

Jak je vidět, u Lídie se jednalo o velice specifickou formu šikany. Vznikla z původně kamarádského vztahu – s agresorkou spolu trávily čas, hrály si - ale v určitý moment se u Karly objevila potřeba ukázat svoji sílu. Jak Lídia zmiňovala, Karla jí připadala zlá, ráda projevovala svoji moc a často měla úmysl ublížit, který se u Lídie zdál jako jednoduše realizovatelný – „*nová, neuměla jazyk, v oslabeným postavení*“. Tato situace se ale po jisté době vyřešila:

L.: „Mě to samozřejmě pak začalo dost vadit, protože jsem zjistila, že jsem se v její přítomnosti necítila dobře. (...) No a to vyvrcholilo tady ten náš vztah jednou, když jsme si byly po škole hrát za vedlejším panelákem blízko domu. A tam vlastně si nějak dovolovala... já nevím, jak přesně, nějak do mě strčila možná... ale pak jsem jí to vrátila, jakože fyzicky. Já nevím, jestli ona si začala fyzicky, ale myslím, že jo, že začala nějak útočit... a já jsem jí to vrátila a strašně jsme se tam popraly prostě. Strašně jsme se tam praly. No a od té doby nic prostě. Od té doby to bylo v pohodě, protože já jsem se s ní nechtěla ani bavit asi, protože jsme si už nemusely hrát na kamarádky, už jsme přestaly spolu nějak jako jakkoli trávit čas. Protože ani ona to jako už nepotřebovala, jak viděla, že si to nenechám líbit, tak to jí už nevyhovovalo tohle. Takže tohle se stalo... A já jsem si pak připadala dobře, že jsem jí to vrátila, protože jsem viděla, že to má nějaký výsledek.“

Na této příhodě je vidět, jak byla pro Lídii zkušenost se šikanou v určitém ohledu cenná. Už tehdy sama zreflektovala, že pokud se jí něco nelíbí, řešením je obrana, která má svoje zřejmé výsledky. Tuto strategii, kterou zhodnotila jako účinnou, i dále zužitkovala. Vyprávěla mi o ní ve svojí další zkušenosti s šikanou, která se paradoxně týkala jejího o dva roky mladšího bratrance. Přátelila se s ním a trávila s ním spoustu času. V určitou dobu ji ale začal fyzicky napadat a domů vždy přišla s rozbitým nosem. V rozhovoru o něm mluvila podobně, jako o Karle – „*on je takovej člověk, kterej rád ukazuje sílu lidem, takže*

mi dal pěstí do nosu a to se dělo pravidelně nějakou chvíli“. Pak se ale začala bránit – *„jednou jsem mu to vrátila a taky jsem ho zbila a od té doby to taky už nedělal. Takže jsem pochopila, že se člověk musí jako ozvat, aby se mu to nestalo znova. Že se tím jakoby zastaví forma nějakýho nátlaku nebo ubližování ať fyzickýho nebo psychickýho, když se tomu člověk postaví.“* Lída je v tomto ohledu tedy téměř ukázkovým příkladem, jak se postavit sám za sebe a vypořádat se s nátlakem. Přesto ještě stojí za zmínku zaměřit se na specifický typ její zkušenosti. V obou případech, o kterých mluvila, se jednalo o osoby, které si pustila takřikajíc „k tělu“. Šlo o nějaký dlouhodobější vztah, který se v jisté chvíli začal jevit jako nekomfortní, a rázem přetransformoval v boj o moc, který byl samotným fenoménem „boje“ ukončen.

Nutno dodat, že se Lída poté setkala s šikanou i na druhém stupni základní školy, v čerstvě novém kolektivu. V tomto případě se jednalo o psychickou šikanu, která měla podobu konkrétních nárazek a nadávek zaměřených na etnický původ a vzhled. Byla zacílená nejen na ni, ale i na její spolužačku, která také pocházela z Ukrajiny. Jednalo se o poznámky typu: *„No, vy jste ty z Ukrajiny... okupanti z Ukrajiny (nebo něco takového)... vetřelci apod.“* Tato zkušenost neměla až tak dlouhé trvání, jelikož tohoto agresora po nějaké době vyhodili ze školy, tudíž se situace vyřešila sama. Nicméně, v té době se již Lída snažila tyto poznámky nebrat příliš vážně, nevnímat je a vytvořila si tak k nim jistou toleranci.

Své zkušenosti popisovala i Natálie. Z jejího rozhovoru bylo zřejmé, že šikana pro ni bylo velké téma. Od počátku nástupu do školy poslouchala poznámky jednotlivých dětí k jejímu původu. Její situace byla o to komplikovanější tím, že vystřídal několik kolektivů - stále si tak musela zvykat na nové spolužáky a oni na ní. S přechodem na druhý stupeň základní školy ale „schytala“ opravdu špatný kolektiv a vztahy ve třídě byly od počátku velice problematické. Kolektiv byl hodně rozvrstvený a jednotlivé skupinky měly mezi sebou špatné vztahy. Ve třídě byla dominantní parta kluků, do které se snažila vmístit partička děvčat. Na jejich denním pořádku bylo urážení, pomlouvání a vysmívání se náhodně vytipovaným jedincům. V případě Natálie šlo hlavně o urážky týkající se vzhledu, oblékání a původu. Takto se mi to snažila přiblížit: *„Jste Tataři... a bla bla bla, že jsem z Ukrajiny a na Ukrajině tohle a tamto... a Černobyl, že jako jsem mutant... a prostě*

podobný věci. Bylo toho hodně no.“ Okolnosti jejího šikanování vygradovaly v 8. třídě incidentem, při kterém ji již zmíněná dominantní skupinka fyzicky napadla.

N.: „Oni seděli vzadu a prostě jeden vypil flašku a řekl „Hele, pojdte si praštit do Natálie, ne?“. Byla přestávka a nikdo tam nebyl, tak si prostě přišli praštit do mě. Přišel jeden a bouchnul mě tou prázdnou flaškou. (...) A pak prostě vstal druhý a udělal to samý. A když to udělal třetí, tak jsem prostě chytla hroznej amok a já jsem sebrala kamarádce kružítko (...) a šla jsem... A nejhorší je, že já jsem byla v takovém afektu, že si tohle vůbec, ale vůbec nepamatuju. Já si pamatuju, že jsem prostě řvala „Já tě zabiju!“ (...) a pak si jenom pamatuju, že jsem stála nad ním a on se tak jako bránil a já jsem si uvědomila „jako co to vlastně dělám, ne?“

Na tomto případě je jasně vidět, že u Natálie šlo již o dlouhodobý nátlak, který se snažila přecházet, ale v daný moment jednoduše situace vygradovala do stavu, který byl pro ni již neunesitelný. Projevil se u ní amok, tedy neovladatelná zuřivost, která se projevuje extrémním psychomotorickým neklidem a agresivním nekontrolovatelným jednáním (Hartl, 2000, s. 36). Její zážitky spojené s touto událostí jsou tedy silně negativní, jelikož si ani nevzpomíná na jejich přesný průběh. Přesto ale měla tato událost příznivý vliv na celkový vývoj situace a zejména na rozvoj Natáliina sebepojetí. Touto její obranou ustaly veškeré útoky, mířené proti její osobě. Ukázala tak, že má svou hodnotu a umí se bránit. Její zkušenost tak byla vcelku analogická k té, kterou zažila Lídía, a měla na ni podobný vliv. Sama Natálie situaci svého šikanování zpětně hodnotí jako téměř předem určenou, pochopitelnou a nevyhnutelnou. Podle jejích slov byla dokonalou obětí – v rozhovoru o sobě mluvila jako „o ošklivém káčátku, o hodné a slušné dívce s aknetickou pletí, která si vždycky nechala vše líbit a ještě k tomu byla z Ukrajiny“. Jak je zřejmé, šikana byla pro mé respondenty velkým tématem, které je silně zasáhlo, ale svým způsobem jim i značně pomohlo. Jak už to se zkušenostmi bývá – člověk se jimi nejlépe učí. Nicméně je třeba konstatovat, že samotná jiná státní příslušnost respondentů či jejich migrační zkušenost nebyla ve zmíněných případech tím jediným zásadním důvodem k posmívání či jiným formám šikany. Byla to jedna z příčin. Na základě odpovědí respondentů se spíše ukazuje, že migrační zkušenost a nutnost okamžité integrace, resp. adaptace do nového školního prostředí po příjezdu do České republiky způsobuje, že se

dítě ocitá ve zranitelném postavení (dítě je v novém kolektivu samo, bez kamarádů, neovládá jazyk, snaží se zorientovat v novém prostředí, navázat nové vztahy, zajistit si obranyschopnost apod.). A toto zranitelné a jistým způsobem oslabené postavení se stalo v případě tří mých respondentek základním předpokladem pro vznik šikany.

Jedná se o častý jev na českých školách v kolektivech, do kterých přichází dítě – cizinec. Jak už jsem zmínila v předchozí kapitole, pro nově příchozí děti se zdá být vhodnějším způsobem, jak zapadnout do nového kolektivu, asimilace – tedy plná adaptace do nového prostředí. Nicméně je nutné podotknout, že integrace je oboustranným procesem, do kterého je zapojen jak cizinec, tak většinová společnost. Cizinec se tak může přizpůsobit za předpokladu, že má k tomu vůli a že tomu bude většinová společnost otevřená a vytvoří mu k tomu podmínky¹³. Mé respondenty hovořily o konkrétních šikanujících jedincích, ale už se moc nerozváděly, jak na to reagovaly ostatní děti ve škole, zda se jich zastávaly, či jen přihlížely. Jen Lída se po líčení svých zážitků jednou zmínila, že *„ostatní na tyhle ty nářky, myslím, nereagovali jako nějak moc... nevím, možná ze strachu, nebo možná proto, že se do toho prostě nechtěli zapojovat...“*. Více odpovědí respondentek k reakcím ostatních bohužel nemám. Bylo by zajímavé se tomuto obsáhlému tématu věnovat mnohem více, nicméně toto není předmětem mé práce.

7.3 Interpersonální vztahy

Interpersonální vztahy jsou základem našeho života, neboť jsme sociálními bytostmi. Máme obecnou potřebu afiliace, tedy potřebu navazovat vztahy, sdružovat se s druhými – podstatnou část života trávíme ve společnosti druhých (Hewstone, Stroebe, 2006, s. 420). Osoby, které mají zkušenost s migrací, na tom se vztahy nejsou jinak – potřebují je všichni, někteří možná i více. Ocítají se v náročné životní situaci, která je pro ně samotné těžko zvládnutelná, a potřebují sociální oporu. Mají ale tu nevýhodu, že v nové zemi nikoho neznají, a jazyková bariéra a další faktory jejich navazování kontaktů naopak velmi brzdí. Jejich jedinou oporou tedy bývají rodiče, kteří mají logicky na starosti spoustu dalších povinností, týkající se formálních náležitostí příjezdu, hledání práce a dobrého

¹³ Odkaz na vládní dokument Aktualizovaná koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu, 2016, např. str. 25, 30. Dostupné na: MV ČR, sekce Integrace, <http://www.mvcr.cz/clanek/integrace.aspx>.

bydlení a podobně. Dítě – cizinec, si tedy musí svou cestu vydobýt samo, od samých začátků. Výhodou pro něj může být např. starší sourozenec, který může lehce vypomoci s „prošlapáváním cestičky“. Většina mých respondentů je ale v opačném postavení – tedy sami mají mladšího sourozence, kterému mohli být později nápomocni. Jediný, kdo má z mých respondentů staršího sourozence je Denis – ten o tom ale jako o výhodě nehovořil. V rozhovoru zmínil, že měl v Čechách jeho bratr kamarády, kteří z Ukrajiny přijeli podobně jako on, takže se nemusel cítit tolik osaměle. Nicméně pro Denise tato skutečnost neměla moc velký význam, jelikož je mezi ním a bratrem poměrně velký věkový rozdíl a tak by nebylo úplně žádoucí ho např. začleňovat do své party přátel.

7.3.1 Navazování vztahů

Co se týče navazování nových vztahů obecně, z velké části se jedná o záležitosti povahových vlastností člověka. Ne každý má charakter na to, aby hned s každým začal vycházet, a utvořil si pevný přátelský vztah. Pro moje respondenty to byl zpočátku velký problém. Hlavním důvodem byla zprvu samozřejmě jazyková bariéra, ale ukázalo se, že svou roli hrála také celková nejistota, strach z ponížení či zklamání. Všichni respondenti si v novém prostředí museli zvykat na nový režim a rozdílné způsoby chování – veskrze šlo převážně o jejich uzpůsobení se podmínkám okolí a ostatních dětí. To jim pochopitelně mohlo ubírat na jejich autentičnosti a tím pádem i na sebevědomí.

Všeobecně se moji respondenti často popisovali jako plaší, stydliví, příliš slušní, příliš hodní a podobně. Například Denis vyprávěl o svém navazování prvních vztahů takto:

D.: “No..začleňování nic moc.. moc sem se s nima nebavil.. neuměl jsem ještě moc česky.(...)a asi jsem byl moc slušnej... jakože... nevím... tak, zazvonilo a hned jsem šel na místo... Byl sem prostě poslušnější než ostatní... v první třídě jsem ani skoro žádný kamarády neměl.. to spíš ve druhý..”

Denisův první kamarád byl Lukáš, se kterým se začal v průběhu druhé třídy bavit díky hraní fotbalu. Velice pozvolna se začínal bavit s dalšími lidmi – od třetí třídy už měl několik dalších kamarádů, se kterými se stýká dodnes. Obecně šlo ale spíše o několik jedinců. Sám v rozhovoru uznává, že navazování vztahů pro něj bylo hodně náročné, kvůli jeho stydlivosti. Na druhém stupni ZŠ, při změně kolektivu, se to zlepšilo. V začátcích se sice bavil jen s jedním kamarádem, se kterým do nové třídy přišel, průběžně si ale udělal

vazby na více lidí a s lidmi ve třídě obecně dobře vycházel. Denis o sobě řekl, že byl vždy poměrně chytrý a měl dobré studijní výsledky. Při testech tedy často ostatním pomáhal – i to mohlo mít na jeho vztahy vliv.

Co se týče jeho současných zkušeností s navazováním vztahů, vypadá to, že došlo k velkému pokroku. Denis má spoustu známých, rád poznává nové lidi - je hodně společenský. S tím může značně souviset to, že již má svou oporu v kamarádech, díky které se cítí stabilněji a je tak uvolněnější a spoléhá se na své úsudky.

U Natálie měla velký vliv na navazování jejích vztahů zkušenost s šikanou a také početné střídání kolektivů, o čemž jsem mluvila v předešlém úseku textu. Její situace se diametrálně změnila, po jejím “incidentu s kružítkem”. Od té doby, co ukázala, že má svou hodnotu, kterou jí nikdo nemá právo brát, a umí se bránit, vše odeznělo. Měla dobré vztahy se spolužáky - dokonce se později skamarádila i se spolužákem, kterého se týkal daný incident. Takhle to Natália popisuje:

N.: „v tý osmý třídě už jsem byla tak jako že se nenechám. Už jsem měla i víc kamarádek, už jsem byla asi i víc vtipná a prostě už to tak nějak šlo pryč. Učila jsem se docela dobře, takže když jsme pak jeli třeba do Francie, tak jsem uměla třeba nejlíp francouzsky z tý naší skupiny, takže jsem měla kolem sebe víc těch Francouzů a že jsem je tak jako, ne vedla, ale měla jsem kolem sebe víc těch kamarádů. A už mě prostě začali brát jako sobě rovnou no.“

Jak je vidět – aby Natália získala své rovné postavení, musela se v první řadě umět ozvat. Dalším aspektem funkčnosti jejích vztahů byl její dobrý školní prospěch, zejména dobrá znalost francouzštiny, která se jí vyplatila na školním výletě, kdy všichni chtěli být v její přítomnosti. Také zde tedy hrál roli určitý instrument, který jí v její cestě dopomohl. Při přestupu na střední školu už bylo vše v nejlepším pořádku. Natália navíc nastoupila na „multikulturně orientovanou“ školu, založenou na pěstování tolerance, kde byla velká spousta cizinců z různých koutů světa. Zda už nikdo nedělal žádné rozdíly a cítila se svá – zde také poznala velkou část svých současných přátel. Co se týče navazování vztahů v současnosti, nemá s tím žádné problémy – na ulici se dá do hovoru s kde kým. Považuje se za přívětivou a otevřenou osobu.

S podobnou okolností, která se objevila u Denise i Natálie, jsem se setkala i v rozhovoru s Innou. Takhle mluvila o svých vztazích ve školce:

I.: „Jo..to jo, s dětma jsem si rozuměla. Já jsem hrozně hezky kreslila, takže možná díky tomu jsem se k nim tak jako dostala... vždycky ke mně někdo přišel, že chce něco nakreslit, tak jsem mu to nakreslila. Ale tak taky to trvalo. A hlavně já jsem byla vlastně už starší než oni, takže jsem tam byla taková jako přerostlá mi přišlo... ale myslím si, že jsem v pohodě navazovala ty kontakty... nebylo to nijak hrozný.“

S ostatními měla Inna zpravidla dobré vztahy, byla bezkonfliktní člověk, jen nějakou dobu trvalo, než si našla své pevné místo. Například měla konkrétní skupinku třech dívek, ke kterým dlouhou dobu vzhlížela a snažila se k nim začlenit, ale dlouhodobě byla jen „pátým kolem u vozu“. Podle jejích slov k ní byly chladné a nechtěly jí k sobě připustit. Vztah, o který usilovala, se jí s nimi podařilo nabýt až ve třetí třídě – poté už držely spolu a dodnes jsou kamarádky. Co se týče jejího současného navazování vztahů, zmínila, že i přesto, že se považuje za velice otevřenou osobu, v poslední době na sobě v tomto ohledu pozoruje větší pasivitu. Je stydlivější povahy, a co se týče oslovování lidí, raději se drží na ústupu a sama se nechává přesvědčit, že o ni mají druzí zájem. Pokud ale tento zájem ostatní projeví, je velice vstřícná.

Lidia popisuje své vzpomínky na navazování vztahů a začleňování takto:

L.: „Nebo jako ze začátku jsem se nezapojovala, ale pak už jo. Jako našla jsem si třeba kamarádku Terezu, ta bydlela dokonce ve stejném vchodě jako já, tak s tou jsme se kamarádily... No a byly tam i jiný holky a kluci... si pamatuju, že se mi tam líbil jeden kluk v té druhý třídě. No a bavila jsem se tam s pár těma holkama... A pamatuju si, že jsme třeba o přestávkách lítali kolem těch lavic a honili jsme se a hráli na babu a to jsem se i já dost aktivně zapojovala. Takže jo, postupně jsem se zapojovala.“

Podle Lídiiných slov se zdá, že v navázání vztahů nijak významné problémy neměla. Samozřejmě pro ni byly začátky náročné, také se setkala s šikanou, jak už bylo řečeno - ale poměrně rychle se aklimatizovala. V rozhovoru se popisovala se jako hodně společenská, a tak by se dalo říci, že u ní mělo navazování vztahů celkem hladký průběh.

Abych to shrnula - v oblasti navazování vztahů zažili mí respondenti slabší i silnější chvíle, úspěchy i zklamání. Často museli projevít nějakou svoji přednost, či schopnost, aby jim ostatní dali šanci - což se zpětně ukazuje skoro jako nějaká úspěšná strategie, jak dokázat svou cenu. Jak jsem zmínila výše, integrace je obousměrným procesem a úspěšná integrace a prospěšné soužití je výsledkem nejen snah o integraci toho konkrétního cizince, ale i otevření náruče přijímací společnosti. Jak se ukázalo, v případě všech mých respondentů bylo jen otázkou času, kdy se jim jednotlivé kolektivy otevřely a přijaly je mezi sebe. Dotazovaným se nakonec tedy podařilo navázat vztahy a v současnosti s tím nemají problémy.

7.3.2 Rodinné vztahy

Všichni respondenti pokládají vztahy v rodině za obzvláště důležité. Veskrze se shodli na tom, že rodina je na Ukrajině považována za jakousi centrální hodnotu, kterou se všichni řídí. To také hodnotili na „ukrajinském způsobu života“ jako velice pozitivní a sympatickou složku. Jak uváděli sami respondenti, podle ukrajinského modelu musí být rodina za každých podmínek zabezpečena a za všech okolností musí držet pohromadě – musí být tedy vysoce kohezivní. Jejich rodinné vztahy byly ale od počátku značně ovlivněny migrací a také okolnostmi života na Ukrajině.

Obzvláště složité to bylo v případě Inny a Natálie, jejichž rodiče během jejich dětství pracovně dojížděli do Čech – nebo přesněji – žili kvůli práci v Čechách a dojížděli na Ukrajinu. Děvčata tedy vyrůstala v podstatě bez nich - vychovávala je babička, ke které si vytvořili silnou citovou vazbu. Život bez rodičů pro ně byl nadmíru náročný – potřebovaly je mít u sebe při důležitých momentech, potřebovaly je obejmout, když se jim něco podařilo, nebo si u nich poplakat na rameni, když jim někdo ublížil. Tuto funkci však bezpodmínečně zastávala babička. Velký konflikt ale musel nastat, když byly z čista jasna od své primární pečovatelky odloučeny, a odvezeny do cizího prostředí s rodiči, které po dlouhá léta vídaly jen „za odměnu“, a moc toho tak o nich samých ani o jejich způsobu života nevěděly. Ztratila se jim tedy jejich centrální citová vazba, kterou měly a musely si vybudovat úplně novou.

Inna nebyla v odloučení od rodičů tak dlouhou dobu jako Natália. Přesto, že byly ve velmi obdobné situaci, vyvíjelo se to tedy odlišně. Pro Innu, která byla nadšená

z opětovného sloučení s rodiči, bylo hrozně těžko snesitelné, když se od nich měla jen znovu oddálit – např. při nástupu do školky. Byla velice úzkostná, neustále plakala a dělala hrozné scény. Museli na ni vymýšlet nejrůznější strategie, jak ji uchlácholit. Lačnila po fyzickém kontaktu, po objetí, dotyku. To, o co přišla, když byli rodiče pryč, si zpětně snažila získat. Tento přístup ale moc nevyhovoval jejímu otci. Byl zastáncem direktivního přístupu a snažil se jí zdisciplinovat. Obecně s ním Inna neměla až tak blízký vztah, právě kvůli jeho přísnější a otažitější výchově. Takto mi své pocity popisovala:

I.: „Úplně nejhůř si myslím, že vnímám to, že jsem s babičkou v podstatě navázala hrozně intenzivní vztah a byla to pro mě taková nejbližší osoba... a s rodičema jsem takový vztah vůbec neměla... pak jsem odjela sem a s babičkou jsem to v podstatě ztratila a s našima jsem to už nemohla navázat takový, jak by to bylo, kdyby to tak bylo od začátku. Tak to vnímám doted', že ten vztah není takovej, jako intenzivní nebo intimní, jak by mohl bejt... nebo jak bejvá, když děti vyrůstaj s rodičema..

I.: „On táta na mě měl vždycky nějaký narážky, jako že i co se týče postavy, a tak.. je takovej hrozně kritickej. Já jsem se ho vždycky i bála, protože on používal fyzický tresty v podstatě kvůli všemu, já jsem se bála domů přinýst trojku třeba... je takovej jako agresivnější v tomhle. Ale u bráchy už to tak zase nebylo. Vždycky úplně vidím ty rozdíly v té výchově... jako ten starší, mladší... že je to fakt jako velký skok.“

Vzhledem k těmto zkušenostem, teď Inna hodnotí své vztahy v rodině všeobecně jako chladnější, ne tak intimní a intenzivní, jak by si přála, aby byly. Svou rodinu miluje a je pro ni velmi důležitá, ale zároveň si uvědomuje, že jí neumí tolik dávat najevo city. To si „dohání“ u svých přátel, o čemž budu mluvit později.

Pro Natálii bylo téma rodiny obzvláště citlivé. V rozhovoru se o něm vcelku hodně rozpovídala a bylo vidět, že se nad ním dost zamýšlí. Zmínila, že se o tom vlastně nikdy s nikým nebavila. Během rozhovoru došlo i na velmi slabou chvíli, kdy Natálie neudržela slzy a rozplakala se nad vztahem se svým otcem, který začala poměrně niterně rozebírat. Tato situace nebyla ani pro jednu z nás nikterak příjemná. Snažila jsem se ji utěšit a nabídla jsem jí přestávku, či odložení rozhovoru. Ona odmítla a omlouvala se za svůj výlev. Abych ji uklidnila, podělila jsem se s ní také o několik svých zkušeností, aby se necítila moc „odkrytá“ a zranitelná. Po chvíli už byla schopná v rozhovoru pokračovat.

Vztahy ve své rodině vnímala jako hodně problematické. Přisuzovala to pracovnímu pobytu jejích rodičů. Její otec začal pracovně dojíždět do Čech v podstatě v době, jakmile se Natália narodila – dalo by se tedy říct, že jí téměř neznal. Vídal jí vždy jen na pár týdnů v roce a v tu dobu to byl nejhodnější tatínek, který vždycky něco přivezl, rozdál spoustu polibků a za nedlouho zase zmizel. Později se k němu přidala i matka, takže tak byli bráni oba. Příjezd do Čech byl tedy pro všechny sice tím, co dlouho chtěli, ale také dost náročnou záležitostí, jelikož na sebe vlastně nebyli zvyklí. Vázla komunikace. Natáliina maminka situaci uchopila tak, že přeorientovala jejich vztah na kamarádskou úroveň. Fenomén, který v tu dobu fungoval na Ukrajině - vykání ve vztahu dítěte a rodiče - tedy nadobro zrušila. Stejně to ale nešlo u otce, kterého sice k tykání po nějaké době přemluvily, ale to vedlo k tomu, že měl pocit, že si ho doma neváží. Na Natálii byl dost přísný a nikdy moc neprojevoval své city. Natália si to vysvětluje tak, že na ni vlastně nebyl zvyklý. Přijela do prostředí, ve kterém byl zvyklý žít jen se svou ženou, a rázem se tu objevila dcera, která tu byla od té doby vlastně pořád. Podle ní si tedy nedokázal zvyknout na roli, kterou měl zastávat a od toho se odvíjel jejich vztah.

N.: „No jakoby asi... on prostě jenom nikdy neuměl dát najevo ty city, protože právě nikdy neměl to dítě na očích každý den a prostě odvyknul si mít dítě. To je asi úplně nejjednodušší vysvětlení bych řekla. Že si prostě odvyknul mít dítě a dávat mu jakoby lásku. Takže já jsem tehdy přijela, on to nedělal a naučil se to dělat až teď zpětně. Jenomže já už se naučila žít s tím opačným tátou. Ale jako tenhle problém je pro mě asi největší jako. To musím říct, že jako to je fakt jako problém pro mě ve vztazích. Paradoxně největší problém mám se svým tátou, i když je to jeden z nejbližších lidí“

V současnosti mluví o vztahu s otcem v trochu jiných souvislostech. Zdá se, že u něj došlo ke zpětnému uvědomění si nějaké chyby, kterou by rád napravil. Občas se staví do pozice oběti, které se nikdo nezastane a nikdo nic neřekne. Podle Natálie to ale teď jde jen velmi těžko měnit a jak řekla, vztah s otcem je pro ni paradoxně jedním z největších problémů ve vztazích.

O vztahu s maminkou naopak mluví jako o perfektním vztahu a naopak to přisuzuje právě veškerým okolnostem, migraci, změně prostředí. Zmiňuje, že jim tato zkušenost

nesmírně prospěla, protože jinak by to byla „normální máma, která ti vynadá a zakazuje ti věci“, ale takhle to byla nejlepší máma na světě, „nejbližší osoba“. Z toho vyplývá zřejmá ambivalence – veškeré okolnosti Natáliina rodinného života měly svá jasná pro a proti.

Stejně jako Inna, i Natália mluví o proměně výchovného stylu svých rodičů po narození mladšího sourozence.

N.: „Jako teď se to srovnalo, ale vždycky tam byla ta soutěž o to území, o to teritorium s tátou. (...) A nevím no, měli jsme takovej jako kdyby cizí vztah. Teďka vidím, že třeba s tou sestrou, jak je maličká a už mu roste na očích, tak už se naučil být tolerantnější... nevím no. Ale se mnou prostě jak kdyby soutěžil, mi přijde.“

S děvčaty se v tomto ohledu shodla i Lidia, která rovněž vnímá značné rozdíly ve výchově své sestry, v porovnání s výchovou uplatněnou na ní. Přičemž u sestry ji hodnotí jako mírnější a tolerantnější. Jsou zde vidět ty nároky na každodennost a zodpovědnost za dítě, které jsou vzdálené, pokud s ním nejsou denně a nemají na něj tolik času. Jak je vidět, později, s časem, svůj systém přehodnotili. Možná by se tedy dalo říct, že na prvním dítěti dělali chyby, a na druhém je napravovali. Denis se k tomuto tématu nevyjadřoval, poněvadž má pouze staršího sourozence a tak se ho to netýká.

Co se týče Denise, ten svého otce ani příliš neznal. Když s rodinou přijeli do Čech, do města v Severních Čechách, otec si sehnal práci v Praze. V podstatě od počátku byl tedy tam, a s rodinou se moc nevidal. Po pár letech se vrátil zpět na Ukrajinu, teď spolu ani nejsou v kontaktu. Denis tedy žil téměř vždy jen s matkou a bratrem, s těmi má velice dobrý vztah.

V případě Lídie by se dalo částečně potvrdit to, co již pronesla Natália. Lidia také hodnotí svůj vztah s matkou, jako velice přátelský a senzitivní. Vnímá to tak, že přistěhováním do ČR značně nabyl na intenzitě, jelikož na sebe začaly mít více času. To bylo z důvodu ustání veškerých starostí, týkajících se sklizně a zvířectva, které byly kromě běžného zaměstnání, na denním pořádku života na Ukrajině. Tehdy rodiče zastávali spíše roli přísné kontroly, která dohlížela nad plněním domácích úkolů a dalších povinností. Kdežto roli utěšovatelky a hodného pečovatele hrála opět babička. S příjezdem do Čech se to tedy změnilo a vztah s matkou prošel značnou proměnou. S otcem se toho moc nezměnilo, jejich vztah nebyl založen na takovém sdílení, jako s matkou. Co se týče

vztahu se sestrou, Lída ho pokládá za velice intenzivní a silný a to už od malička. V takové formě také přetrval. Obecně své vztahy v rodině hodnotí jako pevné a pospolité, zkrátka dobré.

Myslím, že je teď nesporně vidět, že okolnosti migrace se u všech mých respondentů nějakým způsobem podepsaly právě i na jejich vztazích v rodině, a to ve vcelku hojné míře.

7.3.3 Přátelské vztahy

Jak už jsem nastínila v oddílech výše, přátelské vztahy mých respondentů jsou velice vydatné a bohaté. Všichni mají kolem sebe okruh nejbližších přátel, na které se mohou kdykoli spolehnout a jsou pro ně oporou. Z jisté části si tyto vztahy nesou ze základní školy, převážně z jejího druhého stupně, dále pak hlavně ze střední školy, či gymnázia. Značná část jich vznikla během vysokoškolských studií, či v pracovním prostředí. Bezpodmínečně se ale jedná o nejbližší osoby, které společně s rodinou tvoří jejich nejužší okruh lidí a do jisté míry ovlivňují jejich sebepojetí.

Co se týče národností přátel, jsou to převážně Češi. Všichni si to interpretují tím, že v Česku strávili většinu svého života - socializovali se tu, studovali zde, pracují zde a tak je pochopitelné, že se setkávají převážně s Čechy. Někteří mají přátele i mezi Ukrajinci, Rusy, či jinými národy. U Natálie je to například díky její multikulturní střední škole, kterou navštěvovala. Lída zase studovala obor, mezinárodní vztahy, během jehož studia vyjela na půlroční výměnný pobyt do Moskvy, kde poznala spoustu nových přátel. Denis se na takový pobyt momentálně chystá a tak je v podobné situaci. Obecně mají ale kamarády z ciziny v mnohem menší míře, než z Čech. Všeobecně ale pro mé respondenty rozhodně nemá národnost ostatních velký význam, podle kterého by selektovali, s kým se přátelit a s kým nikoli.

Své přátelské vztahy krásně popsala a přiblížila Inna, pro kterou hrají očividně zásadní roli v životě. Sama to líčí následovně:

„(...) každej je svým způsobem jinej a hrozně moc mi toho dává z toho svého pohledu. Někdo je prostě jako moje druhý já, spřízněná duše. Neskutečná opora v životě, vždycky se na ně můžu spolehnout. (...) Je to prostě celý o vzájemnosti a o

sdílení... když se něco povede, nepovede.. prostě všechny zážitky a tak... Je pro mě prostě hrozně důležitá ta důvěra a hlavně.. jak to říct... asi opravdovost.. ta nepodmíněnost, prostě opravdovej všepřijímající vztah, uvolněnost(...) Já bych prostě toho pro kamarády udělala hrozně moc, já bych se fakt rozdala. A je hrozně příjemný potom, když mi prostě taky s něčím pomůžou, nebo pro mě tady jsou...že prostě to, co dáváš do toho tak pak zpětně jakoby dostáváš. “

Mimo jiné o svých přátelských vztazích Inna mluví také v souvislosti s rodinou – dalo by se říci v opozici k rodině. Inna nemá příliš intenzivní vztah s rodiči, a kompenzuje si to právě velmi blízkými a rozmanitými vztahy s přáteli. Obecně ale myslím, že je naprosto zřejmé a pochopitelné, že si moji respondenti na svých přátelských vztazích zakládají a přiřkládají jim velký význam.

7.3.4 Partnerské vztahy

Dostávám se k poslední podkategorii interpersonálních vztahů, kterou jsou vztahy partnerské. Budu se zde zabývat spíše představami o partnerech, z pohledu jejich žádoucích vlastností a projevů chování, jelikož ve vztahu je momentálně pouze jedna respondentka, Lída. Všichni za sebou ale mají určité partnerské zkušenosti, od kterých se mohou na jejich další cestě odrážet. Respondenti se v této oblasti poměrně shodovali, a také se nemálo vyjadřovali o tom, jakou roli hraje v partnerském vztahu národnost. Vesměs národnosti nikdo nepřikládal rozhodující význam, nicméně jisté preference se projevíly. Inna svou představu zhodnotila takto:

I.: „Jo, Čecha spíš. Nebo jako... to hrozně záleží, žejo... třeba to bude Slovák... záleží, koho potkám. Není to tak jako, že kdybych potkala nějakýho Ukrajince, kterej by se mi líbil, a bylo tam úplně všechno, tak že bych řekla „ne, to je Ukrajinec, nebo Slovák, takže ne“. Ale jakože, myslím si, že to bude Čech, protože narážím spíš na Čechy no. “

Je vidět, že Inna má o svém partnerovi určitou představu, ale nevnímá ji jako striktní. Považuje ji spíše za vysoce pravděpodobnou, nikoli určující. Nicméně svým výrokem „ne, to je Ukrajinec“ lehce naznačuje, že mít za partnera Ukrajince, je pro ni ne tak žádoucí. Natália mi na otázku, zda řeší ve vztahu to, odkud partner pochází, odpověděla tímto způsobem:

N.: „Jako.. kdybych se měla rozhodovat mezi Ukrajincem a Čechem, tak mi to je jakoby celkem jedno.. i když by mi byl bližší mentalitou spíš Čech. A třeba přítele jsem měla taky vždycky Čecha... Jen vlastně jednou jsem měla takovej pokus s klukem z Ukrajiny. (...) Ale co je pravda... tak čím jsem starší, tak mám pocit, že spíš asi potřebuju někoho úplně jinýho... nějaký úplně jinej národ. Nebráním se vůbec tomu, že by můj přítel měl být třeba Ital, Španěl, nebo Brit.. cokoli.“

Z Natáliina výroku je vidět v jistém ohledu podobná preference jako u Inny. Přiznává, že „mentalitou“ by jí byl bližší spíše Čech, než Ukrajinec. Podle těchto slov by ho tedy upřednostnila. Sice obdobně, jako Inna, nepovažuje svou představu za neměnnou, nicméně by všeobecně preferovala spíše cizince, z jakékoli jiné země, než je ČR či Ukrajina. Zmiňuje, že takový postoj neměla vždy – soudím tedy, že je to otázka poslední doby. Dalo by se tomu rozumět tak, že ji její zkušenosti provedly mnohým, s čímž nebyla plně spokojená, a vidí zde eventualitu, že by zde mohla hrát jistou roli právě etnicita. Konkrétní preference na dané národnosti ale podle svých slov nemá. Z tohoto pohledu by se její preference dala považovat i za jakousi příznivější naději. Jistá podobnost se v tomto ohledu objevila i v odpovědi Lídie. Ta je ale momentálně ve vztahu, takže posuzovala z trochu jiného úhlu pohledu.

„Ted' mám partnera, který se jeví tak, že ty věci, který mi jako připadaly důležité nebo ty věci, který jsem u předchozích partnerů postrádala, tak má. A má i nějaký to vnímání podobný jako já a tak. A je to cizinec, člověk z východu, je to Kurd. Prostě je to člověk, kterej má takový jako univerzální hodnoty. Že zároveň rozumí a toleruje západní způsob života, a sám ho rád takhle žije... protože vlastně žije v Evropě už 12 let. Ale zároveň si uvědomuje, v čem vyrůstal a co viděl a co je důležitý pro ty lidi tam v Iráku a tak. A takový ty hodnoty jako rodina, zodpovědnost vůči rodině... a úcta ke starším a respekt k lidem a tady to všechno prostě... tak to v něm je a je to pro něj také velmi důležité. Takže ano, je to pro mě velmi důležité tohle všechno.“

U Lídie je zřejmé, že má jasno v otázkách, jako je pohled na svět či žebříček hodnot, které má její partner mít. Její partneři v zásadě potvrzují její multikulturní naladění a určitý psychický komfort v kontaktu s lidmi různých národností – má za sebou vztahy

s Čechy, s jedním Ukrajincem a nyní je to Kurd. Je z mých respondentů nejstarší, a má tedy v tomto ohledu nejvíce zkušeností. Vypadá to, že ty jí naznačují, že charakteristiky, které vyžaduje, může najít právě u zástupců východní kultury, kteří dodržují jisté tradice, ale zároveň jsou nakloněni západnímu stylu života. Možná v tom jistým způsobem vidí sama sebe, což by nebylo nikterak nepochopitelné, jelikož za obzvlášť důležitou charakteristiku považuje shodu v pohledu na svět. Jako zvláště významné vnímá u svého protějšku kvality jako toleranci, pracovitost, aktivitu a pochopení.

V otázce partnerství byl Denis jediným, kdo by v případě volného výběru upřednostnil partnera/ku z Ukrajiny, nebo z jiného východoevropského státu. „*No... určitě bych neřekl, že si partnerky vybírám.. ale kdybych si mohl vybrat, tak ano.. spíš někoho z „východu“... od nás.. Ukrajinka nebo Ruska... ale jako úplně to neřeším...*“ Mohla by s tím korelovat jedna z jeho odpovědí, která padla, když jsem ho žádala o popis rozdílů, které on sám vnímá mezi Ukrajinci a Čechy. Tehdy zmínil jako jeden z rozdílů právě národní stereotyp, že Ukrajinky podle něj umí vařit a Češky ne – to považoval za rozdíl a zároveň „ukrajinskou“ výhodu.

I na rozdíly se veskrze moji respondenti shodli na tom, že místo původu nehraje ve výběru jejich budoucího partnera nijak zásadní roli. Důležitost naopak připisují povahovým vlastnostem, způsobu života a světonázoru.

7.4 Aspekty konstruování etnické identity

Na konstruování naší etnické identity se podílí nepřeberné množství nejrozličnějších aspektů, mezi něž patří např. způsob výchovy v rodině, dodržování kulturních tradic a zvyků, znalost jazyka, náboženské vyznání, způsob trávení volného času, celkově vnímaná kulturní blízkost a spousta dalších. Tyto aspekty působí celoživotně a dávají nám „vědět“, kdo vlastně jsme a kam patříme. V následujících podkategoriích se pokusím přiblížit a objasnit, které z nich měli a mají rozhodující úlohu u mých respondentů.

7.4.1 Vztah k Ukrajině vs. České republice

Ve vztahu mých respondentů k Česku nastala naprostá shoda. Všichni považují Českou republiku za svůj domov. Přičemž domovem chápou místo, kde se cítí dobře, kde mají svoje přátele, rodinu a zázemí. Domov jako to, kde mají právo být - kde vyrůstali, kde

strávili naprostou většinu svého života. Rovněž všichni hodnotí Česko a český způsob života, jako jim kulturně bližší.

Ve specifikaci vztahu k Ukrajině je to už o něco náročnější. V rozhovorech padla označení jako druhý domov či vlast. Dalo by se říci, že se ale všichni shodli na tom, že jde o místo, odkud pochází, kde jsou jejich kořeny. Všichni respondenti cítí ke svému místu původu velmi silné pocity a vazby - někdo samozřejmě více, někdo méně intenzivní. V průběhu času prošly jistou transformací – nicméně vesměs jsou to pocity pozitivní.

Všichni mí respondenti Ukrajinu již od dětství každoročně navštěvovali během letních prázdnin, někteří dokonce vícekrát do roka. Poutala je tam především rodina – každý se vracel v první řadě za svou babičkou. V prvních letech to byli i kamarádi – tyto vazby ale poměrně rychle ochably. Vzhledem k odlišnému způsobu života bylo po pár letech značně náročné najít společná témata k hovoru. Z části i proto, byly pro mé respondenty rok od roku návštěvy méně zábavné, čímž lehce ochaboval elán a chuť trávit tam delší časové úseky. Každá návštěva, i po letech, je pro ně ale jakousi dávkou nostalgie, bezprostředního nabažení. Například Lída tyto pocity popisuje slovy: „*jakoby se ve mně vždycky něco pohne*“. Inna zase vzala na Ukrajinu o letních prázdninách i svoji partu kamarádů, kterým se tam velmi zalíbilo. Nicméně je ale také nutné zmínit, že v poslední době, vzhledem k okolnostem, se návštěvy mých respondentů neobejdou současně bez rozhořčení a celkové nespokojenosti s tamním systémem. V každém případě i přesto, že teď už návštěvy nejsou tak časté, moji respondenti rozhodně počítají s tím, že budou svou rodnou zemi nadále navštěvovat a rozhodně by s ní chtěli seznámit své budoucí partnery i rodiny.

V rozhovorech mě také zajímalo, jak jsou na tom mí respondenti s dodržováním zvyklostí a tradic ve svých rodinách. Vyptávala jsem se na používání jazyka, vaření tradičních pokrmů, oslavy konkrétních svátků a podobně. Co se týče znalosti ukrajinského jazyka, s různou mírou ho bez výjimky všichni ovládají. Tento jazyk již ale není jejich primární volbou – necítí se v něm plně komfortně. Sice mu rozumí a domluví se jím, ale většinou již nedokáží používat veškeré slovní obraty, nebo v něm např. volně vtipkovat. V domácnosti mluví s rodiči Inna a Natália převážně ukrajinsky, u Denise je to zhruba půl na půl. U Lídie je to cca z 95% čeština. Zde je to způsobené především tlakem matky (volyňské Češky), která si přála, aby se děti i otec co nejrychleji adaptovali na nové

prostředí a naučili se jazyk. Díky tomu zůstal dodnes zachován český jazyk jako nadřazený. Zde je zajímavé se zamyslet nad tím, zda by zmíněný „nekomfort“ v ukrajinštině (a neschopnost tak barvitěho vyjádření) nemohl např. u Inny, která o něm v rozhovoru mluvila přispívat k odměřenějším vztahům (o nichž jsem hovořila v kapitole Interpersonální vztahy). V této fázi jde čistě jen o spekulaci, ale určitě by to stálo za prozkoumání. Přeci jen je člověk sdílnější a otevřenější o svých pocitech, pokud má k tomu k dispozici bohatou paletu slov a výrazů, a může je tak „rozkreslit“.

Všichni respondenti s rodinami si během roku připomínají ukrajinské svátky. Co se týče velkých svátků, jako jsou Vánoce či Velikonoce, většinou doma slaví obojí. Z rozhovorů ale zároveň vyplynulo, že Inna a Natálie nejenže doma stále používají jako komunikační jazyk ukrajinštinu, ale i ukrajinské svátky slaví více a mají o jejich smyslu i větší povědomí, než například Lídia, jejíž rodina působí naopak jako více integrovaná do české společnosti (používající český jazyk a oslavující spíše české svátky). Během slavnostních dnů se běžně připravuje tradiční ukrajinské jídlo. Není výjimkou ale ani v běžných dnech. Všichni mí respondenti v něm mají velkou oblibu. Bez zmínky se neobejde ani náboženské vyznání. Rodiny mých respondentů jsou věřící. Všichni jsou pokřtěni a hlásí se k pravoslavné církvi, ne všichni ale víru aktivně vyznávají. Někteří chodí do kostela pravidelně, někteří jen svátečně. Co se týče přímo mých respondentů, nemají ve víře tak jasno, jako jejich rodiče, ale nějakým způsobem se jich vesměs týká, je v nich zakořeněna. Tyto zvyklosti a tradice jsou tedy spíše atributy, které je od české společnosti oddělují.

7.4.2 Zformované stereotypy a stereotypy druhých

V tomto oddílu se chystám prozkoumat stereotypy, které si moji respondenti během svého života zformovali o majoritě i o vlastním etniku. Zajímat mě budou také stereotypy, běžně působící v naší společnosti, a jejich vnímání z pohledu mých respondentů.

Asi bychom se pro začátek neobešli bez přiblížení pojmu stereotyp a předsudek. Oba pojmy mají stejnou psychologickou podstatu. Nejčastěji se jedná o určité stabilní a těžce změnitelné představy či postoje, které lidé zaujímají k jiným skupinám. Obsahují zevšeobecňující hodnocení a často nejsou založeny na racionálním základě. Někteří

odborníci odlišují předsudky jako veskrze negativní postoje, kdežto stereotypy mohou být i postoje neutrální, či dokonce pozitivní (Průcha, 2010, s. 67 – 69). Do našeho tématu předsudky a stereotypy nesporně patří, např. Berry je považuje za univerzální znak interkulturních vztahů - to, co je známé všem kulturám a národům (Berry, 2002, s. 371).

Je nezbytné zmínit, že se moji respondenti stereotypně laděným odpovědím často vyhýbali. Dělal jim problém generalizovat to, co zatím poznali, na celou skupinu Čechů, nebo Ukrajinců. Téměř pokaždé, když nějaký stereotyp zkonstruovali, zpětně se ho snažili zlehčit a objasnit. A to ujišťováním v tom, že se samozřejmě netýká celé skupiny, nýbrž se jedná jen o zkušenosti, které mají oni sami, nebo je znají z vyprávění a jsou si vědomi jejich omezení. To vnímám jako pozitivní moment, jelikož i když si myslíme, že to tak není, stereotypy máme každý – je ale důležité si je umět přiznat a pracovat s nimi. Myslím, že moji respondenti jsou schopni se s nimi tak dobře konfrontovat, jelikož mají se stereotypizováním nemalé osobní zkušenosti, a jsou si dost dobře vědomi toho, že pokud jsou často užívány, je to nadmíru nepříjemné.

Když jsem své respondenty požádala o popis typických vlastností Čechů a Ukrajinců, celkově se shodli na několika rysech. Posuzovali podle toho, s čím se sami setkali a co sami poznali, nebo co slyšeli z vyprávění od svých blízkých. Ukrajincům přidělili veskrze pozitivní charakteristiky jako upřímnost, věrnost, společenskost, družnost, trpělivost, pracovitost, obětavost, snaživost, nebo rozdavačnost a pohostinnost.

Ráda bych poukázala na tento fakt – že v souvislosti s vlastnostmi Ukrajinců hovořili respondenti v pozitivním smyslu, zatímco u Čechů jmenovali daleko více negativních vlastností. Donutilo mě to zamyslet se nad možnými příčinami. Jednou z příčin může být to, že v tom prostředí, na Ukrajině, respondenti již nadále nežijí (ani v minulosti příliš dlouho nežili), nejsou v intenzivním kontaktu s tamními lidmi, a tak nenarážejí běžně na problémové a konfliktní situace v soužití v rámci ukrajinské komunity. Pokud se jedná o své ukrajinské krajany, běžně se setkávají především s členy své rodiny, kteří mají mezi sebou dobré vztahy a jsou jeden druhému nápomocní. To může být důvodem pro umocněné pozitivní vnímání vlastností Ukrajinců. Kromě toho také slýchávají, jak v rozhovoru uvedla např. Inna, Lída i Denis, kritiku vlastností Čechů z úst svých rodičů. Ti si často stěžují, že jsou Češi sobečtí, že na ně není spoleh, že dokáží podrazit apod. I ti se pohybují poměrně hodně mezi Čechy a naráží na rozdíly v komunikaci a přístupu

k životu, kolegiálním vztahům apod. V okamžicích momentálních neúspěchů či nedorozumění ve vztahu k Čechům se u nich mohou projevovat důsledky sentimentálního chování, konkrétně upínání se k „vybájené“ minulosti, kdy měli za mlada na Ukrajině s kolegy výborné vztahy apod. Z důvodu tohoto upínání zpravidla dochází k idealizaci vztahů v minulosti a kritice jiného, více individualistického přístupu, na který nebyli nikdy zvyklí. Jejich výroky pak mohou ovlivnit jejich děti v posuzování daných rozdílů. O tom mluví teorie mezigenerační transmise hodnot. Názory, které tímto způsobem předávají rodiče svým dětem, mohou ovlivňovat průběh jejich adaptace.

Z výše zmíněných důvodů si tudíž konstatovat, že aniž by to respondenti sami vnímali a přestože se snažili být objektivní a vyhýbat se stereotypům, byly jejich odpovědi do určité míry zkreslené a subjektivní.

Nicméně moji respondenti Ukrajince rovněž kritizovali za jejich způsob života, ve kterém rozebírali hlavně strukturu vztahů - vztahy mezi muži a ženami. Jejich systém považovali v mnoha ohledech za jim vzdálenější. Například Lída chápala základ tohoto rozdílu ve fungování celé společnosti. Ukrajinu považuje za stále tradiční a patriarchální společnost, kdežto ČR je oproti tomu společností moderní. Muži tam podle ní mají větší váhu slova a bývají hlavou rodiny - rozhodování o důležitých věcech stojí povětšinou na nich – v ČR to v těchto ohledech tak není.

Hlavní charakteristikou Ukrajinců, na které se všichni bez výjimky shodli, bylo silné rodinné zaměření. Rodinu všichni také označili za základní hodnotu celé společnosti – něco, o co se musí pečovat a za čím se musí stát v dobrém, i ve zlém. V tom vnímali moji respondenti zásadní rozdíl v porovnání s českou společností. Reprezentovali to třeba na příkladu častých rozvodů manželství, nebo rozhádaných vztahů v rodině. Je to podle nich způsobeno hlavně již západním individualismem a základní životní orientací na pohodlí a spokojenost. Respondenti zmiňovali, že tím, že se každý ohlíží převážně sám na sebe, nastává to, že pokud s něčím není spokojen, raději ze situací uniká, aniž by je řešil, a realizuje se jinak. Ukrajinci prý v tomto ohledu více lpí na rčení „v dobrém i ve zlém“. Za zmínku ještě stojí vnímání šířky rodiny a jejích vazeb. Na Ukrajině jsou zvykem pravidelné sešlosti široké rodiny a udržování dobrých vztahů v jejím rámci. Češi jsou podle nich orientovaní spíše na užší rodinu, do které někteří příliš nepočítají ani prarodiče. Posledním vnímaným rozdílem souvisejícím s rodinou, který zmíním, je vzájemná

celoživotní zodpovědnost jednotlivých členů rodiny jeden za druhého. To, že se rodiče starají o své děti a následně děti o rodiče, se podle nich považuje za danou normu. V Čechách lidé tuto tendenci nevnímají tak silně. Rodinné vztahy vidí jako velice intenzivní spíše do té doby, než dítě dosáhne formální dospělosti – poté už by se měl každý starat sám. To většina mých respondentů zmínila na základě svých zkušeností se známými českého původu.

Čechy naopak moji respondenti popisovali jako pohodovější, s orientací na zábavu a užívání si života. Dále je charakterizovali jako více samostatné a individuálně zaměřené, oproti Ukrajincům, kteří jsou zřetelně kolektivnější. Všem se na Čechích líbí jejich orientace na volný čas, nejrůznější koníčky. Inspirují se sportovním vyžitím a podobnými možnostmi aktivního trávení volného času. Zmiňovali ale také negativní vlastnosti, kterých si u mnoha Čechů všimli, jako je např. lakomost, závistivost, sobeckost, lenost, nebo také možnost podrazu blízkého člověka. Stejně jako u všech případů předtím, zopakovali, že nechtějí generalizovat, a jsou si vědomi, že se to netýká všech Čechů.

Například Lída většinu rozdílů směřovala spíše k fungování společnosti a státu. Svůj postoj vždy v rozhovoru výstižně popsala a svá vysvětlení orientovala často třeba k sociální politice státu, která je na Ukrajině na nízké úrovni. Tímto bych odkázala na její pohled na rozdíly mezi těmito zeměmi v příloze v rozhovoru č. 4, str. 46 – 50.

Jak je vidět, moji respondenti se o tomto tématu poměrně hodně rozmluvili. Přesto, že jsou si obě společnosti dost podobné, mají mezi sebou i spoustu rozdílů, mezi kterými si každý z nich hledá to „svoje“, a právě to z velké části určuje jeho etnickou identitu. Nejde tedy jen o to, kde se narodili, odkud pochází jejich rodina nebo jakým jazykem hovoří. Ale z velké části je to právě to, jaké způsoby chování běžně uplatňují, a jaké hodnoty jsou jim blízké. Tohle všechno se do určitého období dynamicky mění. Čím více sympatií se v danou chvíli nahromadí blíže k jednomu národu, tím silnější etnickou identitu k němu pocítují. Ve finále si to tedy můžeme představit jako směsici jakýchsi bodů, rysů a vlastností rozložených po jedné úsečce, na které si najdeme svoje stanoviště, které určuje naší etnickou příslušnost.

Co se týče stereotypů o Ukrajincích, které vnímají moji respondenti jako nejrozšířenější v České společnosti - jedná se hlavně o to, že: „Ukrajinci berou Čechům práci, dělají bordel, jen chlastají, jsou to zloději a kriminálníci“. Někdy se u mých

respondentů jednalo o konkrétní nepříjemné výroky mířené na jejich osobu typu: „Aaaa..další Ukrajinec, Rusák ze stavby přišel... A máte tam na Ukrajině vůbec elektřinu?“. Natália se například na základní škole dvakrát setkala s tím, že se od ní na základě stereotypu otočila kamarádka zády. Vyprávěla příklad, že její kamarádce řekl tatínek, že „Ukrajinci jsou blbý, tak se se mnou nemá bavit, aby neměla špatný známky“, nebo si od ní odsedla jiná kamarádka, poté co zjistila, odkud pochází, „aby jí náhodou neokradla“. V takových chvílích se samozřejmě člověk cítí jako „póvl“ a jako dítě dané situaci vůbec nerozumí. Natália v této souvislosti vyprávěla:

N.: „A já už jsem si myslela, jakože co všechno my děláme tady. Já si pamatuju jednou, že jsem šla ze školy a říkám si „Hmm, proč nejsem teda Češka, proč je to tak nefér“ ... víš jako, mě to bylo hrozně líto a fakt jsem se i styděla strašně. Protože ty lidi tady i dělali bordel (Ukrajinci) a jako ta jejich reputace je tady špatná. Jako v těch devadesátých sem jezdil každej a dělali tady hrozný zlodějiny, ale ty slušní lidi se schovali za ty špatný činy, že jo. Takže tady vládl předsudek, že ty lidi jsou jako cikáni, že se tak i chovaj...“

Podobných příhod bylo mnoho. Všichni mí respondenti jsou ve shodě v tom, že i když mohou mít některé stereotypy pravdivý základ, nejhorší je na nich právě ta zmíněná generalizace, která vás v tu chvíli „slupne s sebou“.

7.4.3 Ne/Úplnost

V této podkategorii bych se ráda zaměřila na to, jakým způsobem se vlastně mí respondenti definují, jak se vnímají, nebo také jak se představují druhým. Jak se vlastně představit druhým, aby to bylo kompletní? Jsem vůbec já úplný, když nejsem ani 100% Čech, ani 100% Ukrajinec? Co jsem víc? Musím být vůbec stoprocentní, abych o sobě mohl říct, že patřím k nějakému národu? Lidé mají tendenci posuzovat národní příslušnost z hlediska nějakých objektivních kritérií - tedy „Narodil ses v Čechách? Jsi tedy Čech“. Taková odpověď ale pro osoby, které mají migrační zkušenost, není adekvátní, není úplná. Pojetí úplnosti je jednoduše sporné. Problematická je zde ta skutečnost, že pokud někam zcela nepatřím, mohu si tam připadat také jako cizinec, tedy ne úplně příjemně. Kam ale

tedy moji respondenti opravdu patří? Odpověď na tyto otázky zkrátka není a nemůže být univerzální. Každý si svou odpověď konstruuje ve vlastní hlavě, tam si ji také obhájí a sám ji nejlépe rozumí. Takto o svém „cizinectví“ uvažuje např. Natália.

N.: „Vždycky cejtím takovou tu bariéru (...) ať 10, 15, 20 let, vždycky budu cizinec. Vždycky to budu cejtít podle mě (...) Já už to i vnímám, že kolikrát mě překvapí, že to mňh vnímaj moji kamarádi, než to vnímám já. Že už to tak neberou a pak řeknou nějakej vtípek o Ukrajincích. No a pak „Jo vlastně, ty seš z tý Ukrajiny“. Že jakoby jim to nepřijde, ale já to furt jako vnímám, že to je prostě takovej ten můj atribut, kterej nikdy neodpadne. Je to, že cítím tu bariéru no. A pak přijedu na Ukrajinu, tam už jsem teda pár let nebyla, ale tam přijedeš a taky se cejtíš jakoby cizinec. Protože už taky na tebe koukají jako na cizince.“

Přes všechny nejasnosti však všichni moji respondenti považují Českou republiku za svůj domov - bezpodmínečně se na tom shodli. Přesto ale nikdo na otázku „Kdo jsi?“ neodpoví „Čech/Česka“. Jednoduše to nevystihuje to, jak se cítí. Všichni mají jasnou potřebu sdělit, že jsou z Ukrajiny a doplnit to svým „češstvím“ – nebo naopak. Jistě je to způsobeno i tím, že mezi oběma národy vnímají jisté rozdíly, např. ve způsobu života, či v hodnotovém systému, a plně se neztotožňují ani s jedním z nich. Může to ale být i tím, že vnímají, že je ostatní 100% nepřijímají - že právě oni jim pořád ten atribut „z Ukrajiny“ připomínají. Musí je spojit, aby našli sami sebe. Rozdíly mezi mými respondenty tedy tkví jen v přesné míře, či procentuálním zastoupení „češství“ a „ukrajinství“. U každého převažuje jinou mírou jiná část. Je však důležité mít na paměti, že vnímání a utváření identity je všeobecně dynamický proces, který se mění v čase. To potvrzuje teorie celoživotního utváření, která upozorňuje na to, že převažující tendence a pocity se tak mohou kdykoli během života změnit.

Takto se k tématu vyjadřuje Natália, jejíž výroky si tróufám interpretovat jako shrnutí základních postojů společných všem respondentům:

N.: „Když se mě někdo zeptá, třeba cizinec, jakoby odkud jsem ... a je to třeba dejme tomu Brit a vidí holku a neví odkud je, tak řeknu, že jsem Ukrajinka a žiju v Česku.. a nebo řeknu...na otázku odkud seš, že jsem z Česka, ale původem

z Ukrajiny. (...) Ale nikdy neřeknu jen jedno. Vždycky obojí... protože vždycky tam prostě je obojí, no... “

Co se týče sdílení informací - vlastního představování se okolí – mají v tom moji respondenti celkem jasno. I kdyby si to oni sami nepřáli, jejich jména jasně prozrazují jejich cizí původ. Takřka každý, s kým přijdou do styku, o nich tedy ví, odkud pochází. Mým jediným respondentem, který je v tomto ohledu výjimkou, je Lída. Její jméno, které zní poměrně česky, jí dává výhodu, možnost volby. Lída s touto eventualitou nakládá po svém, kontextuálně. Její zaměstnání je založeno na práci s migranty, kde být cizincem je zpravidla žádoucí, nebo minimálně není stigmatizující. V tomto kontextu tedy informace o svém původu výhradně sdílí. V jiných případech však raději alespoň zpočátku svůj původ ostatním nesdílí. Takhle Lída vysvětluje své stanovisko, které dává do souvislosti se stereotypy.

L.: „No celkově je to tak, že to není úplně výhodný prohlašovat, že jsi z Ukrajiny, když chceš mít dobrou práci. Takhle to funguje prostě, lidi mají předsudky a stereotypy. Nebo jako kdo ví, možná v Praze ani ne a vlastně to všechno záleží na tom kterým člověku, jestli umí jazyk a má tu kvalifikaci, tak to asi není problém. Ale jakoby Češi xenofobní jsou, záleží teda na jednotlivcích... ale pokud jednotlivci, zaměstnavateli, se tenhle fakt nelíbí, že je někdo z Ukrajiny, tak to může být jako problém. Takže nevím, jestli bych si to do životopisu napsala, že jsem z Ukrajiny, když bych se hlásila do nějaký firmy... to bych si asi nenapsala. No, a když jsem byla ještě třeba ve škole, tak jsem měla dva životopisy – jeden jen s datem narození, a jeden s místem a datem narození. Ale třeba já pracuju v prostředí, kde je to žádoucí. (...) Takže to říkám. No ale i kdybych nepracovala tady v té práci, tak bych to i tak říkala kolegům, ale třeba životopis bych si poslala jenom bez té Ukrajiny, to je vždycky lepší, aby tam ta Ukrajina hned na první dojem někoho neodradila. Protože člověk, když si přečte „Ukrajina“, tak si o tom člověku udělá obrázek už dopředu, zatímco pokud to nebude vědět, tak k němu bude přistupovat jinak. Tak to prostě bohužel je.“

Lídiin postoj k tomuto tématu je tedy naprosto jasný. Co se ale týče známých a kamarádů, všichni o jejím původu vědí. Pokládá to totiž za základní informaci o svojí osobě, kterou by měli blízcí lidé znát. Stejně tak se k tomu staví i ostatní respondenti.

7.4.4 „Trojí identita“

Vzhledem k historii původu mých respondentů by bylo nemyslitelné zde nezmínit i problematiku jejich „trojího původu“. Jak už bylo několikrát řečeno, dva z mých respondentů mají z poloviny ukrajinskou a z poloviny „volyňsko-českou“ krev a navíc prožili většinu svého života v České republice. Nedá se diskutovat o tom, že by to nebylo přinejmenším zajímavé. Oproti dalším dvěma respondentkám, ve kterých se mixují „pouze“ dvě etnicity, k sobě mají ještě jednu do třetice.

V rozhovoru o své „třetí etnicitě“ moji respondenti začali sami mluvit. Spíše to bylo ale spojené s tím, že vysvětlovali, na jakém základě vůbec přijeli do ČR, než že by tím definovali svoji identitu. Já jsem si následně pokládala otázku, zda je to v něčem náročnější? Nebo je to naopak jednodušší, protože to ospravedlňuje, proč přijeli sem? Nebo na tom už nezáleží, pokud někdo není „čistý Čech“? Dají se etnicity počítat dohromady tak, že v sobě budu mít ze všeho, s čím mám něco společného, stejný díl? Tyhle otázky mi běžaly hlavou bez odpovědi. Spojila jsem se tedy znovu s těmito dvěma respondenty a doptala jsem se na to.

L.: „Jako to, že jsem z jedné strany volyňská Češka, nevnímám v podstatě vůbec. K té vesnici Volyňských Čechů nemám úplně vztah, páč jsme tam na Ukrajině nebydleli...(…) Ale jako s volyňskými Čechy se rodiče přátel v Čechách už od příjezdu, takže jo, dá se říct, že jsem toho součástí a patřím do té komunity... ale nikdy jsem to moc nevnímala.(…) No ale když se mě někdo ptá, odkud jsem, nebo jaké jsem národnosti, mám tendenci říct, že jsem z Ukrajiny... Ale že mám české občanství a žiju skoro celý život v ČR a v ČR jsem doma, nemám tendenci mluvit o volyňských Čechách. Nevnímám to nějak intenzivně.“

Pro Lídiu tedy není její „volyňské Češství“ faktorem, který by určoval její identitu. Vnímá to spíše jako nějaké zpřesnění svého původu, ale primárně se definuje jako Ukrajinka, případně Češka. Denis se k tomu staví trochu jinak:

D.: „Jako považuju se za Ukrajince s volyňsko-českýma kořenama... za Čecha se určitě nepovažuju. A jako nevím nakolik... ale tak je to součást toho, v čem jsem vyrůstal, jakým způsobem jsem byl vychovávaný... takže se mě to týká. Mělo to velkej vliv na můj život.“

U Denise je zásadní rozdíl znát v tom, že vyrůstal v prostředí volyňských Čechů, v české vesnici na Ukrajině, které je jistým způsobem specifické. Od čistě ukrajinské vesnice se v mnohém odlišuje. Z toho důvodu to Denis odlišuje. Zároveň ale Denis navštěvoval ukrajinskou školu, měl ukrajinské kamarády a mluvil ukrajinsky. Vnímá tedy oba „původy“ jako součást svého života, tedy součást sebe – definuje se tím. Jak sám řekl, za Čecha se nepovažuje – nicméně považuje Česko za svůj domov a plánuje tu zůstat. Do svého života ho tedy pochopitelně řadí.

7.5 Osobní identita

Nakonec jsem se přeci dostala do poslední části - poslední kategorie, která v sobě již podle prvotního schématu kategorií, zahrnuje vše, co jsem doposud zmínila. Dalo by se říci, že se jedná o jistý souhrn toho, o čem všem jsme mluvili, jako o událostech nebo aspektech, které měly vliv na sebepojetí mých respondentů. Přes specifika života na Ukrajině, okolnosti příjezdu, těžkosti s navazováním kontaktů, problémy s adaptací na nové prostředí a neustálým přizpůsobováním, přes jazykovou bariéru, náročnou školní socializaci, zkušenosti s šikanou, tvorbu přátelských a prvních partnerských vztahů, přes těžkosti v rodinných vztazích a nakonec přes celé matoucí pojetí vlastní etnické identity, vlastní roztržitost a zmatení, jsme se ocitli tu – u identity osobní. U vlastního sebepojetí, které v sobě skrývá část všech těchto věcí, které mé respondenty v souvislosti s jejich migrační zkušeností i mimo ni potkali.

Myslím, že teď už by se dalo říci, že bychom nyní mým respondentům i dalším osobám s migrační zkušeností měli lépe rozumět a lépe pochopit jejich způsob prožívání a vnímání světa. Přesto, že je známo, že je každá migrační zkušenost jiná, variabilní, a každý člověk je sám o sobě originál – můžeme tušit, že mají také mnoho společného. Protože jak jsme sami viděli, příběhy mých respondentů se v mnohých stránkách protínají.

7.5.1 Hledání sebe sama

V souvislosti s touto částí práce se mi do hlavy neodbytně vhnání výrok, který mi v našem rozhovoru sdělila Natália. Připadá mi velmi výstižný a přesný.

*N.: „Když jsem tehdy přijela já a neuměla jsem česky, tak jsem se cítila nekomfortně. Když neumiš jazyk, tak se vyhýbáš mluvení a radši mlčíš. A když už jako musíš mluvit, tak něco řekneš no... ale seš taková nenápadná no. **Mně to hrozně změnilo osobnost.** Já jsem byla na Ukrajině, měla jsem takový ty kamarády, byla jsem rebel, hlavně s klukama teda. Byla jsem takovej sangvinik hrozně. A pak se úplně změnila ta osobnost. Hodně jsem se do sebe uzavřela, hodně tě to jako změnilo no. **Poznamená tě to, poníží tě to. Totálně jakoby tě to dá na kolena a musíš vstát a posbírat si tu svojí osobnost a prostě ztvrdnout no.**“*

Nyní jsou všichni mí respondenti v životní fázi aktivního hledání své identity a upevňování veškerých postojů a názorů, které si během života vytvořili. Myslím, že metafora „rozložení osobnosti a jejího opětovného poskládání“ je dokonalým přiblížením zvláštností konstruování identity osob s migrační zkušeností.

7.5.2 Subjektivní vnímání smyslu migrace

Přesto, že byla migrace pro všechny velkým šokem a změnou, která byla ve svých počátcích vnímána čistě negativně, zpětně, s odstupem času se mí respondenti na celou záležitost dívají diametrálně odlišně. Přestěhování do České republiky hodnotí jako velký životní zlom, který jim dal nespočet nových možností a hlavně nových náhledů na svět, které by je předtím možná vůbec nenapadly. Svou zkušenost opravdu hodnotí jako mocný milník, který jim toho, bráno z dnešního pohledu, co se týče jejich povahy a smýšlení, mnohem více dal, než vzal. Přineslo jim to výhody v souvislosti s vyšším životním standardem, vyšší a lépe dostupnou možností vzdělání, profesního uplatnění a rozvoje atd. Je to vidět např. v jejich postojové orientaci. Takhle se např. v rozhovoru vyjádřila Natália o cizincích:

„A hrozně ráda právě poznávám i cizince... naopak... protože mě nevaděj, já vím jaký to maj.. a naopak mám pocit, že právě tyhle lidi jsou spíš takový „open-minded“, takový otevřenější cizímu a jinému - než třeba Češi no.“

Podobný postoj mají všichni moji respondenti. Jejich zkušenost jim přinesla určitou schopnost empatie - umět se vžít a pochopit pocity druhého člověka, který je v podobné situaci. Tuto schopnost se ale vesměs naučili generalizovat, rozšířit i mimo okruh migrace a cizinců, a nyní to reflektují tak, že se jim díky tomu vypěstovala všeobecně mnohem větší tolerance k rozdílům na různorodé bázi. Rozdíly tak vnímají jako něco přirozeného, a naopak zajímavého, hodného k probádání, a ne jako to, od čeho by se měl člověk otáčet zády, protože je to jiné. To vnímají jako velké pozitivum a připisují to právě své migrační zkušenosti. Dalo by se to nazvat jako otevřenost, jako charakteristika osobnosti.

Zde bychom se mohli zamyslet nad tím, co k této otevřenosti a těmto charakteristikám přispělo, nebo jinými slovy, co přispělo k tomu, že se u těchto osob nerozvinula naopak uzavřenost, či neuroticismus, což by mimochodem v jejich situaci nebylo úplně nepochopitelné. Bylo by možné shrnout určité podpůrné faktory, ke kterým mě dovedly dojmy nabyté z rozhovorů. Obecně by se dalo říci – pozitivní faktory, které důležitou měrou přispěly k úspěšné integraci.

Mezi tyto faktory bychom mohli zařadit - v zásadě funkční rodinu (nebo alespoň primární pečovatel), existující silné vazby a přátelství (i přes složité situace v dětství), finanční stabilita (nebo alespoň její postupná stabilizace, což není u přistěhovalců bez základního kapitálu samozřejmostí), určitý předpoklad vysoké inteligence či všeobecné schopnosti (které umožnily zvládnutí jazyka i přes malou podporu a navíc mohou nabídnout znalost jazyka navíc), dále samozřejmě individuální charakterové vlastnosti a psychická odolnost (díky kterým si vazby získali a udrželi).

Co z toho tedy plyne? Moji respondenti se nepopíratelně dokázali vypořádat s výzvami nového prostředí a zvládli integraci. Jistě to tak ale nedopadá vždy, neboť cesta k integraci je plná bariér, které není vždy jednoduché překročit.

7.5.3 Plány do budoucna

Co se týče plánů do budoucna, moji respondenti se zde v názorech shodují i různí, nicméně všichni mají méně či více jasnou představu o svém dalším směřování. Život na Ukrajině si rozhodně neumí představit nikdo z nich – životní úroveň je tam o dost nižší, tudíž by to ani nedávalo velký smysl – leda, že by tam chtěl jít někdo zlepšovat místní situaci – ale tímto způsobem asi nikdo z respondentů vázaný na Ukrajinu není. V České

republice by určitě chtěl zůstat Denis i Inna – život zde vnímají jako svou první volbu. Lída a Natália v tom ale tak jasno nemají – dokážou si velice snadno představit, že by zbytek života strávili v jakékoli jiné cizí zemi. Neměla by však být příliš vzdálená, aby mohly snadno pravidelně dojíždět. České republice by se ale prý určitě také nebránily. Mimoto plány mých respondentů zahrnují veskrze to samé – představu o dobrém profesním uplatnění, partnerovi a dětech.

7.6 Zodpovězení výzkumných otázek

Již na začátku svého výzkumu jsem si kladla spoustu otázek, které jsem zúžila do několika málo výzkumných otázek, provázaných s mým výzkumným cílem. Níže otázky pokládám a na základě výsledků mé analýzy formuluji odpovědi. Na mnoho z nich bylo zodpovězeno již v rámci minulé kapitoly, nicméně pro ucelený přehled odpovědi shrnu i zde.

- „Jakým způsobem se podílí migrační zkušenost a míra kulturní integrace na utváření identity mladých osob?“

Z informací z rozhovorů vyplynulo, že respondenti reflektují svou migrační zkušenost jako zásadní událost v jejich životě, prostřednictvím které se identifikují, „sebeurčují“. Tuto „součást sebe“ si v každodenních interakcích nenechávají pro sebe – dělí se o ni, tvoří součást jejich etnické identity a skrze to se v nich také naplňuje jejich pocit „úplnosti“. Samotná migrace u nich byla zprvu zobrazována jako zátěžová událost, která je připravila o jednoznačnou etnickou identitu. Nicméně později byla tato ztráta „vykoupena“ výhodami, které jsou spojeny s nevyhraněnou etnickou identitou, kterou si participantů v důsledku zkušenosti se dvěma různými společnostmi vytvořili.

Co se týče míry kulturní integrace či strategie akulturace, analýza dat ukázala, že akulturační strategie respondentů je, podle Berryho modelu, na nejlepší možné úrovni –

tedy na úrovni integrace. Ta podporuje příznivé sebepojetí, čili pozitivní vnímání své identity, což zdůrazňoval jako základ zdravého sebepojetí např. také Tajfel a Turner.

- „Jakým způsobem se u mých respondentů, vyrůstajících na pomezí dvou kultur, konstruovala či konstruuje etnická identita? Tedy jak se definují jako členové etnických společenstev?“

Výsledky analýzy ukázaly, že všichni mí respondenti svou etnickou identitu konstruují a označují jako „dvojí“ (nebo by se dalo říci také nevyhraněnou), skrz obě kultury, na jejichž pomezí vyrůstali. I když to v nich může vyvolávat negativní pocity typu „nenáležení nikam“, je to vesměs pozitivní výsledek akulturace – integrace. Jak jsem uvedla na konci minulé kapitoly (ve výsledcích), integrace se rozhodně nezdaří všem migrantů. Pro její dosažení je třeba překonání mnoha překážek a jistá psychická odolnost, resilience.

Etnická identita se u nich konstruuje skrze vzory a různá posláná, která přijímají od svých rodičů, resp. rodiny. Např. Inna, Lída i Denis hovoří o modelech chování, či postojů, které možná implicitně přijímají od svých rodičů. O tomto aspektu v určité míře pojednává i teorie mezigenerační transmise hodnot. Druhou část své etnické identity naopak získávali od malička skrze sekundární socializaci, sociální učení a vztahy s českou majoritou.

Co se týče jejich sebedefinování, či identifikace, hovoří o sobě buď jako o Ukrajincích z České republiky, nebo o Čechách, pocházejících z Ukrajiny. Téměř výhradně se vždy definují skrz obě tyto etnicity, aby se cítili „úplně“. Přičemž se všichni shodují na tom, že Česko je jejich domovem, který definují jako místo, kde mají všechno - zázemí, rodinu, blízké, cítí se tam dobře a mají právo tam žít. Ukrajina je pro ně „vlastí či druhým domovem“ – u těchto pojmů ke stoprocentní shodě nedošlo. Nicméně se všichni shodli na tom, že jde o místo, odkud pochází a kde jsou kořeny jich samých, i jejich předků.

Z pohledu teoretického rámce by se zde jednalo podle Bačové spíše o instrumentalistický pohled na svou etnickou identitu. Tedy svobodný náhled na volbu své etnicity skrze svá přesvědčení a pocity. Opakem by byl pohled primordialistický, jenž stojí na základě danosti a neměnnosti etnické identity. Z rámce Bittnerové, která rozlišuje etnickou identitu

deklarovanou a žitou, by se jednalo o identitu žitou, tedy fungující na základě vnitřní reflexe a prožívanou v každodenním kontaktu.

- „Jak tito mladí migranti prožívali nebo prožívají svou zkušenost se samotnými okolnostmi migrace? Jaký tomu přikládají význam v souvislosti s vlastním sebepojetím?“

Z dat vychází, že moji respondenti samotný zážitek migrace a s ním spojené okolnosti prožívali velice negativně. V této souvislosti pocítili kulturní šok, nebo jak říká Berry, akulturační stres, z nového prostředí, které vůbec nesplňovalo jejich představy. Velkým faktorem, který tento stres způsoboval, byla především jazyková bariéra, která zároveň způsobovala i sociální (vrstevnickou) izolaci. To, jak respondenti vnímají svou migrační zkušenost dnes, se oproti zmíněnému pohledu značně liší. Jak jsem popsala již na konci minulé kapitoly, svou zkušenost považují za velký životní zlom, který jim udělil řadu možností (např. z ekonomického hlediska, z hlediska profesního a osobnostního rozvoje) a náhledů na svět. Jejich migrační zkušenost způsobila také určitou změnu postojů, např. větší toleranci k odlišnostem, což by se také dalo označit otevřeností jako charakteristikou osobnosti (popis ovlivňujících faktorů – str. 81).

- „Jak byla mými respondenty, jako dětmi, prožívána prvotní integrace a socializace mezi majoritní společností ve školním prostředí? Ovlivnilo je to nějak i v dospělosti?“

Školní socializace byla mými respondenty po příjezdu do České republiky vnímána vcelku negativně, a to především z důvodu již zmíněné izolace, kvůli jazyku. Neměli kamarády, museli čelit posmívání a nepříjemným poznámkám spolužáků, mířeným jak ke svému původu, tak k inteligenci atd. Téměř všichni (až na jednoho respondenta) se setkali se šikanou a poměrně těžce ji snášeli a prožívali.

Tato zkušenost je silně ovlivnila i do budoucnosti. V určitém ohledu dokonce pozitivně. Vzhledem k povaze své zkušenosti a jejím následkům se, podle svých slov, naučili vážit si sami sebe a umět se za sebe postavit. Pochopili, jak je důležité, nenechat si líbit dělat to, co si nezaslouží, a jistě i díky tomuto měli od té doby (a stále mají) fungující a bohatou základnu přátelských vztahů.

Kromě těchto odpovědí na mé předem stanovené otázky z rozhovorů vyvstala celá řada dalších témat a zajímavých bodů, vhodných k zamyšlení. O to jsem se pokusila již v části Výsledky a interpretace, nicméně by ještě nepochybně stály za povšimnutí a prozkoumání.

7.7 Diskuze

Provedené rozhovory s mými respondenty se během analýzy ukázaly jako velice bohaté, plné zajímavých momentů a témat. Kromě odpovědí na výzkumné otázky, které jsem zodpověděla v předešlé kapitole (viz str. 82), mi z výsledků analýzy dat vyvstala i spousta témat, která původně nebyla předmětem mé práce. Tato témata jsem ve své interpretaci zmínila, nicméně by určitě stálo za to je hlouběji prozkoumat, zajisté by mohly být předmětem dalších výzkumů. Jednalo se např. o téma mateřství na dálku, kterým se sice v tomto kontextu již zabývala P. Ezzeddine, nicméně ta výzkum provedla z pohledu transnacionálních matek. Zajímavé by však bylo, se na to podívat i z pohledu jejich dětí. Tento pohled jsem ve své práci nastínila, nicméně by určitě stálo za to, se tím zabývat hlouběji. Dále to bylo např. téma stereotypů Čechů vůči Ukrajincům a Ukrajinců vůči Čechům, které sice nebylo předmětem mého výzkumu, přece však nebylo možné ho nezmínit a jistě by bylo zajímavé ho rovněž více prozkoumat. Nemohu také opomenout velké téma šikany, které mi v rozhovorech vyvstalo. Věnovala jsem mu sice nemalou pozornost, nicméně mi tento fenomén připadá natolik závažný a nebezpečný, že jsem přesvědčená o to, že by bylo dobré, se na něj více zaměřit. Vzhledem k tomu, že do českých škol chodí v současné době značné množství potomků imigrantů, bylo by určitě vhodné, aby jim byla věnována zvýšená pozornost a péče, v případě šikany také ochrana (např. ze strany školních psychologů). Žádoucí by rovněž bylo věnovat více pozornosti specifikům výuky v multikulturních třídách ze strany vyučujících, o čemž hovoří např. Jarkovská (2015), a zaměřit se na individuálnější přístup k dětem, které ho potřebují. Stejně tak se více zaměřit na podporu integrace ve školních třídách, ve kterých jsou děti – cizinci a omezit tak zaběhlý trend asimilace dětí cizinců.

O zahraničních i tuzemských studiích, zkoumajících osobní či etnickou identitu migrantů, jsem hovořila již v průběhu práce a věnovala jsem jim kapitolu 3.4 Výzkumy identity u migrantů. V této části práce z tohoto důvodu některé výzkumy jen v krátkosti shrnu a promluvím o jejich závěrech v souvislosti s mými zjištěními. Každopádně je nutné

říci, že žádný z výzkumů, které mi byly dostupné, se nevěnoval stejné problematice, jako já, tudíž jejich srovnání nebude tolik významné.

Výzkum Viery Bačové o rozdílech v etnických postojích a vnímání etnické identity u slovenských a maďarských obyvatel homogenních a smíšených obcí ukázal, že identifikace obou skupin respondentů s vlastními etniky byly velice silné a zároveň jednotlivci z obou etnik hodnotili negativně etnikum druhé. To by potvrdzovalo fenomén „in-group favoritism“, který popsal Tajfel ve své teorii sociální identity. V mém výzkumu se toto úplně neprojevilo, nicméně náznak toho se objevil, když měli moji respondenti vyjmenovat typické vlastnosti Čechů a Ukrajinců, kdy veskrze hodnotili vlastnosti své původní kultury pozitivněji.

Autorka Berger, která na základě své studie popsala 4 způsoby vypořádávání se s identitními potížemi u adolescentních migrantů ukázala, že nejvhodnější copingovou strategií je integrace, tzv. integrátoři. I moji respondenti se na základě analýzy rozhovorů ukázali jako „integrátoři“, tedy ti, kteří se orientují a zastávají hodnoty obou kultur. To mimochodem souvisí i s Berryho teorií akulturačních strategií, do níž moji respondenti také zapadají jako „integrování“.

Za zmínku stojí ještě česká studie, kterou popisuje Bittnerová (2005). Cílem bylo zmapování konstrukce skupinové identity příslušníků národnostních menšin a imigračních skupin v České republice. Bylo zjištěno, že vymezování se vůči majoritě je spojeno s představou její důležitosti pro samotné příslušníky národnostních menšin či imigračních skupin. Ti, pro které je česká majorita ceněnou společností, zahrnují její prvky do své identity. To se prokázalo i v mém výzkumu. Moji respondenti si života v ČR cení a jsou vděční za svou migrační zkušenost, i když pro ně dříve byla ve své podstatě negativní, a její prvky tedy oni i jejich rodiny zahrnují do své identity. To potvrdili např. dodržováním a znalostí českých zvyků, jazyka, sociálními vazbami a začleněním a hlavně označením ČR za svůj domov.

Co se týče limitů mé práce, za jeden z největších z nich považuji především nízký počet respondentů. Vzhledem k povaze a rozsahu práce (bakalářská práce) by však

pravděpodobně o moc větší počet respondentů nebyl možný zvládnout. Proto by bylo vhodné se této problematice věnovat v rozsáhlejší výzkumu, mimo stanovy této práce. Nicméně vzhledem k tomuto limitu, musíme brát v úvahu nemožnost jakékoli generalizace na všechny zástupce této skupiny. Zjištění tohoto výzkumu se týkají mých respondentů a o jejich přenositelnosti se dá pouze spekulovat. Z toho vyplývá, že by bylo vhodné této problematice věnovat pozornost i v širší studii.

Za další z limitů by se dala považovat omezení, která může způsobit výzkumník sám, tedy já. V množství kódů a témat, s jejichž zpracováváním jsem dříve neměla velké zkušenosti, je vysoká pravděpodobnost přehlédnutí nějakého znaku, nebo naopak vyzdvihnutí jiného, než by volil jiný výzkumník. Možnost, že jsem se v analýze dopustila nějakého přehlédnutí, či chybného úsudku, se tedy bohužel nedá vyloučit.

Obecně je psychologické pozadí mezinárodní migrace a adaptace cizinců do majoritní společnosti stále neprobádanou oblastí, která si zaslouhuje více pozornosti. Jak již bylo řečeno, já jsem se ve svém výzkumu věnovala mladým migrantům, zástupcům jedenapůlté generace. Jistě by bylo zajímavé rozšířit výzkumy interkulturní psychologie tímto směrem, nebo tento úhel pohledu i o další generace migrantů.

8 ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo prozkoumat a popsat, jakým způsobem se podílí migrační zkušenost a míra kulturní integrace mladých osob na utváření jejich identity, a přispět tak k hlubšímu porozumění této problematice. Práce byla zaměřena na zkoumání specifík vývoje sebepojetí u jedenapůlté generace mladých imigrantů z Ukrajiny. V teoretické části byl popsán koncept identity, který byl rozpracován z obecnějšího pohledu i podle různých teoretických rámců, které byly zásadní pro propojení s mým výzkumem. Zároveň zde byly uvedeny i některé výzkumy, které se tímto i podobnými tématy zabývaly. Dále byl podrobněji rozepsán koncept psychologické akulturace a to převážně z pohledu amerického psychologa Johna W. Berryho, který ho v poslední době detailně zmapoval. Dále byly popsány procesy jako je integrace, asimilace či adaptace, které s celou problematikou úzce souvisí a doplňují ji. Pro úplnost jsem dodala i kapitolu s charakteristikou ukrajinské komunity v České republice a s ní spojenými tématy jako okolnosti migrace apod., čímž jsem zajistila ještě větší provázanost obou částí. V empirické části byl popsán výzkumný design mé práce a byla prezentována a interpretována data, která byla sesbírána prostřednictvím polostrukturovaných kvalitativních rozhovorů. Ty jsem realizovala se čtyřmi respondenty, mladými přistěhovalci z Ukrajiny, kteří vyrůstali v České republice, kde také strávili převážnou část svého života.

Skutečnost, že mám obdobnou zkušenost s migrací jako moji respondenti, přispěla k snadnější orientaci mě, jako tazatele, v jimi zmiňovaných tématech a okolnostech a k uvolněnější atmosféře při dotazování. Rozhovory se mě i mým respondentům realizovaly příjemně a otevřenost dotazovaných vedla k poskytnutí opravdu velkého množství informací a nahlédnutí do bohaté škály různých pocitů a interpretací spojených s příhodami, kterými museli projít.

Analýza dat ukázala, a tím potvrdila můj předpoklad, že přímá migrační zkušenost je významným životním milníkem, který může mít velký dopad jak na etnickou, tak na osobní identitu imigranta. Z dat vyplynulo, že respondenti reflektují svou migrační zkušenost jako zásadní událost v jejich životě, prostřednictvím které se identifikují, „sebeurčují“, a která tvoří základ jejich etnické identity. Tuto svoji součást si

v každodenních interakcích nenechávají pro sebe – dělí se o ni, a tak se v nich také naplňuje jejich pocit „úplnosti“. Co se týče jejich akulturační strategie, podle Berryho modelu je na nejlepší možné úrovni – tedy na úrovni integrace. Ta podporuje jejich příznivé sebepojetí, čili pozitivní vnímání vlastní identity.

Psychologické pozadí mezinárodní migrace a adaptace cizinců do majoritní společnosti je stále nedostatečně probádanou oblastí, která si zasluhuje více pozornosti. Tento výzkum by tedy mohl posloužit jako platforma pro další studie. Zároveň by mohl být přínosný pro odborníky i laiky, kteří se o téma zabývají či jsou s přistěhovalci v kontaktu.

9 SEZNAM LITERATURY

Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood*. New York: Oxford University Press

Báčová, V. (1997). Identita v sociálnej psychológii. In J. Výrost, & I. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie*. Praha: ISV.

Báčová, V. (2003). Etnická identita. In I. Čermák, M. Hřebíčková, & P. Macek (Eds.), *Agrese, identita, osobnost*. Brno: Psychologický ústav AV ČR.

BAČOVÁ, Viera. *Etnická identita a historické zmeny: štúdia obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava: Veda, 1996. ISBN 8022404721.

BAČOVÁ, Viera. *Súčasný smery v psychológii: hľadanie alternatív pozitivizmu*. Prešov: Prešovská univerzita, 2000. Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis, 31/113. ISBN 80-88885-81-7.

Berry, J. W. (1990). Psychology of Acculturation. In J. J. Berman (ed.), *Nebraska symposium on motivation, 1989: cross-cultural perspectives* (pp. 201-234). Lincoln: University of Nebraska Press.

BERRY, J.W. (1997): Immigration, Acculturation, and Adaptation. *An International Review*, 46, č. 1, s. 5 – 68.

BERRY, J.W. a kol. (2002): *Cross-Cultural Psychology, Research and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge.

BERRY, J.W., KIM, U., MINDE, T., MOK, D. (1987): Comparative Studies of Acculturative Stress. *International Migration Review*, 21, č. 3, s. 491 – 511.

BERRY, John W. *Cross-cultural psychology: research and applications*. 2nd ed. New York: Cambridge University, c2002. ISBN 0-521-64617-0.

Bittnerová, D. (2005a) Konstrukce identity imigrantů v ČR. In P. Macek, J. Dalajka (Eds.), *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech*. Brno: Masarykova univerzita, 413-426.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101
- Brouček, S. et al.: Základní pojmy etnické teorie. In: *Český lid*. 78/4, 1991, str. 237-257.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond „identity“. *Theory and Society*, 29, 1 - 47
- Burke, P., Stets, J. J. (1999). Trust and commitment through self-verification. *Social Psychology Quarterly*, 62, 347-356.
- CRUL, Maurice., Jens. SCHNEIDER a Frans. LELIE. *The European second generation compared: does the integration context matter?*. Amsterdam: Amsterdam University Press, c2012. IMISCOE research. ISBN 978-90-8964-443-5. ISSN 2213-5421.
- ČENĚK, Jiří, Josef SMOLÍK a Zdeňka VYKOUKALOVÁ. *Interkulturní psychologie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 2016. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5414-7.
- Diamant, J. (1995). Psychologické problémy emigrace. Olomouc: Matice cyrilometodějská.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0139-7.
- EZZEDDINE, Petra. Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2012, 13.1: 24-32.
- Gray, D., Delany, A., & Durrheim, K. (2005). Talking to „real“ South Africans: An investigation of the dilemmatic nature of nationalism. *South African Journal of Psychology*, 35, 1, 127-146. Staženo 30.11. 2005, z EBSCOhost Research Databases
- Hamarus, P., Kaikkonen, P. 2008. „*School Bullying as a Creator of Pupil peer Pressure*.“ *Educational Research*. 333 – 345.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HEWSTONE, Miles a Wolfgang STROEBE, ed. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-092-5.

Hirt, T. 2010. *Vietnamci, Mongolové a Ukrajinci v ČR: Pracovní migrace, životní podmínky, kulturní specifika*. Praha: Ministerstvo vnitra. ISBN: 978-80-7312-063-4

Holcomb-McCoy, Ch. (2005). Ethnic Identity Development in Early Adolescence: implications and Recommendations for Middle School Counselors. *Professional School Counseling*, 9, 2, 120-127. Staženo 31. 1. 2006, z EBSCOhost Research Databases.

HOLLWAY, Wendy. a Tony. JEFFERSON. *Doing qualitative research differently: free association, narrative and the interview method*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE, 2000. ISBN 0761964258.

CHIRKOV, V. (2009a): Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation? *International Journal of Intercultural Relations*, 33, s. 177–180,

CHIRKOV, V. (2009b): Summary of the criticism and of the potential ways to improve acculturation psychology. *International Journal of Intercultural Relations* 33 (2009) 177–180

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-269-0.

JANOŠOVÁ, Pavlína, Lenka KOLLEROVÁ, Kateřina ZÁBRODSKÁ, Jiří KRESSA a Mária DĚDOVÁ. *Psychologie školní šikany*. Praha: Grada, 2016. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2992-3.

JARKOVSKÁ, Lucie, Kateřina LIŠKOVÁ, Jana OBROVSKÁ a Adéla SOURALOVÁ. *Etnická rozmanitost ve škole: stejnost v různosti*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0792-4.

JENKINS, Richard. *Social identity*. New York: Routledge, 1996. ISBN 0415120535.

Koropečková, Markéta. Diplomová práce. Akulturace imigrantek na české kulturní prostředí na příkladu imigrantek z Ukrajiny a Arabských zemí. Praha 2013.

Kušniráková, Tereza. Diplomová práce. Psychologické aspekty mezinárodní migrace a integrace cizinců do majoritní společnosti. Praha 2008

Leontiyeva, Y., Nečasová, M. 2009. *Kulturně blízcí? Integrace přistěhovalců ze zemí bývalého Sovětského svazu*. In: Rakoczyová, M., Trbola, R. (eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-7419-077-3.

Macek, P. (2003). Identita jako proces: vývojový přístup a styly sebedefinování. In I. Čermák, M. Hřebíčková, P. Macek (Eds.), *Agrese, identita, osobnost*. Brno: PsÚ AV ČR, 179200.

MACHOVCOVÁ, Kateřina. Czech elementary school teachers' implicit expectations from migrant children. *International Journal of Educational Development*, 2017, 53: 92-100.

Marcia, J. (1966). Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, "general maladjustment", and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35, 118-133

McAdams, D. P., Josselson, R., & Lieblich, A. (Eds.). (2001). *Turns in the Road. Narrative Studies of Lives in Transition*. Washington: APA..

Miklasová, Nad'a. Diplomová práce. Etnická identita potomků imigrantů. Brno 2006

MIOVSKÝ, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada 2006. 332 str. ISBN 80-247-1362-4

Moravcová, Michaela. Diplomová práce. Úvod do problematiky akulturace zahraničních manažerů pracujících v České republice. Praha 2006

MORI, Sakurako Chako. Addressing the mental health concerns of international students. *Journal of counseling & development*, 2000, 78.2: 137-144.

NOVÝ, Ivan a Sylvia SCHROLL-MACHL. *Spolupráce přes hranice kultur*. Praha: Management Press, 2005. ISBN 80-7261-121-6.

PHINNEY, Jean S.; ONG, Anthony D. Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology*, 2007, 54.3: 271.

PRŮCHA, Jan. *Interkulturní psychologie: [sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů]*. 3. vyd. Praha: Portál, 2010. Psychologie (Portál). ISBN 978-80-7367-709-1.

Radostný, Lukáš, 2010. Začleňování cizinců do českého vzdělávacího systému. In: In: Etnické komunity v kulturní a sociální různosti. Praha: FHS UK, 146-148. ISBN 978-80-87398-08-1.

Rumbaut, G. Rubén, 2012. *Generation 1.5, Educational Experiences of*. In: *Encyclopedia of Diversity in Education*. Thousand Oaks [online]. CA: SAGE Publications, [cit. 10.4.2014]. Dostupné z: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2182167 Vaculík, L. 1997. *Dějiny volyňských Čechů I. (1868 – 1914)*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995. Pedagogická praxe. ISBN 80-7178-049-9.

Sládek, Karel, 2010. Ruská diaspora v České republice. Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-87378-49-6.

SURYNEK, Alois. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press, 2001. ISBN 80-7261-038-4.

Turner, J. C. (1999). Some Current Issues in Research on Social Identity and Selfcategorization Theories. In N. Ellemers, R. Spears, B. Doosje (Eds.), *Social Identity: Context, Commitment, Content*. Oxford: Blackwell Publishers, 6-34

Vágnerová, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Rozšířené a přepracované vydání. Praha, Portál 2004. ISBN 80-7178-802-3.

Vídenská, Lenka. *Bakalářská práce. Prezentace vývoje a utváření identity Vietnamskými dívkami vyrůstajícími v České republice*. Brno 2010

Zhou, M. 1997. „Growing up American: The Challenge Confronting Immigrant Children of Immigrants.“ *Annual Review of Sociology*. 23: 63 – 95.

Internetové a jiné zdroje:

- MV ČR. Statistiky. Cizinci s povoleným pobytem. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx>, 10.7.2017.
- MV ČR. Článek *Celostátní setkání krajanů-reemigrantů*. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/celostatni-setkani-krajanu-reemigrantu.aspx>, 11.7.2017
- Drbohlav, D. 2003. *Současná migrace Ukrajinců a Rusů do Česka – Podobnosti a rozdílnosti*. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/soucasna-migrace-ukrajincu-a-rusu-do-ceska-podobnosti-a-rozdilnosti>, 10.7.2017.
- konference *Tři vlny reemigrace krajanů do vlasti: přínos a perspektivy - celostátní setkání k 25. výročí návratů černobylských krajanů do staronové vlasti*. Litoměřice, 8. 10. 2016.
 - Příspěvek Zdenka Uherka „*Reemigrace krajanů z Ukrajiny a Kazachstánu ve světle dat získaných Etnologickým ústavem AV ČR*“
 - Příspěvek Borise Iljuka „*Identita migrantů a reemigrantů českého původu na začátku 21. století*“

10 SEZNAM PŘÍLOH

- **Rozhovor č. 1 – Denis**
- **Rozhovor č. 2 – Inna**
- **Rozhovor č. 3 – Natália**
- **Rozhovor č. 4 - Lída**